

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	<i>Balogh Lajos, Berényi Mihály, Gyéresi Árpád, Holczér József, Láng József, Matekovits György, Varga Csaba</i>	50
-------------------------------------	---	----

TANULMÁNYOK

<i>Büky László</i> ■	Inter faeces et urinam nascimur	56
<i>Fenyves Judit</i> ■	Egészségturizmus és egészségipar	59
<i>Kapronczay Katalin</i> ■	Wesprémi István orvosdoktor tudománytörténeti kutatásainak nyelvészeti vonatkozásai	61
<i>Keszler Borbála</i> ■	A tulajdonnév-jelölés története	66
<i>Kovács Éva</i> ■	Még mindig az orvosi helyesírásról	72
<i>Szabó Mária</i> ■	Etikai írások a Corpus Hippocraticumban	76
<i>Szathmári István</i> ■	Nyelvünk és a képszerűség	86
<i>Bösze Péter – Laczkó Krisztina</i> ■	Kötőjelek	88

MORZSÁK

<i>Buvári Márta</i> ■	Elnevezéstan	93
<i>Gaál Csaba</i> ■	Quality hunglish (statement)	95

SZÖVEGCISISZOLÁS

<i>Berényi Mihály</i> ■	Mondatcsiszolás	96
-------------------------	-----------------------	----

Balogh Lajos

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Érdekes könyvismertetésre bukkantam a Vasi Szemle (abban az időben néhány évig Dunántúli Szemleként megjelent) VIII. évfolyamának 6. számában (1941. augusztus 15.). Berde Károlynak a bőrgyógyászok számára minden bizonnyal nem ismeretlen művéről írta Beke Ödön nyelvész. Mivel a *Magyar Orvosi Nyelv* hitvallásával rokon gondolatokat is tartalmaz, az alábbiakban lejegyezve és fénymásolatban postán is elküldöm. A rendelkezésre álló terjedelemtől függően talán érdemes lenne a lap hasábjain is közölni vagy idézni belőle.

A *Magyar Orvosi Nyelv* 10. születésnapja alkalmából – mások mellett én is fejet hajtva – köszönöm meg a főszerkesztőnek a magyar nyelv ápolása terén kifejtett, felbecsülhetetlen értékű munkásságát. Kívánom, hogy a Gondviselés óvja utatokat: a nemes, hazafias küldetésű, tudományos lapét és remélt hosszú életét kísérő valamennyi segítőtjét.

BEKE ÖDÖN

Vitéz Berde Károly: *A magyar nép dermatológiája*. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Budapest, A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat kiadása, 1940.*

„Pápai Páriz Ferenc medicinae doctor, nagyenyedi professor, a Pax corporis szerzője emlékének szenteli Berde Károly, kolozsvári egyetemi tanár művét, mely a Szent István emlékévé alkalmából a Magyar Dermatológiai Társulat megbízásából a Társulat nagygyűlésén tartott előadásának teljes kidolgozása. A szerző a Társulat ama célkitűzéséhez, mellyel a maga munkájával hozzá akart járulni a nép közelebbi megismeréséhez, hozzáfűzi azt a meggyőződését, hogy megfelelő nézőpontokkal nyúlva a népi orvoslás anyagához, abban sok olyant lehet találni, aminek ismerete haszonnal jár az orvostudomány és a gyakorló orvos számára is. A népi gyógyító eljárásokban nemcsak a kiirtandó babonát kell meglátni, hanem a népleleknek egyik érdeklődést keltő megnyilvánulását is. Berde munkája így kettős célt szolgál: tudományos és gyakorlati célt. Az első a néprajz gyógyító és egészségre vonatkozó módszereinek orvosi kutatása, ennek az orvostudományra való hatása, továbbá az orvostörténelem kérdéseinek megvilágítása, a másik a közegészségügy és a népnevelés szolgálata. Azonban mind az adatgyűjtés, mind az orvosgyakorlat szempontjából legfontosabb a nép bizalmának megnyerése, s ezt senki sem érheti el könnyebben, mint a nép lelkét megérteni törekvő falusi orvos. De nem a gúny és a lekicsinylés eszközeivel lehet ezt a célt elérni, hanem a néphagyományok és néphitnek megismerésével, mert csak akkor tudja értékes felvilágosító és népnevelő munkáját eredményesen végezni.

Ebben a tekintetben a céltől, sajnos, még nagyon messze vagyunk. Legjellemzőbb bizonyíték erre nézve az a körülmény, hogy az Orvosi Könyvkiadó Társulat 12.000 körlevelet küldött szét a magyar orvosi rend tagjaihoz, melyben adatok

gyűjtését kérte Berde munkájához, s mindössze négy válasz érkezett be. Északi rokonaink, a finnek ezt el se hinnék. Ott külön folyóiratok vannak népnyelvi és néprajzi adatok gyűjtésére, melyek több ezer példányban jelennek meg, s olvasóik állandóan küldenek be válaszokat a föltett kérdésekre. Így a könyv anyagát a szerző saját és tanítványai gyűjtésén kívül legnagyobbreszt a néprajzi és népnyelvi folyóiratok, szótárak, történelmi és orvostörténelmi munkák szolgáltatták. A szerző így is rendkívül értékes munkát végzett, s művének remélhetőleg nagy hatása lesz. Elsősorban abban, hogy most már látni fogják a vidéki orvosok, hogy mily fontos a néphit orvostudományi vonatkozásainak gyűjtése, azonkívül az orvostudomány egyéb ágainak művelői is iparkodni fognak az ő szakjukba vágó anyagot gyűjteni és feldolgozni.¹ S külön felhívja a figyelmet Berde a nép tiszta, hamisítatlan, eredeti és kifejező nyelvére. Mind a tünetek és betegségek, mind pedig az orvosszerek és gyógyító eljárások népi nevei közt számos olyant lehet találni, amit bátran átvehetünk a magyar orvosi mesterszótárba, vagy ezeknek mintájára új, magyaros orvosi kifejezéseket alkothatunk. A sok idegenszerűség és mesterkéltszó mellett üdítően hatna az egészséges nyelvrézekre a nép nyelvéből felfrissült, tősgyökeres magyar orvosi nyelv. A magyar nyelv tisztaságának megvédése és érvényre juttatása a tudománynak mesternyelvében ma már az egész világon megnyilvánuló törekvés.

1. Fontosnak tartjuk az állatorvosi nyelv műszavainak (betegségek, állati testrészek neveinek) a gyűjtését, s a népi állatorvoslás módjainak a följegyzését. Az emberi testrészek sincsenek teljes számban összegyűjtve, ezek följegyzése is elsősorban az orvosok feladata volna.”

* Az ismertetést a *Vasi Szemle* főszerkesztőjének, dr. Gyurácz Ferenc engedélyével adjuk közre.

Balogh Lajos

ÍMÉL, VILLÁMLEVÉL; ÖZÖNNÖVÉNY, ÖZÖNÁLLAT

Köszönöm a megtisztelő figyelmet, amellyel Büky László nyelvészprofesszor méltatta az *e-mail* legjobb magyar megfelelőjének keresésére vonatkozó kísérletemet (Magyar Orvosi Nyelv 8/2, illetve 9/1). Kritikáját elfogadom, tanulok belőle, hasznomra válik. Ez fontos, mert nem vagyok nyelvész szakember, legfeljebb a közös ügyünkért küzdő, aránylag kis, de lelkes csapat avatatlan önkéntese. Botanikusként igyekszem szaknyelvünk ápolásához is hozzájárulni, de olykor egyéb, köznyelvi kérdések is felkeltik a figyelmemet. Ilyen volt az említett *íméles/villámleveles* véleményalkotásom is, amelyet – miként ott is jeleztem – már 2007 áprilisában megfogalmaztam.

Örvendve tapasztaltam, hogy Büky professzor úr a mondott és írott *ímél* változat elterjedésére vonatkozó jóslatomat bevéltnek tekinti. Sajnálom ugyanakkor, hogy elemző sorai érdeklődésben nem térnek ki az *e-mail* nem angolból magyarosított (*ímél*), hanem magyarított, tehát magyar szóból/szavakból

alkotott változatára, az ilyen meglétének szükségességére, illetve létjogosultságára, például az ajánlott *villámlevél* tényleges bírálatára. (A Szabó T. Attila javaslatában szereplő *bekezdés* és *mondat* kifejezések használatára vonatkozó észrevételei a tárgyalt kérdésnek nem lényegi mozzanatát érintik.) Vajon árt-e nyelvünknek, ha – az *internet/világháló* esetéhez hasonlóan – a választékos nyelvben az *e-mail*nek az *ímél* mellett hosszú távon együtt élő és használható, magyarított változata – például a *villámlevél* – is létezik? Véleményem szerint nem árt, inkább használ, miként a köznapi értelemben vett beszéd-, illetve írásstílusnak is, már amennyiben segít a henye szóisméltések elkerülésében is.

Íméletlenül folytatva mondandóm, annak második felében hadd említsek fel egy példát a fentebb utalt szaknyelvpolási tevékenységből. A témakör: az utóbbi évtizedekben a természetvédelem, de a nemzetgazdaságok számára is világszerte egyre komolyabb gondot jelentő, az élővilág sokféleségét mind súlyosabban veszélyeztető *biológiai inváziók*. Az ezen belüli *növényi inváziók* tanulmányozása közben, az *inváziós gyom* szakkifejezés magyar változatául több mint egy évtizede javasoltam az *özöngyom* szót (Kitaibelia, Debrecen, 1998, 3/2: 255). Csak a lényegét összegezve: egyrészt azért, mert az *invázió* szó magyarul *előzönlés*-t (is) jelent, másrészt pedig mert elég szemléletesen érzékelteti e növények lényegi vonását. Az egyik földrészről a másikra átkerülő növényfajok kis hányada – az *inváziós* vagy *özönnövények* – ugyanis különböző adottságaik, stratégiáik, a hátrahagyott fogyasztó és kórokozó szervezetek hiánya stb. folytán rendkívüli mértékben elszaporodik. Teszi mindezt az őshonos növénytakaró (növényfajok, növénytársulások) kárára, midőn előzönlésükkel mintegy bioradírként szorítja ki azokat eredeti élőhelyeikről. Példának okáért Európában ilyen *özönnövény* az Észak-Amerikából származó *magas aranyvessző* (*Solidago gigantea*) vagy a Kelet-Ázsiában őshonos japán *óriáskeserűfű* (*Fallopia japonica*), Észak-Amerikában ugyanakkor az Európából odakerült *réti fűzény* (*Lythrum salicaria*) említhető a számos lehetséges példa közül. Egy részük az emberi egészségre is káros. Ilyen a legismertebb *özönnövény*, az Észak-Amerikából behurcolt, virágpórallegén *parlagfű* (*Ambrosia artemisiifolia*) vagy a Kaukázus térségéből óriás lágyszárú dísznövényként egykoron főleg Nyugat-Európába betelepített, majd kivadult és meghonosodott kaukázusi *medvetalp* (*Heracleum mantegazzianum*); utóbbi érintésre vagy kifolyó nedve és a napsugárzás együttes hatására bőrgyulladást (fitofotodermatitist) okoz. A példák sorát mind az *özönfajok*, mind a további földrészek kölcsönös vonatkozásában is tovább folytathatnánk.

Nos, az *inváziós gyom*, illetve az *inváziós növény* szakszavak általam magyarra ültetett *özöngyom*, illetve *özönnövény* változatai a rákövetkező években szépen elterjedtek a hazai tudományos és ismeretterjesztő szakirodalomban, olyannyira, hogy a tárgykörben a KVVm Természetvédelmi Hivatalnál 2004-ben, majd 2006-ban megjelent tanulmánykötetek címe is ez lett: *Biológiai inváziók Magyarországon: özönnö-*

vények I–II. (szerk.: Mihály–Botta-Dukát, valamint Botta-Dukát–Mihály). Javaslatom első írásbeli használóinak egyike Borhidi és Sánta volt, *Magyarország növénytársulásainak* vörös könyvében (1999).

Az *özönnövény* értelemszerű megfelelőjeként az *inváziós állatokra* az *özönállatok* kifejezés használatának lehetőségét is felvettem (Aktuális flóra- és vegetációkutatás Magyarországon, III. konferencia, Szombathely, 1999, előadás), miként ezt később levélben néhány állattanásznak is megírtam. Az *özönállat* szó, csakúgy, mint az *özönnövény*, elsősorban különösen hangzik, de mint a növények esetében, úgy ezt is rövid idő alatt meg lehet szokni. Erre vonatkozó indítványom nyomán az *özönállat* szó is megjelent, ezúttal természetesen az állattani szakirodalomban, így például Uherkovich és Varga (Fol. Hist. Nat. Mus. Matraensis 29, 2005; *portugál meztelencsiga*, *Arion lusitanicus*) vagy Illés és Kiszely (Cinege. Vasi Madártani Tájékoztató 11, 2006; *észak-amerikai jelzőrák*, *Pacifastacus leniusculus*) munkáiban, illetve az említett állatfajokra vonatkozóan.

A világháló – 2010. január közepén a magyar nyelvű oldalakon keresve – az alábbi találatsszámokat adta ki ezekre a szavakra: *e-mail*: 23 200 000, *ímél*: 67 300, *drótposta*: 134 000, *e-posta*: 4 800, *villanyposta*: 18 000, *villámposta*: 13 000, *villámlevél*: 6 980; illetve *özöngyom*: 200, *özöngyomok*: 578, *özönnövény*: 640, *özönnövények*: 5210, *özönállat*: 1, *özönállatok*: 1, *özönfaj*: 183, *özönfajok*: 949. Talán érdekes lehet, mi sül ki e *villámlevél*ben beküldött adatok és az olvasói *ímél*nek a Magyar Orvosi Nyelv hasábjain való megjelenések, illetve a későbbiekben tapasztalható találatsszámok összevetéséből.

Balogh Lajos

Szíves tájékoztatásul továbbítom a Kárpát-medence néhány száz, botanikával (is) foglalkozó munkatársa által alkotott *Caltha*-levelezőkörnek küldött híradást.

TISZTELT CALTHA-LEVELEZŐKÖR!

Az év már majdnem elmúlt, és a maradék napok is a Karácsony fája alá telepednek, mikor időbeliségét tekintve még érvényes lehet e híradás a 10 éves *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratról.

Mivel az orvosi és a mi növénytanai szaknyelvünk művelésére is az élettudományok mezején nyílik lehetőség, nekünk is illő és hasznos lehet, ha ünnepi figyelmünk színekéjét e folyóirat méltóságteljesen szép, fenyőzöld borítójának árnyalatával is színesítjük. Igazi gazdagsága belül tárul elénk, kisvártatva azt a benyomást keltve, hogy – miként azt Keszler Borbála írja – e lap a magyar orvosi szaknyelv művelésének hasonló jelentőségű eseményeként jött létre tíz évvel ezelőtt, mint amilyenek korábban Bugát Pál tette számított, midőn 1825-től Pesten magyarul kezdte oktatni az orvostudományt.

Az ünnepek utáni napokban-hetekben kibontva kellemes szellemi ajándékként lapozhatunk bele, míg leendő odafigyelésünk ígérletét – elismerésünkkel és jókívánságainkkal – már most a *Magyar Orvosi Nyelv* szerkesztősége és különösen küldetésének legállhatatosabb képviselője, dr. Bősze Péter, a lap alapító-főszerkesztője karácsonyfája alá tehetjük.

Az évente kétszer megjelenő lap főszerkesztő-helyettesei: dr. Berényi Mihály, dr. Bertók Loránd, dr. Eckhardt Sándor, dr. Szabó István Mihály, szerkesztője dr. Laczkó Krisztina, míg a népes szerkesztőbizottság elnöke dr. Vizi E. Szilveszter. A *Magyar Orvosi Nyelv* a Magyar Szakírók Szövetsége, a Magyar Tudományos Akadémia Orvosi Tudományok Osztálya, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Orvosi Kamara és az Európai Nőgyógyászati Rák Akadémia gondozásában jelenik meg.

Igen jelentékeny szempont, hogy a folyóirat megjelent számainak anyaga világháló honlapján is teljes egészében hozzáférhető: <http://www.orvosinyelv.hu/>, jelmondata: „Nincs magyar orvostudomány magyar orvosi nyelv nélkül.”

Kóstolóként ajánlva álljon itt néhány cím a benne foglalt tudományos közleményekből, versekből. Külön figyelmet érdemelnek a *Magyar Orvosi Nyelv* által gondozott könyvek, amelyek egyrészt a tudományos közlemények készítése terén nyújtanak – nemcsak kutatóorvosoknak – alapos útmutatót, másrészt az immár egyetemi tárgyként is oktatott magyar orvosi nyelv tankönyveként döntő részben szintén a folyóiratnak köszönhetik megszületésüket.

A tudományos közleményekből:

Bősze Péter: Tudományos közlemények írása, szerkesztése: útmutató a leendő szerzők és a közlemények olvasói számára. 2004/1.

Palkovits Miklós: A tudományelemzés módszerei – A tudományos közlés szempontjai és etikája. 2005/2.

Bősze Péter: Tudományos társaságok, tudományos rendezvények és előadások. 2008/2.

A versekből:

Gyimóthy Gábor: Nyelvlecke. 2007/1.

Bencze Imre: Édes, Ékes Apanyelvünk. Lőrincze Lajosnak és Grétsy Lászlónak. 2008/2.

A könyvek:

Bősze Péter – Palkovits Miklós: Tudományos közlemények írása, szerkesztése és értékelése. Útmutató orvosi közlemények írói, olvasói, értékelői és bírálói számára. NOK Kiadó, Budapest, 2006, 170 oldal. <http://resources.metapress.com/pdf-preview.axd?code=46032005307265h5&size=largest>

Bősze Péter (szerk.): A magyar orvosi nyelv tankönyve. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2009, 400 oldal. <http://www.medicina-kiado.hu/index.php?menu=newbooks&book=1573>

A *Magyar Orvosi Nyelv* nemes küldetésben növekvő fájának az eddig termelt értékekhez hasonlókat gyümölcsöző továb-

bi tíz éveket – most békés Karácsonyt és boldog új esztendőt – kívánok, csakúgy, mint minden Caltha-olvasónak!

VÁLASZ

Bősze Péter

Balogh tanár úr elismerő szavait a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat sikeréért dolgozó lelkes és önzetlen csapat minden tagja nevében hálásan köszönöm.

Berényi Mihály

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Gondban vagyok, és szorít az idő. Ha a *férfi szexuális zavarok* így írandó (= férfiaknak a szexuális zavarai; avagy itt a *férfi* = *férfiúi*, ezért régiesen lehetne *férfiúi szexuális zavarok* is?), a teljesen hasonló *férfi katonai felderítő* szintén így helyes? Itt a *férfi* nemet jelent. Ha a *férfi* a mondatban lehet főnév és jelző is, akkor zavar van a fejemben. Nem értem a szabályt. Addig egyszerű volt, amíg a különírt *férfi* nemet jelentett. Miért lesz a *télikabátból*, ha férfiaknak készül, *férfi téli kabát*? Miért nem *férfitélikabát*, férfinak a télikabátja?

Nem tetszik a *férfi nemi szervek* alak sem. Javasolhatjuk helyette a szerkezetes megoldást: *férfiak nemi szervei*. Zavaromban most már a *férficsontritkulást* sem tudom helyesen leírni, csak szerkezetesen: *férfiak csontritkulása*.

VÁLASZ

Laczkó Krisztina

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a következőket lehet összefoglalóan elmondani. A *férfi* szó a magyarban eredetileg főnév. A főnevek szokványos mondatnyi helyzete az alany, a tárgy, bizonyos típusú határozók és a jelzők közül a birtokos jelző. A magyarban a főnév alapvetően nem lehet minőségjelző. Az egyetlen kivételes helyzet az, amikor a két összekapcsolódó főnév jelentéstan viszonya ezt az elemzést teszi működőképessé, vagyis amikor a jelzett szó – a jelenlegi példákban – embert jelent, és mint ilyen ennek foglalkozását, valamilyen szerepét stb. jelöli. Talán a legszemléletesebb példák közé tartozik a *férfi fodrász* (egy fodrász, aki férfi) és a *férfifodrász* (lehet nő is, férfiak haját csinálja meg). Azaz szófajlag a *férfi* szót főnévként kell kezelni, így az említett példák írása:

férfi-szexuáliszavarok (mozgószabály)

férfi katonai felderítő (főnévi jelzős szerkezet, a felderítő személyt jelent)

férfitélikabát (a *télikabát* egybeírandó, az összetétel jelentéssűrítő)

férfi-nemiszerv (mozgószabály)

férficsontritkulás (jelentéssűrítő összetétel, 6 szótag, nem kell a kötőjel)

Mindez a logika volt, nézzük a szótári hagyományt. Minden fenti példa aszerint írandó, ahogy levezettem, kivéve: *férfi*

nemi szerv. Itt az írásszokás miatt eltekintett a szótári rögzítés a mozgószabálytól. A mozgószabály a beszélt nyelvi hangsúlyozással ellentétes formát mutat, az iskolai oktatásba nem került be, nem ismeri kellően az írásgyakorlat.

Kivételes írásmódú alakok minden helyesírási részrendszerben vannak. Minél kevesebb, annál jobb. Jelenleg ebben a kérdésben nincs sok kivételesség. Csakhogy itt kell figyelembe venni a nyelvi változás kérdését. A *férfi* főnév a *női* melléknévvel képez kváziellentétes egységet. Ezért a magyar írásgyakorlatban tetten érhetően melléknévként kezdtük el kezelni a *férfi* főnevet, ezt az *-i* végződése meg is erősíti (naiv, természetes morfológia a jelenség nyelvészeti elnevezése). És ez bizony szófajváltást indít be. A főnév és a melléknév határmezsgyéje nagyon képlékeny. Nagyon nagy a mozgás a két csoport között, ez a magyar nyelvben teljesen természetes. A melléknév főnevesülése a gyakoribb, mert a jelzős szerkezet úgynevezett redukciója miatt minden magyar melléknév képes főnévként viselkedni (*Bejöttek a szép lányok.* – Ha mindenki tudja, hogy a lányokról van szó, a következőképpen is megvalósulhat: *Bejöttek a szépek,* azaz a melléknév főnévi helyzetbe kerül, felveszi a főnév toldalékait, és ez az a helyzet, amikor a gyakori használat következtében főnévvé is válhat). Tehát a *férfi* szó éppen nyelvi változáson megy át, ezt jól jelzi az írás bizonytalansága: melléknévvé válik. Egyelőre a helyesírási szótárak ezt nem hozzák, ám a változás egyértelműen látszik a nyelvi anyagon (lásd például Magyar nemzeti szövegtár, ez a magyar anyanyelvűek mai írásbeli nyelvhasználatát mutatja, és nem tekinthetünk el ettől, alapvetően nem a nyelvész alakítja a nyelvet, hanem a magyar anyanyelvi beszélők). A nyelvi változások folyamatosak, és a szófajváltások napjainkban is zajlanak, látványosan, tetten érhetően. A *férfi* szó épp ezen megy át. A helyesírás ezekre persze mindig később reagál.

Összegezve: a *férfi* a fentiek ellenére a helyesírásban főnévként kezelendő. A kivételt a *férfi nemi szerv,* a *férfi páros mérkőzés* jelenti (mozgószabály figyelmen kívül hagyása). Minden más esetben a nyelvtani, szófaji logika szerint kell írni.

Berényi Mihály

SZALADNAK A SPERMÁK?

Egyszer – e lap hasábjain – már méltatlankodtam azért, mert sokan egyre következetesebben nevezik a spermiumokat *spermának*. Nagy költőnkre hivatkozva („vétkesek közt cinkos, aki néma”) most ismét fortyogok, mivel ezt a vétséget betegek, orvosok, andrológusok, szakértők, gyógyszerismeretők és műsorszerkesztők fokozódó gyakorisággal követik el. Íme néhány példa.

VÉTKES BETEGEK

Mit tanulhattak biológiából azok a férfiak – és a világhálón orvosokkal levelező feleségeik –, akik nem tudják, hogy a

sperma vagy magyarul *ondó* fő részét a néhány milliliter *spermaplazma* alkotja, továbbá az abban úszkáló sok millió *spermium*? Elkésérítő választ kapunk a Google-tól. *A spermaszám növeléséről valaki tud valamit?; Nagyon kevés a spermaszámom; A férjemnek 30 milliós a spermaszáma; A szervezetem ellenanyagot termel a spermák ellen; 12,6 millió az életképes sperma.* A csúcs: *A férjemnek nem volt sperma az ondójában.* Aligha kap tanácsot az az asszony, akinek a férje leletében a *sperma motilitása 27,9.* Megjegyzem: a betegek az orvosoktól szerzik az ismereteiket.

VÉTKES TANÁCSADÓ ORVOSOK

Nem mindig a betegek a hibásak e két szó, a *sperma* és a *spermium* jelentésének összekeverésében. A tanácsot adó orvosok, például a Nők Lapja és az InforMed szakértői, nem magyarázzák meg a kérdezőknek a tévedésük lényegét, sőt átveszik a hibás szót, és maguk is hibásan használják. A tévedés terjedéséért az orvosok is felelősek. Az a belgyógyász is, aki homeopátiás szert javasol a *spermaszám növelésére,* az az andrológus meg fokozottan, aki az azoospermiát *spermahiánynak* véli. Némi vigaszt jelent, hogy egy-két beteg figyelmeztette a levelezőtársait a helytelen szóhasználatra.

VÉTKES KUTATÓK, TUDÓS ORVOSOK, ÁLLATORVOSOK

A világháló segítségével csak hatévnyi késéssel került a szemem elé az a – neves vidéki egyetemünkön írt – értekezés, amelyet előzetesen sok hozzáértő szakembernek kellett látnia, hiszen a PhD volt a tét. Nem a kötőjel miatt háborodtam föl a *sperma-motilitás mérésének* olvasásakor, hanem azon, hogy magas színvonalú értekezésben is el lehet követni ekkora hibát, még hozzá sokszor. E miatt a „kis” felületesség miatt hajlamos vagyok kétségbe vonni az elismerésre méltóan nagy tudományos eredményeket.

Híres állatorvosi kutatóintézetek pályáztak olyan pénzért, amelyet a *spermamotilitás vizsgálatára* kívántak fordítani. Mások azzal foglalták össze az eredményeiket, hogy az *A- és E-vitamin nem javította a sperma motilitását és morfológiáját.* Kutatási téma volt a *sperma mozgásának időtartama* is. Ironikus megjegyzésem: a saját erejéből mozgásra képtelen sperma addig mozog, amíg az inszeminátor lötyögteti. E hibás értelemben használt szavak megjelentek az állatorvosi rendelőkben is, hiszen az egyik a komplex andrológiai vizsgálatai között a *számítógépes spermamotilitás vizsgálatát* reklámozza.

VÉTKES CÉGEK

Az egyik gyógyszer cég magyar nyelvű ismertetőjében olvasható, hogy az angliai királyi kórház a szelén hatását vizsgálta a *sperma motilitására.* (Enyhíti a hibát, hogy zárójelben hozzátették: *az ondósejtek vándorlási képességére.*)

Linezolid hatóanyagú gyógyszer alapvizsgálatának szempontjai között megtalálhatjuk a *spermamotilitást* is. *Spermaképző tubulusokról* is tudósítanak. Kimutatták, hogy dutaszterid szedése mellett csökken a *spermaszám,* az *összspermaszám,* az *ondótérfogat* és a *spermiumok motilitása,*

de nem változott a *spermakoncentráció* és a *sperma morfológiája*. Teljesen zagyva a Q10 koenzim hatását ismertető mondat (*javíthatja a sperma motilitását, ennek normálértéke 50/ml*), hiszen a nem létező spermamotilitásnak, de még másnak sincs ilyen referenciaértéke. A gyógyszereken kívül árusítanak olyan készüléket is, amely a spermamotilitás vizsgálatára alkalmas.

VÉTKES HIVATALNOKOK VAGY A SZAKÉRTŐIK

A *sperma* szó hibás használata akkor kezd igazán járvány-szerűen terjedni, amikor a hivatali nyelvben is megjelenik. Kiváló alkalmat kínálnak az Európai Unió angol nyelvű állásfoglalásainak magyar, netán közlőnyben megjelenő fordításai. *Spermát kell gyűjteni a mellékhere farki részéből vagy az ondóvezetékéből, amelyet a spermamotilitás és -morfológia vizsgálatára kell használni*. Ideje leszögeznünk: sperma nincs a férfi testében, a spermának olyan alakja van, amilyen edénybe tesszük.

Valószínű, hogy ezekért az orvosi nyelv ellen elkövetett „bűnökért” az *'ondó'*-t is jelentő angol *sperm* a főfelelős, és mindazok, akik hozzá nem értően fordítják magyarra. Nem lehet megbecsülni, hány orvosnak, állatorvosnak, gyógyszerésznek és újságírónak kellene most szégyenkezve elpirulnia.

Egyszer – e lap hasábjain – már falra hányt borsónak neveztem a magyar orvosi nyelvért serénykedők munkáját. Jó, hogy van ez a lap. Jó, hogy a magyar orvosi nyelv egyetemi tantárgy, hogy gyönyörű tankönyve is van, de az nem elég, hogy csak néhány száz lelkes ember olvassa. Gyakran hallom, hogy folyamatosan fejlődik a nyelvünk. Merem azt állítani, hogy esetenként visszafelé is.

Gyéresi Árpád

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Örömmel vettem kezembe a lap 2010. évi augusztusi számát, benne az eltelt 10 évre való emlékezéssel. A kezdetektől nagyra becsültem ezt az anyanyelv-ápolás szempontjából kiváló kezdeményezést, amely a fizikai gyógyítás mellett a „nyelvi gyógyítás”-t is felvállalta. Mint az elmúlt évtized igazolta, ennek sok követője akadt. Ismerve a főszerkesztőnek a lap alapításában kifejtett munkásságát, született meg 2005-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvosi és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya keretében az a kezdeményezésünk, hogy szakmai-anyanyelvi rendezvénnyel köszöntsük az évente megrendezett magyar tudomány napját Erdélyben. Hálásak voltunk, hogy Bősze Péter professzor akkor eljött közénk, és népes hallgatóság előtt előadást tartott. A határon kívüli magyar területeken többszörös súllyal merül fel az anyanyelvi szaknyelv beszűkülése. Így minden kezdeményezés, amely a fiatal szakembereink nyelvi/szaknyelvi kultúráját igyekszik megőrizni, jövőbe mutató jelentőségű.

Holczer József

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Köszönöm az új, a „jubiláns” évbeli 1. számot. Öröm olvasni a – kivétel nélkül az anyanyelv szeretetéről és féltő óvásáról, műveléséről tanúskodó – szemnyitogató írásokat. Az orvos – mondom én, a látszólag külső szemlélő bölcsészdiplomás – nem csupán tűjével, RR- vagy EKG-készülékével, szikéjével, avagy sok más egyébével járul hozzá a gyógyuláshoz, hanem legalább ennyiben a biztonsággal birtokolt és helyesen használt nyelvvel, szövegezéssel, tájékoztatással is. És persze azért is merem mindezt ideírni, mert ez a szám és az előzők is meggyőztek ennek igazáról.

Külön meglepedettséggel tölt el az, hogy egyre inkább találkozom egyes írásokban az egészséges – mondhatni: egészséget (vissza)adó – humorral. Magam is ennek híve és valamelyest a művelője vagyok: itt-ott megjelent (és legutóbb, lám, e lapban is megjelenhetett!) nyelvemelő irományaim a tanúk rá. Ennek jegyében küldöm most el Önöknek – azaz a Lapnak és Olvasóinak – az immár nyolc éve íródott kis nyelvi eszmélődésemet. Már-már megfeledeztem róla, de – szerencsére – a minap a kezembe került. Talán nem érdektelen közzétennünk.

Újólaj köszöntöm a tizedik évébe lépett *Magyar Orvosi Nyelvet*. Ad multos annos! Azaz(hogy): számos évet, évfolyamot élhessen meg – okulásunkra, örömünkre, nyelvi gazdagodásunkra!

ANATÓMIA AZ IGÉK TÜKRÉBEN

Forró nyár volt. Hosszabb időt kellett kórházban töltenem: a comb alatti fertályomon műtöttek. Egyik délelőtt képeletben fölnyitottam emberi testünk anatómiai térképét. Mi mindenünket kezelik/gyógyítják az orvosok – vontam le a következtetést. Ám ez a térkép sehogy sem akart eltűnni lelki szemeim elől. Mert immár a nyelvemelő kezdett el gondolkodni azon: mennyi *testrészünk*, -tájunk, -tartozékunk, külső-belső szervünk nevét jelölő/jelentő főnevünkől képez a magyar nyelv igét. És már sorjázta – ha nem is a teljesség igényével:

szemez, fülel, orrol, szájal, pofázik, orcátlankodik, befejez, lenyakaz, hajaz vmire (divatszól!), szőröz; kezel, körmöl, ujjaz, rátenyerel, megmarkol, átkarol, könyököl, vállalkozik, hasal, pocakosodik, kihátal ('kihátrál'), lúdbőr(ö)zik (pl. a háta) ölelget; talpal, sarkal(l), bokázik, farol, seggel ('sokat ül', miként a filosz-, de akár az orvostanhanglato is), elfenekel

Most kissé bentebb merészkedtem:

fogaz, ingyenckedik, nyelvel, letorkol; szív(l)el, gyomroz, epéskedik (főként a kritikus!), kiveséz, kibebez, kizsigere, kiherél; erez, izmosodik, elinal, kicsontoz, kiidegel, elvzrik

Majd elmélkedtem azon: akad azért néhány olyan szerv- és testrész-, testtáj-, avagy testtartozéknevünk, amelyből viszont mindeddig nem képeztek igét. Nincs például

(fül)cimpáz, emlőz, mellez (a kisbaba egyszerűen: szopik), szájpadlásol, garatol, gégez, mandulázik. És bizony a XXI. századba érvén is igeképzőre várnak ezek: homlok, tarkó, áll; hón/alj, köldök; csípő, tompor, comb, de még (megint beljebb) a lép, a máj, a tüdő, a méh, gerinc, csigolya, porc, tömlő, lapocka, ízület és egyebek is. Vajon mi lehet ennek a történeti-etimológiai oka?

És amint ágyhoz kötötten így töprengtem az anyanyelv csodálatos leleményén – meg aztán gazdag életrajzának e téren is szóra bírhatásán –, hirtelen előttem termett az egyik nővérke: *Lábadozik?* – kérdezte őszinte érdeklődéssel. Mire én ezt feleltem neki a helyzethez illően, témánkba vágóan: – Nem, térdedezem.

Láng József

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG! ANYANYELVÜNKBEN KEDVES BARÁTAIM!

A *Magyar Orvosi Nyelv* augusztusi számát ma köszönettel megkaptam. Csak csodálni tudom azt, hogy ez a színvonalas folyóirat – a mai nehéz gazdasági viszonyokban is – meg tud jelenni, méghozzá ingyen! Ehhez minden illetékesnek szívből gratulálok! Csatolok egy javaslatot, a szerkesztőség belátására bízom, hogy mit tesztek vele. A folyóiratot a gyógyszergyáriak is olvassák, talán ez úton fel tudnám kelteni bennük az érdeklődést javaslatom iránt. További lelkes, jó munkát kívánok, őszinte barátsággal.

JAVASLAT A GYÓGYSZERES DOBOZOK SZÖVEGÉNEK KIEGÉSZÍTÉSÉRE

Ismeretes, hogy gyógyszerészeink meglehetősen túlterheltek. Egyik időt rabló feladatuk az, hogy a gyógyszeres dobozokra ráírják az orvos által előírt szedési utasítást. Néha nem elég ráírni: 1x, olykor bővebb szöveg is szükséges, például: *reggel, délben 1, este fél – étkezés után*. Ennek felírásához néha nehéz helyet találni a dobozán, amelyen olykor sok fölösleges szöveg is van, például ugyanaz a szöveg van a doboz mindkét oldalán; a golyóstoll nem jól fog a papíron stb. A gyógyszergyárak számára nem jelentene többletköltséget, viszont a patikusok időt nyernének, a betegek pedig világosabban látnák a tennivalójukat, ha a dobozokra rányomná a következő szöveget:

Reggel:	Délben:	Este:
Étkezés előtt / közben / után		

Így a gyógyszerésznek nem lenne más dolga, mint beírni a számot a megfelelő helyre és aláhúzni a szedésre vonatkozó utasítást.

Matekovits György

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Megkaptam a legújabb lapszámot, hálásan köszönöm. Komolyan kezdek aggódni az anyanyelvi szaknyelvezetért, mert csak az angol megy úton-útfélen. A mi szakmánkban – a fogorvoslásban – alig találni szerzőt, aki magyarul közöl, mert minek? Pontszám semmi, ha leközlí angolul is, lefejezik, mert két azonos cikket írt, és akkor jöhet Murphy. Tenni kell ennek a helyzetnek a megváltoztatásáért.

Varga Csaba

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Tudomásom szerint jelenleg a *reverzibilis* és *irreverzibilis* kifejezéseket hosszú *i*-vel kell írni az Akadémia szerint. Nem tudom kitalálni, mi lehet ennek az oka. Mitől válik a latin *reversibilis* a hivatalos magyar nyelvben ilyen helyesírásúvá? A magyar kiejtés egyáltalán nem indokolja, de a forrásnyelv (vagy az esetleges közvetítő nyelvek) sem. Kérem, világítsák meg számomra ezt a rejtélyt.

VÁLASZ

Laczkó Krisztina

A jelenlegi akadémiai helyesírási szabályozás szerint valóban *i*-vel írják a *reverzibilis* és az *irreverzibilis* szavak, valamint a további, latinból eredő, ugyanezzel a képzővel létrejött jövevényszavak. Ennek a magyarázata természetesen nem a kiejtésben, hanem a latin hangsúlyban van, amely a fenti példákban a hátulról számított harmadik szótagra esik. Ám kétségtelen tény, hogy a magyaros átírásnak korántsem kell tekintettel lennie az eredeti latin hangsúlyviszonyokra, annál inkább a magyar kiejtésre. Eszerint viszont a *reverzibilis* stb. formák a megfelelőek. Ezt az elvet követte már – az akadémiai helyesírási bizottság beleegyezésével – az Osiris-szótár (2004), amelyben minden efféle alak rövid magánhangzóval szerepel. Ennek részben előzménye az is, hogy ugyancsak a bizottság döntésére Kis Ádám kezdeményezése nyomán az akadémiai helyesírási szótár a *kompatibilis* formát már 1999-től rövid *i*-vel rögzítette. A OH. ennek folytatásaként terjesztette ki az írásmódot az összes *-bilis* végű jövevénymelléknévre. Ezek a következők: *flexibilis, horribilis, IBM-kompatibilis, impossibilis, inkompatibilis, intelligibilis, irreverzibilis, kompatibilis, kompresszibilis, konvertibilis, plazmabilis, posszibilis, reverzibilis, szenzibilis, WAP-kompatibilis* (a szójegyzéket köszönöm Mártonfi Attilának).

Inter faeces et urinam nascimur

1. A Magyar Orvosi Nyelv 9/2 [2009], 81–2. lapjain a vizelés és a székelés egyes kifejezéseivel foglalkozva több tévedéssel és félreértéssel ír Tóth Emil nyelvtörténeti, nyelvhasználati, stilisztikai és művelődéstörténeti vonatkozásokról.

2. A szerző nem veszi figyelembe, hogy ugyanarra a fogalomra számos kifejezés élhet és élhetett a nyelvhasználatban, a honfoglaló magyarság törzseinek nem volt egységes sem a szóhasználata, sem a nyelvtani rendszere; e tényét évszázadokig mutatták (és részben ma is mutatják) a nyelvjárások. A ránk maradt adatok a 'vizelet'-re, illetőleg a 'vizelet'-re bizonyára emiatt kétfélek. Az 1565-beli, a Heltai Gáspár-féle bibliafordításban fennmaradt *pesselő* 'vizelet' az első adat – „Ki irtom az Achabhoz tartozókat mind az falhoz *pesselőt*” (TESz. *pisil* a.) –, sőt van korábbi 1558-ból (nem teljesen biztos) előfordulás is: „Az *pösölésről* (*pewzewlesrel*) való liktarion” (TESz.). Persze későbbi időkből újabb adatok vannak: 1604: *pös*, „*Pös* Vrina, Lotium”; 1763: *pisál* 'vizelet'; 1838: *pisa*; 1873: *pössent*; 1876: *pisi*. (Talán nem érdemes itt is hosszasan részletezni, hogy a szócsalád különböző adataiban és alakjaiban mi az oka az *i*, *e* és *ö* magánhangzók különféleségének, a jelenség magyarázata a magánhangzó-történetben és az ezzel is összefüggésben lévő nyelvjárástörténetben rejlik.) A *pös* ~ *pes* alapszó bizonyos hangutánzó eredetű, hasonlók más nyelvekben is vannak, amint Czuczor Gergely és Fogarasi János jeles, XIX. századi szótárukban írják (CzF. *pes* a.); vö. TESz., MSzFgrE., EWUng., RMGL. (Megjegyzendő, hogy a CzF.-szótár szószármazásra vonatkozó megállapításainak többségükben nincs tudományos alapja.) A CzF.-szótár használatra vonatkozó megfigyeléséből – a műveltebb osztályok a *vizelet* szót használják – Tóth Emil arra következtet, hogy „a szegényebb rétegeknél, ahol a szókincs szegényesebb volt, lett divattá a hangutánzó *pisilés* kifejezés”. Efféle megállapítás a (magyar) társadalomtörténet és nyelvtörténet ismeretében teljesen értelmetlen. A CzF.-szótár megállapítása a XIX. század második felének polgári nyelvhasználatára, az akkorra már nagyjából kialakulása vége felé tartó köznyelvre vonatkozik. Azt feltételezni, hogy az úgynevezett szegényebb rétegekhez tartozók szókincse szegényesebb, csupán nagyfokú tájékozatlansággal lehet. A *vizel* 'harnen' ige és néhány származéka 1533-ból van először adatolva a Murrélius névéhez köthető szótárból (*Viselō*, Murm. 1943), ugyaninnen a *vizelet* 'Harn' (*Viselet*, Murm. 784) és a *vizelés* 'Harnlassen' is (*Viselles*, Murm. 954). Szikszai nomenklaturájában ugyancsak: „Lotium: *Viselet*” (SzikszF. 91), további adatok a már említett szótárakban.

Visszatérve a szerzőhöz: „Vagyis a szegényebb rétegeknél, ahol [amelyeknél] a szókincs szegényesebb volt, lett divattá a hangutánzó *pisilés* kifejezés” – írja. Nos a történeti adatok minden magyarázat nélkül mutatják, hogy a *vizel* és a *pisil* ~ *pesel* ~ *pösöl*, továbbá származékaik a XVI. században a „műveltebb” rétegek nyelvhasználatában egyenrangúak voltak. Annak megállapítását, hogy miért lettek mára a *víz* alapszó fejleményei használatosak akként, amiként a Tóth Emil és a mai magyar köznyelven beszélők vagy írók szokták, aprólékos munkával lehetne kibogozni. Az időben egyre szaporodó szöveghelyek vizsgálata mutathatná meg, hogy a *vizel* (meg a származékok) és a *pisil* (meg a származékok) megjelenése mutat-e, és milyen különbségeket. Am enélkül is bizonyosnak vehető, hogy éppen az utóbbi hangutánzó volta is hozzájárul a különbséghez. A *pisil* hangutánzó szó, mint motivált nyelvi elem, ma is felidézi a lötium ürítésének a hangjait, a *vizel* és a származékok ebben a tekintetben semlegesek, tehát a társadalom viselkedésének és illemszabályainak változásával egyre inkább a nem motiváló, a semleges jelentésű szót és szószármazékokat kezdte használni; hasonló a helyzet a *fos* és *fosik* szavakkal is. Ezt közvetve bizonyítja, hogy az elmúlt fél évszázad egyes szótárai rendre a választékos nyelvhasználatra utalnak a *vizel* használatával kapcsolatban, amint a CzF. is tette: ÉrtSz., ÉKsz.² A társadalmi eufémizmus a legkülönbözőbb „testi szükséglet”-re (az idézőjeles kifejezés ugyancsak társadalmi szépítő kifejezőmód) minden korban kialakítja az akkor és ott megfelelőnek tartott kifejezést.

A *pisi*, a *pisil* jobbára gyermeknyelvi (és dajkanyelvi) használatra foglaldott le, ennek fő oka nagy valószínűséggel az *i* magánhangzó úgynevezett világos voltának a következménye, hiszen mint ilyen a kellemes képzettársítások kiváltását segíti elő (a kisgyermekkel kapcsolatosan mindenféle tárgyi kötöttség nélkül kedveskedő kifejezések használatnak, van *pisike*, *kakika* stb.), a *pisa* szóvégi hangzója a legsötétebb magánhangzó, és mint ilyen a kellemetlen képzettársítások kiváltását segíti elő; az *i* és az *a* beszédhang efféle stilisztikai vonatkozásaira l. Fónagy 1989²: 35, 31–44.

2.1. Tóth Emil a *húgy* főnévvel is foglalkozik, egyebek mellett azt írja, „a mai nyelvhasználatban már kissé durvának tűnik [?], annak ellenére, hogy a *hud*, *húgy* szavunk egyébként a legrégebb egy szótagos szavaink egyike, és eredeti jelentése 'csillag' volt”. Tudnivaló: a 'csillag' jelentésű *húgy*¹ szónak semmi köze a 'vizelet' jelentésű *húgy*² szóhoz, véletlen az alaki hasonlóság (homonímia). A 'csillag' jelen-

tésű szó a nyelvjárásokban sokáig megvolt: nyj. *kaszahúgy* 'az Orion csillagképe'; *kaptárhúgya* 'Fiastyúk', *hugyozik a szemé*' (hamisan) ragyog a szemé', vö. ÚMTsz. A szó már a XVI. században kezdett kiesni a használatból, elavulását bizonyára az azonos alakú *húgy*¹ miatt is kiszorította a *csillag* 'astrum'. – Mindkét főnév ősi örökség az uráli korból, alapalakjuk: *kuńc és *kuńce (MSzFgrE., TESz.). A *húgy*¹ használatára már a XII. századból van oklevéladat (*Hugd*, személynév), 1538-ból pedig szótári: „*hwg*: Vurina, harm” (PestiN.). Föllelhető a szó a régiségben Heltai Gáspárnál, Apáczai Csere Jánosnál stb. (I. TESz.). Ismeretes a régiségből: *hugyos* (1171), *hugyik* (1419), *hugyozik* (1552) stb. (TESz.). A -*d*-t tartalmazó szóalakok – „*Falra huddani*” (TESz.) – az újabbak, a *gy* → *d* változás (depalatalizáció) következtében. Tóth Emil tévesen hiszi ezeket a -*d*-s alakváltozatokat régebbieknek. Ezért is tévedés, illetőleg értelmezhetetlen azt mondania, hogy „a jobb hangzás, a könnyebb kiejtés következtében lett *húgy* vagy *hugy*”. Az uráli alapalak -*ńc*-hangkapcsolatának a magyarban mindig -*gy*- megfelelése van, hasonló alakulású például az *ágyék* és a *hagymáz*. Ugyancsak valami félreértés lehet Tóth Emil kétszer is leírt megállapítása körül, amely szerint az összes szükséges fogalom kifejezhető a *húgy* főnévvel, illetőleg összetételeivel (*húgyhajtó*, *húgyedény*, *húgykő* stb.). Nos: nem tudhatni, hogy a társadalomnak mennyi a szükséges fogalomnennyisége, ám mindig megjelenik az egy-egy (új vagy annak vélt) fogalomhoz a nyelvi kifejező elem, a nyelvi jel, amely lehet a nyelv nagyon régi eleme, de lehet új fejlemény is. Tóth Emil a *húgy* főnév összetételeinek, képzett alakjainak sokaságából arra is következtet, hogy legrégebb szavaink egyike. A két dolog között nincs közvetlen összefüggés. A szerző azt is említi, hogy „legrégebb egy szótagos szavaink egyike” a *húgy*² 'vizelet'. Az egyszótagnyiség ugyan tény, de szükségtelen a régiséghez kapcsolni, még ha az uráli, a finnugor, az ugor alapnyelvi rekonstrukcióhoz vezethető magyar szavak különböző hangváltozási folyamatok révén gyakran váltak ilyenre, tehát egy szótagúvá. A protouráli és protofinnugor nyelvnek mintegy 1200 továbbemelezhetetlen kétagú szógyöke lehetett, a magyar nyelv önálló életében a XIII. század elejére a szavak és a toldalékok végén álló magánhangzók néhány kivételtől eltekintve lekoptak, eltűntek, és így számos egytagú szó jött létre (vö. Hajdú 1966: 86).

Az ÉrtSz. „durva, közönséges beszédben használatos”-nak minősíti a *húgy* főnevet, a *hugyos* melléknevet és a *hugyozik* igét, míg természetesen a *húgyhólyag*, *húgykő*, *húgyvas*, *húgyvérűség* szavak különféle használati rétegbe tartoznak (bonctan, orvostudomány, vegytan); hasonló minősítések vannak az ÉKsz.²-ben is. Ezek a más-más használati réteghez tartozó szavak nem egyszerre kerültek a maguk csoportjába. A magyar köznyelv kialakulása a nyelvújítás korszaka után még sokáig tartott, a szaknyelvek bizonyos fokú magyar köznyelvének alakulása ugyancsak. A szókincset (de természetesen nem csupán azt) érintő nyelvi változások általában szöveghasználati jelenségekkel járnak együtt. Így azután a 'lötium' jelentésére a köznyelvben és rétegeiben, valamint

a szaknyelvekben azok az éppen használatos alakok rögződnek, amelyek a beszélők nyelvhasználati szokásának megfelelnek. Lehetséges, hogy az egyes szinkron nyelvi állapotok a későbbi nyelvhasználók számára más hangulati, érzelmi, jelentésbeli vonatkozásúak. A szakszavak különösen hajlamosak a maguk használati körében a rögzülésre, amint Tóth Emil egyik adata is mutatja (*hugyivarkészülék*), és amelyik mellé az általános lexikonokból is még számosat sorolhatni (*húgytömlő*, *húgyúti szervek*, *húgyvezeték*).

2.2. A *szar* főnév szintén finnugor eredetű, az alapalak: **šar*₃ (MSzFgrE.). A régiségből például a Szent Ferenc-legendából (1372 u./1448 k.) adatható: „ynkab vtlak meg az ... penst hodnem az zamar *zarat*” (TESz. *szar* a.: JókK. 80); vö. RMGl. *szar* a. Néhány régi adat a TESz.-ből a szóra és származékaira: *szaros* (1130–40), *szarik* (1221), a RMGl.-ből: „*szaros* bogar *szar* golyobis hajto bogaar” (*bogár* a.), „*Vpupa* Epops: *Szarbababuk*” (*babuk* a.). A korabeli latin megfelelők idézése nélkül is nyilvánvaló, amiként a fentebbi szavak esetében, ennél is ugyancsak nehéz volna megmondani, milyen volt a *szar* korabeli stílushatása, és azt is, miként vált durva stílusárnyalatúvá (I. ÉrtSz., ÉKsz.²). Nyilván a *szar* főnév használata is a föl-fölbukkanó rokonértelműség mellett változott, a latinból (*cacare*) származó *kakál* és a *kaka* – I. PestiN.: “*Cacatum: kikalnij: scheissen*” – eleinte bizonyára (mint idegen szó) motiválatlan volt, lehet, hogy a gyermeknyelvben jött létre (I. TESz. *kakál* a.), vö. „*A' gyermek* alig tud több szot ki mondani, hanem tsak azt bestelen, *kakás*, *papa*” (SzT. *kakás* a.; 1790-ből). Egyébként az Erdélyi magyar szótörténeti tár *szar* szócikke számos, a korabeli élőbeszédet tükröző szövegdarabja tanulságos a főnév, illetőleg melléknév kifejezőmódjára, hasonlóképp I. *húgy*, *húgyik*, *húgyó*, *húgyos*, *húgyoz*, *húgyozó*, *húgytató*; *pesel*.

3. A régi magyar nyelvhasználatra való pillantás nyilvánvalóvá teszi, hogy a Tóth Emil által említett szavak használata különböző megterheltségű lehetett (ma is az), érzelmi-hangulati velejárok, jelentésárnyalataik a magyarság egészének és egyes csoportjainak mindenkori társadalmi eufémizmus alapján alakultak és alakulnak. Ezzel jár együtt az *árnyékszék*, a *WC*, a *klozet*, a *piszoár* és a többi megnevezés használata, illetőleg a használatból való kiesése. Az *árnyékszék* összetett szó első tagja valaha a népnyelvben 'fészer, szín, sátor' volt, ám ez a jelentése lassan kiveszett. Tévedés azt hinni, hogy „az *árnyékszék* a fa alatt (árnyékban) történt székelést [helyét] jelentette”, amint a szerző írja. Hajdani eleink ugyan leleményesek voltak a dologban: a két Rákóczi György fejedelem családi levelezésében említődik egy „*kukorló szarka fészek bástya*”, azaz: 'árnyékszék (kamarástól)' (részletesen I. Büky 1999).

IRODALOM

- Büky László 1999. Kukorló szarkafészek bástya. *Magyar Nyelv* 95: 326–8.
CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára* I–VI. Pest, [később] Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat.

EWUng. = Lorand Benkő (Hrsg.) 1993–1994. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fónagy Iván 1989². *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hajdú Péter 1986. *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.

MSzFgrE. = Lakó György (főszerk.) 1967–1978. *A magyar szókészlet finnugor elemei* I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Murm. = *Lexikon Ioannis Mvrmellii [...] cum Germanica et Hungarica interpretatione*. Krakko, 1533.

PestiN. = Pesti Gábor 1538. *Nomenclatura sex linguarum [...]*. Bécs.

RMGl. = Károly Sándor–Berrár Jolán (szerk.) 1984. *Régi magyar glosszárrium – Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SzikszF. = Szikszai Fabricius Balázs 1590. *Nomenclatura Dictionarium Latino-vngaricum*. Debrecen.

SzT = Szabó T. Attila[–Vámszer Márta] (szerk.) 1975–. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* I–. Bukarest, [később] Budapest.

TESz. = Benkő Loránd (főszerk.). 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ÚMTSz. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1979–2010. *Új magyar tájszótár* I–V. Akadémiai Kiadó, Budapest.

HELYESÍRÁSI EMLÉKZETŐ

ikerszók | egyik vagy mindkét tagja szóteremtéssel jött létre, ez önállóan nem létezik, csak az ikerszó tagjaként. Nem valódi összetett szavak, inkább a részleges szóismétlésekre hasonlítanak, de írásmódjukban ugyanazok a szabályok érvényesülnek, mint a valódi mellérendelő összetett szavak esetében, ezért helyesírási szempontból célszerű a mellérendelésekkel együtt tárgyalni. Az ikerszókat eszerint egybe- vagy kötőjellel írhatjuk. Írásmódjuk meghatározásában az ún. toldalékolási próba segít. A csak a szó végén toldalékolható ikerszókat egybeírjuk (*mendemonda, mendemondák, limlom, limlomot*), a mindkét tagjukon toldalékolható formákat (*irul-pirul, irulni-pirulni*), a tulajdonnévi ikerszókat (*Ista-Pista, Ista-Pistát*) és a toldalékkal nem vagy csak kivételesen ellátható ikerszókat (*csihi-puhi, csihi-puhit, piff-puff*) kötőjellel kapcsoljuk össze. Léteznek ingadozó toldalékolású ikerszók (*gizgaz, gizgazok, gizgazos, de gizes-gazos*): ezeket tehát kétféleképpen toldalékolhatjuk: ha csak a második tagon toldalékolunk, egybeírást alkalmazunk, és ez jellemző az alapalakra is, ha mindkét tagon, kötőjellel kapcsolunk.

ikresítés | szóalkotási mód, amelyben egy szót a saját, hangalak tekintetében meghatározott szabályok szerint módosított változatával kapcsolunk össze új szóvá. A létrejövő új szó részleges szóismétlés hatását kelti (*ákombakom, irul-pirul, setesuta*). Származásuk szerint két csoportot különböztetünk meg. 1. Az ikerszó létrejöhet úgy, hogy egy adott, a nyelvben már meglévő szó mintájára egy hozzá hasonló hangsort hozunk létre (*monda – mendemonda*), a szakmai nyelvhasználat ezt nevezi indukciós ikerítésnek. 2. Olyan, két tagból álló szó jön létre, amelyben egyik tagnak sincs önálló alakja és jelentése, hanem csakis együtt, a létrejött egyetlen szóban fordulnak elő (*tutyimutyi, irgum-burgum*), ezt nevezzük párhuzamos ikerítésnek.

álikerszók | a valódi mellérendelések közé tartoznak, ezekben is két önálló szóalak kapcsolódik össze, amelyeket mindig kötőjellel társítunk. Létrejöttükben egyfajta játékos alakismétlésre is törekszünk, innen ered az elnevezésük. Az álikerszók az ikerszavaktól abban különböznek, hogy mindkét tagjuk önálló szó önálló jelentéssel (*csillog-villog, a csillog és a villog* forma is önálló elemek). Tagjaik vagy eleve toldalékoltak (*kurtán-furcsán, csapot-papot*), vagy toldalékolhatók (*szánom-bánom, súgni-búgni*).

Fenyves Judit

Egészségturizmus és egészségipar

A Nemzetgazdasági Minisztérium Gazdaságfejlesztésért Felelős Helyettes Államtitkársága az Országház főrendházi üléstermében szervezte meg 2010. július 16-án a *Turizmus- és egészségipari konzultáció a magyar turizmus jövőjéről* című szakmai rendezvényét. Az eszmecsere a turisztikai, valamint az orvosi, gyógyászati szakma és a kormányzat közötti együttműködés új bástyáit kívánta felépíteni. Az eseményen a turizmus és az egészségügy, az egészségturizmus, az egészségipar hazai képviselői vettek részt. A tanácskozás kiemelt fontosságát jelzi, hogy a hatalmas főrendházi ülés terem a meghirdetést követő egy napon belül zsúfolásig megtelt a részt venni szándékozókkal.

EGÉSZSÉGTURIZMUS, EGÉSZSÉGIPAR Érdemes górcső alá venni a tanácskozáson elhangzott kulcsszavakat: *egészségturizmus, egészségipar*. A kettő nem teljesen ugyanaz, de jelentéstartalmuk részben fedi egymást. Ezt megvilágítandó nézzük meg, melyik mit jelent, és milyen üzleti szemlélet húzódik meg mögöttük.

MI AZ EGÉSZSÉGTURIZMUS? Napjainkban a turizmusnak egy új ága indult fejlődésnek. Az elnevezése többféle, pontos tartalmi meghatározása még nincsen, de ha találkozunk a jelenséggel, tudjuk, hogy hova tartozik. Ilyenek a következők: *egészségturizmus, orvosi turizmus, gyógyturizmus, wellness-turizmus*. Magyarországon mindegyiken főként a gyógyvizeinkre épülő fürdőturizmust értjük, kiegészülve olyan szolgáltatásokkal, mint a masszázs, a szauna, a jóga, az életmód-tanácsadás, a különféle étrendi kúrák és hasonlók. Más vonatkozásban találkozhatunk még a fogászati turizmus jelenségével is. Magyarországon tehát főként ez jelenti az egészségturizmust. Külföldön már sokkal kiterjedtebb az egészségturizmusba értett szolgáltatások köre. Kifejezetten gyógykezelésre, műtetre is elutaznak hazájukon kívülre a nyugati külföldiek. De nemcsak a nyugatiak, hanem az olyan országok lakosai is, amelyekben az egészségügyi ellátás még nem jutott arra a színvonalra, hogy a nagyobb szakértelmet, a szükséges tárgyi eszközöket igénylő gyógykezelések elérhetőek legyenek. Én magam is számos arab betegnek szerveztem már meg a magyarországi gyógykezelését, köztük nőgyógyászati, húgyszervi, szemészeti, vérképzőrendszeri, mozgásszervi, idegsebészeti beavatkozásokat. A betegek között akadtak olyanok is, akik nem voltak annyira betegek, hogy otthon ne tudták volna őket ellátni, de szerettek volna világot is látni, és a magyarországi útba iktatott gyógykezelés erre lehetőséget adott.

Az effajta egészségturizmusban nagyon erősen megjelenik az üzleti érdek is.

Az egészségturizmus mögött sok esetben gazdasági indítással áll, hiszen a külföldiek gyakran azért kelnek útra, hogy a hazájukban túl drága gyógykezelést valahol külföldön olcsóbban megkapják. Az egészségturizmusnak hazánkban azért van jelentősége, mert mi nem küldő, hanem fogadó országa lehetünk az ilyen indíttatású betegeknek. Ez számottevő bevételt jelenthet nemzetgazdasági szinten, hiszen a külföldi beteg, ha járóbeteg-ellátásra érkezik, többnyire szállodai szobát bérel, étteremben étkezik, és a gyógyászati szolgáltatások mellett – ha érdeklődése olyan – igénybe vesz egyéb szolgáltatásokat is. Gyógykezelését vagy saját zsebéből fizeti, vagy a biztosítója állja a költségeket. A bevételi oldalról nem érdekes, hogy ki fizet, a fontos az, hogy a szolgáltatás ára rendezve legyen. A külföldiek boldogan fizetnek, és az ő nyelvük sokkal inkább a pénz nyelve. Míg egy magyar beteg mindenképpen vár az orvosától pár kedves szót, őszinte mosolyt, simogatást, a nyugati kultúrájú külföldieknél a fő szempont az, hogy a pénzükért megkapjanak mindent, és – kicsit sarkítva – kísérheti a gyógykezelést műmosoly, álkedvesség is. De ennek kísérnie kell, még akkor is, ha a beteg esetleges viselkedése ezt nem indokolná, illetve ha a beteg végképp ellenszenves a számunkra. Sajnos a nyugati világ sok tekintetben művilág, de aki ebben benne él, az már ezt észre sem veszi; legfeljebb akkor sejtje meg, hogy létezik őszinte, természetes világ is, ha elutazik valahová keletre, ahol még van önzetlenség, együttérzés. Nyugaton a beteg ember addig fontos, amíg ő vagy a biztosítója fizet. A nyugati világban minden a pénzről szól.

Ma már olyan nyugati központú egészségturisztikai szervezetek is léteznek, amelyek csak előzetes bejelentkezés, ellenőrzés után vesznek fel egészségügyi szolgáltatókat a jegyzékükbe, és az őket megkereső betegeknek ezeket ajánlják (Fenyves 2010). Az *egészségturizmus* szó angolul: *health tourism*.

MI AZ EGÉSZSÉGIPAR? Az *egészségipar* szó az angol *health care industry* magyarosított változata, ez van korunkban elterjedőben. Vélhetően sok, hippokratészi szellemben gondolkodó orvosnak borsódzik a háta az *egészségipar* szó halatán, hiszen olyan árnyalata van, mintha az emberi egészség a textiliparhoz, a bőriparhoz, a műanyagiparhoz és minden más, anyagi természetű iparhoz hasonlóan iparcikket hozna létre, amelynek a legyártásával, megmunkálásával,

értékesítésével jó anyagi haszonra lehet szert tenni. Az egészségiparba beletartozik minden, ami az egészségügyi ellátás megvalósításához szükséges, így a gyógyszeripar, a gyógynövényipar, a gyógyászati segédeszköz-ipar, az orvosműszer-gyár-ipar stb. Véleményem szerint mindemellett helyesebb volna kevésbé bántó, finomabb jelentéstöltetet hordozó szót, kifejezést alkotni az *egészségipar* helyett. Javaslatom: *egészségügyi ellátási háttérpar, egészségügyi ellátási környezeti ipar*.

A pénzközpontú társadalmakban élő emberek lelke – anélkül, hogy ők ezt észrevennék önmagukon – egyre durvul, és ez megjelenik az élőlényekkel való bánásmódban is. Noha a *Magyar Orvosi Nyelv* leginkább az embergyógyászat körébe való szakszavakkal foglalkozik, röviden kitérek a növényorvosokat és állatorvosokat is érintő kérdésekre, mert minden mindennel összefügg, egymásba ér, egymásra hat. A szóhasználat nagymértékben befolyásolhatja, átalakíthatja a szemléletet, a gondolkodásmódot és az ember lelki világát.

Jártunkban-keltünkben az út mentén gyönyörűen virágzó növényekre rá sem pillantunk, nem is szippantunk az illatukból, hanem közömbösen elrohanunk mellettük, és jó, ha nem tapossuk el, azaz nem sebezük meg, nem gyilkoljuk meg őket, és vegyszerekkel, mérgekkel nem károsítjuk az egészségüket. Természetesen vannak mérgező növények is; ők így védekeznek az elpusztításuk ellen, például a gyilkos galóca. Ezek egyben önmérsékletre is tanítanak bennünket – azaz nem minden szépet és finomnak látszót hajthatunk az igánk alá. De az ember már réges-rég megalkotta a *növényipar* szót, amely azt sugallja, hogy ezek az élőlények az ember

szemében iparcikkékké váltak. *Állatipar* szó is létezik, az állatkinzó, állatmegcsonkító állattartásra jellemző bánásmódot is takarhatja: a haszonállattartás némely országban szűkös, túlszűfolt állatketrecekkel, leégetett szarvú marhákkal, levágott farkú birkákkal, csőr nélküli csirkékkel jellemezhető (1). Az *emberipar* szó, nem tudom, pontosan mit jelent, de a számítógép helyesírás-ellenőrző rendszere a leírásakor nem jelez hibát. Hallatán azonban sok mindenre gondolhatunk, így a szervkereskedelemre, amikor is emberek azért esnek bűncselekmények áldozatául, hogy minden ép szervüket kivegyék, jó pénzért eladva másokba beültessék. De gondolhatunk az „embergyártásra” is; az állatok klónozásának eredményeit látva nem fogok meglepődni, ha egyszer egy titkos laboratóriumból kisétál az első klónozott ember.

Az iménti sorokban foglaltakon elgondolkodva talán érthető, miért is olyan visszataszító csengésű az *egészségipar* szó. Viszont az országközi megbeszélésen az előadók szinte mindegyike elsősorban ezt használta; de úgy vélem, még nem ásta bele magát túl mélyen a közgondolkodásba, így talán még nem késő jobbat, fülünket nem bántó szót, kifejezést találni helyette. Ahogyan már korábban említettem, javaslataim: *egészségügyi ellátási háttérpar, egészségügyi ellátási környezeti ipar*. Mindezeket túl várjuk az ötleteiket.

IRODALOM

Fenyves Judit 2010. PhD-témavázlat. Kézirat.

(1) Állatipar: méretre vágás, fűrészelés, rövidítés. http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=5753 (2003. október 10.)

Berényi Mihály

EGYBE VAGY KÜLÖN?

Ha két szóból álló jelzős szókapcsolatunk (*nemi beteg*) olyan utótagot (*rendelő*) kap, amely az egész szókapcsolathoz tartozik, akkor a szókapcsolatot egybeírjuk, az utótagot pedig – függetlenül a szótagszámtól – kötőjellel csatlakoztatjuk a már egybeírt szókapcsolathoz: *nemibeteg-rendelő*.

Könnyen találhatunk hasonló példákat:

Egyik altatónk mellékhatása – a gyógyszerismertetőik szerint – a *nemi vágy változás* vagy *nemi vágy-változás*. Mindkét írásmód hibás. Ha a szókapcsolatot (*nemi vágy*) egybeírjuk, majd az utótagot (*változás*) kötőjellel hozzácsatlakoztatjuk, megkapjuk az egyik helyes megoldást: *nemivágy-változás*. Egyszerűbb a szerkezetes megoldás: *a nemi vágy változása*, még jobb a *nemi vágy megváltozása*. Ide illő további szóösszetételek: *nemiszerv-sérülés, nemihormon-hiány*.

Sokaknak nem tetsző, ám helyesen két külön szóból álló szókapcsolat az *idegen test*. Ha valamely idegen test hatásáról szeretnénk írni, ezeket a helyes írásmódokat javaslom: *idegentest-hatás* vagy az *idegen test hatása*.

Vizeletürítéssel kapcsolatos, ismert fogalmat alkotó szókapcsolat a *neurogén hólyag*. Ha utótagot kap, gyakran hibás az írásmódja, mint ebben a mondatban is: *A neurogén hólyagműködés és az enuresis nocturna között semmilyen kapcsolat nincs*. Ugyanis nem a hólyagműködés neurogén. Helyesen: *neurogénhólyag-működés* vagy szerkezetes megoldással *a neurogén hólyag működése*.

Kongresszusok tudományos programját néha *Tudományos programátteltekintő* címen foglalják össze. Azért hibás ez a cím, mert nem a programátteltekintő tudományos, hanem maga a program. A szabályos, helyes, de nehézkes cím (*Tudományosprogram-átteltekintő*) használatát ebben az esetben nem ajánlom, elég volna ennyi: *Tudományos program*.

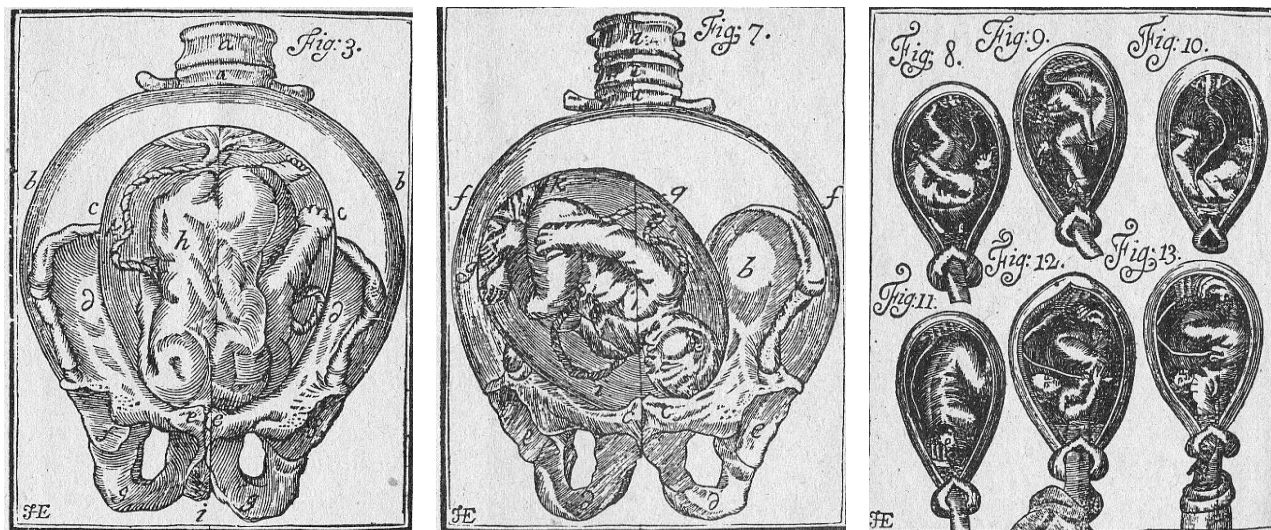
Kapronczay Katalin

Weszprémi István orvosdoktor tudománytörténeti kutatásainak nyelvészeti vonatkozásai

A felvilágosodás kori Magyarország tudományos életének, művelődésének egyik legjelesebb egyénisége minden kétséget kizáróan Weszprémi István orvosdoktor volt. Sokirányú érdeklődését a kor tudós főihez hasonlóan kamatoztatta a magyar művelődés szolgálatában, a hazai tudományok fejlesztéséért. Az orvostudomány területén végzett gyakorlati, kutatói és szakírói tevékenysége mellett maradandó értékeket alkotott a magyar történelem, a magyar művelődéstörténet emlékeinek feltárásában és megírásában, és ugyanígy nem feledkezhetünk el a magyar nyelv fejlesztésében, az orvoslás szaknyelvének magyarrá tételében végzett munkáságáról sem.

Életútja jellegzetes XVIII. századi magyar tudóséletrajz. 1723. augusztus 13-án született Veszprémben, ifjabb Csanád Istvánként. Nevét később szülővárosa iránti tiszteletből változtatta Veszprémire, és 1741-ben – debreceni kollégistaként – írta először W-vel. Tanulmányait a pápai református kollégiumban kezdte 1732-ben, majd 1739-ben a soproni evangélikus iskolában folytatta, ahol az alapvető ismereteken kívül a görög és a latin nyelvet is elsajátította. 1743-ban rövid ideig Besztercebányán tanult, de arra nincsenek adatok, hogy kapcsolatba került volna Moller Károly Ottóval és nevezetes orvosi magániskolájával. Bár már 1741-ben felvették a híres debreceni kollégiumba, tényleges tanulmányait ott csak 1743-ban kezdte el. Szilágyi Márton, Szilágyi István, Tabajdi János, a kortársak elmondása szerinti legjobb matematikaoktató, Maróthi György (1715–1744), Szathmári István, valamint az általa legnagyobb tiszteletnek örvendő, nála nem sokkal idősebb – a „magyar Faust”-ként emlegetett – Hatvani István (1718–1786) pallérozta az elméjét (Molnár 1939: 143). Az iskola merev szabályaival eleinte összeütközésekbe került, mivel „gyakran hiányzott az estvéli könyörgésekről, kibújt a kötelező főveg viselése alól, szívesen hordott illetlen színű csizmát, rövid tunikát [...], ezekért gyakran kapott intést” (Kótyay 1960: XVI). Tehetségét azonban hamarosan felismerték, és kollégiumi „seniorságot” ért el, később pedig a kollégium könyvtárának felügyeletét, rendezését is rábízták. 1752. március 13-án a kollégium segítségével, ösztöndíjjal külföldi tanulmányútra indult. Néhány hónapos bécsi tartózkodása alatt közeli kapcsolatba, mondhatni baráti viszonyba került a bécsi udvar, az osztrák birodalom

tudományos életének legbefolyásosabb személyiségével, Gerard van Swietenel (1700–1772), mégsem volt értelme tovább időznie a császárvárosban, mert protestáns létére nem kaphatott volna diplomát az ottani egyetemen. Van Swieten támogatásával azonban megkapta további útjához a hivatalos ajánlásokat. Ezután közel másfél évet töltött Zürichben, ahol mindenekelőtt Johann Gesner (1709–1777) előadásait látogatta. 1753-ban a korszerű képzési módja és előnyös anyagi kedvezményei miatt a magyar diákok körében igen népszerű utrechti egyetem orvosi karára iratkozott be. Már a doktori cím várományosa volt, amikor a debreceni kollégium kérésére Angliába utazott, hogy anyagi támogatást szerezzen régi alma materének, ugyanis Mária Terézia rendeletileg megtiltotta Debrecen városának a kollégium anyagi fenntartását. Weszprémi – összekötte a jótékonyk kötelezettségét az egyéni érdekekkel – szívesen indult Angliába, mivel már hallotta híret az ottani tudós orvostanároknak, az orvostudomány fejlettségének. Néhány hónapig Oxfordban, majd Cambridge-ben hallgatott előadásokat, szabadidejét az oxfordi Bodleiana könyvtárban töltötte. Útja ezután Londonba vezetett, ahol a Hunter fivérek, Alexander Monro és mindenekelőtt William Smelli (1697–1763) előadásai búvkörükbe vonták Weszprémit. Smellitől elsajátította a szülészet mesterségét, erről 1755-ben – Smellie aláírásával – bizonyítványt is szerzett. Minden vonatkozásban gazdagodtak ismeretei, kitűnően megtanult angolul, a St. Thomas Hospitalban megismerkedett a himlő megelőzésére alkalmazott beoltás (inokulálás) módjával, számos esetben saját maga is alkalmazta. Londonban jelent meg első jelentős műve, a *Tentamen de inoculanda peste*, amelyben a himlőoltás említett módszere alapján kidolgozott pestis védőoltás lehetőségét írta le. Visszatérve Utrechtbe, 1756-ban szerezte meg orvosdoktori oklevelét. Értekezésében zürichi és londoni kórbonctani tapasztalatait dolgozta fel. Weszprémi tehetségének, elismertségének bizonyítéka, hogy két olyan európai hírű tudós hivatkozott avatási értekezésének megállapításaira, mint Giovanni Baptista Morgagni (1682–1771) (Morgagni 1765) és Albrecht von Haller (1708–1777) (Haller 1777). Morgagni a kórbonctani szemlélet alapjait, a kórbonctan tudományát megeremtő, az orvostudományban mérőföldkönek számító művében három helyen hosszasan elemzi a „clarus” Weszprémi István megfigyeléseit, megállapításait.

Képek a *Bába mesterségre tanító* könyvből

Hazatérte után a törvény előírásainak megfelelően 1757. április 27-én a Helytartótanács által kijelölt bizottság előtt – Perbegh József Károly tanácsos, udvari cenzor elnökletével – letette azt a vizsgát, amely nélkül nem folytathatott volna itthon orvosi gyakorlatot (Tóth 1986). Debrecenben telepedett le, ahol az idős Buzinkai György mellett hamarosan Weszprémi lett a cívisváros második tisztiorvosa. Az elkövetkező közel 40 esztendő, haláláig, Debrecenben töltötte. A gyógyító munka mellett a kutatás és a szakkönyvek írása tette elviselhetővé számára a „pipafüstös levegőjű”, sivár vidéki életet, magánélete kudarcait és végzetes eseményeit. Időskorában háza Debrecen szellemi központja lett. Gyakori vendége volt Földi János – ő egyébként egyik veje is volt –, Diószeghy Sámuel, Fazekas Mihály, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály. Kiterjedt levelezésével a korszak legkiválóbb tudosaival, orvosokkal, történészekkel, nyelvészekkel, természettudósokkal stb. került kapcsolatba, a leveleiben gyakran vágyott „respublica litteraria”-t számára ez az érintkezés biztosította. Az 1760-as évektől kezdve jelentek meg rendszeresen nyomtatásban könyvei, különféle időszaki kiadványokban cikkei. Orvosi tárgyú munkái mellett számos bölcsellete is napvilágot látott, történelmi, nyelvészeti, sok éremtörténeti és a mindezek csúcsát jelentő, életművét megkoronázó, négy kötetes orvosi életrajzgyűjteménye, a *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae* (Lipsiae–Vienna, 1774–1787), amely latin nyelve ellenére szellemiségében a magyar nemzeti tudomány és kultúra előtti főhajítás, az ország addig megszerzett eszmei értékeinek kincsestára. Weszprémi 1799. március 17-én halt meg Debrecenben. Vonásait őrző képmása nem maradt az utókorra, földi maradványainak nyughelyét az idő eltüntette. Gondosan összegyűjtött, a kor fogalmai szerint tetemes magángyűjteménynek számító, mintegy 650 kötetes könyvtárának kötetei szétszóródtak, Mária Teréziától kapott díszes kiűntetése nyomtalanul eltűnt. Szellemi öröksége azonban

nyomtatásban kiadott művei, kéziratban megmaradt írásai, levelei segítségével a magyar orvos- és művelődéstörténet gazdagítja (Gazda 2000).

Mielőtt Weszprémi István magyar nyelven kiadott orvosi szakmunkáiról szólnék, fontos, hogy a XVIII. században lezajlott magyar nyelvújítási törekvéseket röviden vázoljam. A történelemben több olyan korszakot ismerünk, amikor a nemzeti nyelv használatának ügye új korszakot nyitó szellemi-bölcselati irányzat hatására az érdeklődés homlokterébe került, sőt nemegyszer a politikai küzdelmek egyik jelképévé, célkitűzésévé vált. A legfontosabb a reformáció és a humanizmus kora, ezután a felvilágosodás, majd – Magyarországon – a reformkor. A felvilágosodás századában központi helyre került a tudás, a művelődés, a szakmai ismeretek megszerzésének az ügye, természetesen kinek-kinek az anyanyelvén téve lehetővé a tájékozottságot. Tanulni vágyó ifjaink hazai egyetem hiányában külföldi egyetemeket kerestek fel, külföldi tanulmányútjaikon szembesültek a hazai tudomány, műveltség nem megfelelő színvonalával. Azt a következtetést is hamarosan levonták és megfogalmazták, hogy az elmaradottság egyik legfőbb oka a tanulás és a tudományok nem anyanyelvi művelése. A helyzetet és a nyilvánvaló célt Bessenyei György fogalmazta meg szállóigévé vált mondatában: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenen sohasem” (1778). A gondolat – a magyar nyelv használata a tudományos életben, magyar nyelvű tudományos munkák megírása, kinyomtatása – nem volt idegen orvosaink számára sem. Mindez elindított egy folyamatot, amely egyben számos kérdést is felvetett, mindenekelőtt a magyar szakmai nyelv hiányát. Természettudósaink, orvosaink hősiességű munkát végeztek, amikor a külföldön, idegen nyelven közreadott könyveket lefordították magyarra, hiszen nem volt elegendő az illető idegen nyelv ismerete, a magyar nyelvű szakkifejezéseket is meg kellett alkotniuk. Ebben a folyamatban nagy érdemei voltak Weszprémi Istvánnak is.

Az első magyar nyelvű bábakönyv kiadása Weszprémi István nevéhez fűződik, 1766-ban jelent meg Debrecenben, Margitay István nyomtatásában *Bába mesterségre tanító könyv* címmel. Johann Nepomuk Crantz német nyelvű könyvének magyarra fordítására Weszprémit maga Gerard van Swieten ösztönözte, és még a szerző hozzájárulását is megnyerte a kiadás mielőbbi létrejöttéhez. A kiadvány kezdő lapján közreadja van Swieten, majd Crantz levelét. Van Swieten utal arra, hogy néhány évvel korábban ő javasolta Crantznak, hogy „erről a mesterségről egy kicsiny, de mégis komoly, hasznos és elsősorban a szülésetet előadók számára alkalmas munkát írjon... ha nyelvetekre lefordítanátok, igen hasznos lenne”. Crantz így csatlakozott van Swieten buzdításához: „Én magam is nagyon helyeslem... első leszel Magyarországon, aki a fáklyát felemeli, mint ahogy első voltam én is Ausztriában” (lásd a kötet 1., számozatlan oldalán). Crantz korábban ábrák nélkül kinyomtatott művét Lorenz Heister (1683–1758) és Hendrich van Deventer (1651–?) munkáiban (1701) szereplő ábrákkal egészítette ki Weszprémi. Az eredeti műhöz képest még egy apró eltérés található a kötetben: egy rövid *Toldalék*, amely *A Bábáknak Tisztek és Kötelességeik* címet viseli, ez azonban nem egyéb, mint Torkos Justus János 1745-ben megjelentetett bábainstrukciója (Torkos 1745), csupán a szükségkeresztelésről szóló 4. pontot hagyta el Weszprémi. A bábakönyv kiadásának híre – sőt annak egy példánya is – van Swieten közvetítésével eljutott Mária Teréziához, aki elismerésképpen díszes kitüntetést adományozott Weszpréminek. Az első bábakönyv megjelenésének szükségességét és sikerét bizonyítja, hogy rövid időn belül ismertté vált a bábák körében.

A XVIII. századi orvoslás egyik fontos lépése a gyermekgyógyászat fokozatos kiválása, ekkortól vallották azt a nézetet, hogy a beteg csecsemők és kisgyermekek más ápolást igényelnek, mint a felnőttek. A gyermekgyógyászati irodalom első igazi magyar gyöngyszemét Weszprémi István sokoldalú tehetségét dicsérve *A kisded gyermekek neveléséről való rövid oktatás* címmel Kolozsvárott, 1760-ban, Páldi István nyomdájában adták ki. Nem kizárólag orvos-egészségügyi felvilágosító mű, lényegesen több annál, hiszen általános nevelési tanácsokat is tartalmaz, Locke és Rousseau nevelésméleti hatása erősen befolyásolta a szerzőt munkája megírásában (Pukánszky é. n. 136–9). A bevezetőben Weszprémi a megrögzött szokásokban gyökerező tudatlanságra hivatkozik a gyermekápolási nehézségeknél: „ritka az, a ki értelmes Orvos Doktornak tanátsával kívánna élni máskor, hanem midőn megbetegednek, holott arra kellene vigyázni kiváltképpen, hogy meg-ne betegednének és a nyavalyáktól eleve oltalmaztatnának. Innét vagyon, hogy többen halnak ki az Emberek közöttől Esztendőn alól, mint kik Életeknek ötödik Esztendejét elérték volna” (Weszprémi 1960: 216–8). Majd abbéli reményét fejezi ki, hogy „[v]ajha eljöne már valaha az a bódlog Idő, mellyben az értelmes Tudós Emberek a' mi nemzetünkben is a' Gyermekek' Nevelésébe belé tekinténének, ne bíznák azt egyedül az Aszszony-emberekre, a' kik csak Nagy-Annyoktól reájok szállott régi szokások szerint

intézik e' részben-is dolgokat” (i. m. III). Hevesen ostromozta az elavult szokásokat, az egészségtelen, szoros pólyázást, de az újabb divatot is, ahogyan az előkelő asszonyok „elunják magokat” a gyermek szoptatásával, ezzel egyenesen „a Természet ellen vétkeznek” (i. m. 16). Számos megszívlelendő tanáccsal szolgált a csecsemő, majd a kisgyermek elválasztás utáni táplálásával, a dajka személyével kapcsolatban. Leírta a jellegzetes csecsemő- és kisgyermekkori betegségeket és gyógyításukat. A megelőzés egyik fontos elemeként kiemelte a himlőoltást, amelynek alkalmazásával angliai útján ismerkedett meg, és tudjuk, hogy londoni orvosi gyakorlata során számos gyermeket be is oltott. Az egészséges életmódra való nevelést már ifjúkorban el kell kezdeni – vallotta Weszprémi, ez sarkallta könyve megírására is. Több vonatkozásban inti a szülőket a túlzásba vitt kényeztetés, a túl meleg öltöztetés, a gyakori és a mennyiségben megterhelő etetés rossz szokása miatt. Hasznos tanácsokat ad a kisgyermek kezűgyességének fejlesztésére, valamint járásra és beszédre tanításukkal kapcsolatban is, utóbbiról az a véleménye, hogy a „gügyögés” rossz szokása helyett „midőn szólni tanulnak, a' szókat értelmesen kell előttük kimondani és tisztán kell a' szájokba adni” (i. m. 55). A magyar nyelvű könyvet elküldte van Swietennek, aki úgy vélekedett róla, hogy a munkácska hasznossága megérdemli, hogy közkinccsé váljon.

Az egészségügyi, diétetikai munkák között is találkozunk Weszprémi István nevével. *Az egészségnek fenntartására és a' hosszú életnek megnyerésére tartozó szükséges Régulák* című munkája két kiadást is megért (Kolozsvár, 1760 és Pozsony, 1799). A kis terjedelmű – mindössze 55 (negyedívrét nagyságú) oldal – könyvecske valóban tömör, közérthető formában megfogalmazott, a mindennapi életvitelre vonatkozó tanácsokat tartalmaz. Gondolatmenete követi a klasszikus egészségügyi felépítést: a „levegő-égre” vonatkozó előírások, evésre-ivásra, pihenésre és testmozgásra, a test tisztulására és a lelki indulatokra irányuló útmutatásokat egy *Toldalék* követi. Ez utóbbiban a járványok elhárításától kezdve a szülésig, a gyermekek nevelésétől a megfelelő ruházkodásig, a „vének” életmódjától az elhízás veszélyéig mindenféle hasznos előírás megtalálható. A közelmúlt kutatásai valószínűsítik, hogy Weszprémi mind a *Régulákat*, mind pedig a korábbiakban tárgyalt, *A kisded gyermekek neveléséről való rövid oktatást* angolból fordította, helyesebben a munkák jelentős része – bizonyos változtatásokkal és egyes részek, fejezetek kihagyásával – egy-egy kortárs angol kiadvány alapján készült, bár ezek szerzőjére, illetve a forrásként használt írásokra nem hivatkozott. Ennek ellenére nem mondhatunk ítéletet Weszprémi felett, megbélyegezve őt a plágium vétségével, hiszen a más nyelven, más szerzőtől korábban megjelent írások feldolgozása, átdolgozása, kiegészítésekkel és saját tapasztalatokkal való megtoldása – számos példa van rá – szokás volt abban a korban (Szlatty 1988).

Weszprémi bölcséleti kutatásait, történetírói törekvéseit leglátványosabban a *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* (Magyarország és Erdély orvosainak

rövid életrajza) című életrajzi összeállítása tükrözi, ugyanis az orvosi életrajzok ismertetése kapcsán a magyar művelődéstörténet több évszázados emlékeit is feldolgozta. Kitért történelemre, régészetre, éremtanra és még sok egyébre, a kötetek olvasóját magával ragadja az összegyűjtött hatalmas anyaggal, a lelkes „meséléssel”. Több helyen bukkanunk nyelvészettel kapcsolatos adatokra, a magyar nyelvre vonatkozó személyes megjegyzéseire, amelyeknek látszólag semmi közük a mondanivaló előadásához. Szívesen idézett általa szépnek tartott részleteket magyar nyelven, annak ellenére, hogy a négykötetes mű nyelve latin, így Méliusz Juhász Péter *Herbarium*ából gyógynövényalapú gyógyszerek vényjeit (Weszprémi 1960: 216–8), néhányat Pétsi Lukács gyógynövényleírásaiból, felhívva a figyelmet az eredeti XVI. századi helyesírás és fogalmazás különlegességére, hangulatára (i. h.). Teljes terjedelmében közli Vizaknai Bereck Györgynek az arteria aortáról (főverőér) írott elégiáját (Weszprémi 1962: 74–5), a következő megjegyzést fűzve hozzá: „az itt idézett mutatóványból mindjárt kiviláglik, hogy a magyar nyelv az orvostudomány tárgyalására is igen alkalmas, mint ez már több magyar nyelven megjelent könyvből is bebizonyosodott” (i. m. 75). Majd folytatja a gondolatsort, és utal Köleséri Sámuel egy 1723-as erdélyi kalendáriumban közreadott, *A hirtelen fogó nyavalyákról* (vagyis a fertőző betegségekről) szóló írására, amely szerinte szintén a fenti kijelentés ékes bizonyítéka (i. m. 76–8). Váratlanul bukkanunk rá a magyar nyelvemlékek tüzetes felsorolására, amelyhez Weszprémi azt a megjegyzést fűzte, hogy kutatásaiban véletlenül kerültek kezébe ezek az értékes nyelvi emlékek, és bár nem ezt kereste, mindent pontosan lejegyzett. A kultúrtörténeti ritkaságok nemcsak a korai magyar nyelv kutatói számára voltak érdekesekek, de Weszprémi számára is, hiszen a gyógyítással kapcsolatos töredékeket is talált közöttük (Weszprémi 1968: 419–37). Ugyancsak fontos adalékokat hoz nyilvánosságra az általa fellelt, illetve ismert bibliafordítások felsorolásánál (Weszprémi 196X: 95–113).

Az anyaggyűjtést levelezés útján végezte, a magyar tudós világ színe-javával kapcsolatban állt, kiterjedt levelezése a mai kutató számára is gazdag szellemi kincsestár. A levelezéssel szerzett okiratok, adatok között nyilvánvalóan olyan is volt, amelyet közvetlenül nem tudott felhasználni, Weszprémi érdeklődését azonban felkeltette, és idővel hosszabb-rövidebb terjedelmű folyóirat-közleményként közreadta az azzal kapcsolatos véleményét, gondolatait. Írt a magyar szent koronáról, a magyar királyok pénzeiről stb. A kortárs nyelvészek figyelmét azonban Sylvester János grammatikájának ismertetésével vonta magára.

Sylvester János (1504?–1551?) humanista tudós, bibliafordító 1539-ben írta *Grammatica Hungarolatina* című művét Sárvár-Újszigeten. Sylvester munkája az első magyar nyelvtan, ezt tekintjük a magyar nyelvtudomány kezdetének, amelyben a szerző az egységes helyesírás szükségességét taglalja. Weszprémi három alkalommal jelentette meg a *Grammaticáról* szóló rövid írását, amelyet a kézirat tanulmá-

nyozása, személyes átvizsgálás alapján készített. Első ízben a kassai *Magyar Múzeum* című folyóirat adta közre 1792-ben, címe: *Tudósítás A' leg-régibb Magyar Grammatikáról*. Aláírása így hangzik: „Az illy tsekélységekben magokat gyönyörködtetőknék kedvekért írtam Debretzenben Szent Mihály havának 8-dik napján. 1792. Dr. Weszprémi István” (422). A következő évben a bécsi *Magyar Hírmondóban* jelent meg, a címe ekkor: *Tudósítás. A' legelső és leg-régibb Magyar Grammatikáról*. Az adott időpont és rövidített aláírás a következő: „Debreczenben, Böjt-elő Havának 2-dik napján 1793-dikban. D.W.I.” (426). Egy 1795-ben kiadott gyűjteményes kötetébe is bevette Weszprémi a *Magyar Museumban* megjelenttel azonos szövegű és keltezésű ismertetést (1795: 81–8). A kézirat fizikai jellemzőinek leírása egyértelműen arra utal, hogy Weszprémi kezében tartotta a papírlapokat, nem „hallomásból” szerzett adatokat közölt: „Nyóltzad részben, hat árkusokból áll, igen jó, tiszta, erős papirosra vagy nyomtatva, úgy, hogy szintén a' Hollandiaival vetélkedik. Sem a' Levelek, sem azoknak lapjai számokkal nintsenek megjegyezve, sem az árkusoknak számai betűkkel nintsenek a' Könyv-kötőknek kedvekért megbélyegeztetve” (82). Az írásmű rendkívüli különlegességével is tisztában volt: „Ez a' Könyvetske úgy elenyészett a' Hazában, hogy senki, tudtomra, arról e' mai napiglag sehol még tsak nem-is emlékezett.” (82). Weszprémi természetesen nem elemzi részletekbe menően a *Grammaticát*, csupán az általa legfontosabbnak tartott következtetéseket vonja le. „Méltó volna ezt a' drága ritkaságú Könyvet újra ki-nyomtatattani. Nyelvünkre, sőt egyéb okokra nézve-is sokat lehetne belőle tanulni” (86). Kiemeli Sylvester azon nézetét, amely szerint a magyar és a héber nyelv szám-talan azonosságot mutat. Weszprémi utal arra a XVIII. századi, egyre égetőbb feladatra, amely az egységes nyelvtan és a hasonlóképpen a szabályokra alapozott helyesírás hiányára vezethető vissza, illetve arra a törekvésre, amely – megoldásként – egy magyar nyelvtan összeállítására irányult: „ebből lehetne egy jó féle Magyar Grammatikát, a' mi időnkhez képest kevés munkával alkalmaztatva, a' Magyar Haza' számára készíteni” (86).

Kazinczy Ferenc képzeletét megmozgatta Weszprémi rövidke ismertetése, és szerette volna ő is tanulmányozni a becses művet, sőt annak kiadását is tervbe vette. A megvalósítás azonban nem volt egyszerű. Erről így számolt be Kazinczy: „Dr. Weszprémi István, Debreczenben, azt a' jelentést tevő, hogy az örökre elveszettnek vélt könyv megvagyon. De hol vagyon-meg, azt nem mondotta. Gyengéji közzé tartozott a' nagy-embernek, szere-fele rettegni dicsőségeért, s ha mit ollykor mástól véve, nem örömet hagyta tudni, melly kútfőből merítgetett. Itt ezen felyül kincsenek becsét akarta nevelni titkolódásával. Azonban azon kedvezések szerént, melyekkel a' jó Öreg velem banni szeretett, a' mit elrejtve tartá a' Publikum előtt, nékem nem sokáig vonakodott meg-súgni” (1808: VI). Így tudta meg Kazinczy, hogy a ritkaság Sinai Miklós debreceni professzor birtokában van. A hiteles másolat megszerzése, majd a nyomtatásban való kiadás azonban még további nehézségekbe ütközött, de ez már egy másik történet (Bartók 2007).

Weszprémi kutatói érdeme tehát az érdeklődés felkeltése, hiszen a Sylvester-féle *Grammatika* – jelenlegi ismereteink szerint is – egyetlen megmaradt kéziratos példányára az ő ismertetése irányította a figyelmet.

Írásomban a magyar orvos- és művelődéstörténet egyik XVIII. századi kiválóságának – Weszprémi Istvánnak – kevéssé ismert kutatásait kívántam bemutatni.

IRODALOM

Molnár Ágnes 1939. *Debreceni arcok a felvilágosodás századából*. Szerzői kiadás, Budapest.

Kótay Pál 1960. Weszprémi István (1723–1799). In: Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Kétnyelvű kiadás. Első száz. Ford.: Kővári Aladár. Budapest, Medicina Kiadó, Budapest.

Morgagni, Jo. Bapt. 1765. *De sedibus et causis morborum*. Patavii, Remondini.

Haller, Albrecht von 1777. *Elementa physiologiae corporis humani*. Lausanne, Soc. typ.

Tóth István György (szerk.) 1986. Jegyzőkönyv Weszprémi István kihallgatásáról 1757-ből. (Az eredeti irat lelőhelye: Országos Levéltár. Battyány család levéltára. P. 1322. 178. cs. 1. tétel.) In: *A Ráday-gyűjtemény évkönyve IV–V*. 1984–85. Budapest.

Gazda István 2000. *Weszprémi István emlékezete halálának 200. évfordulóján*. MATI–SOMKL–DOTE, Piliscsaba–Budapest–Debrecen.

Bessenyei György 1778. *Magyarság*. Röpirat. Bécs.

Deventer, Hendrik 1701. *Operationes chirurgicae novum lumen exhibens obstetricantibus...* Leyden.

Torkos, Joannes Justus 1745. *Taxa pharmaceutica Posoniensis*. Posonii, Royer.

Pukánszky Béla é. n. *A gyermekkor története*. Műszaki Kiadó, Budapest.

Weszprémi István 1960. *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia – Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Kétnyelvű kiadás. Első száz. Medicina Kiadó, Budapest.

Szlatky Mária 1988. Weszprémi magyar nyelvű orvosi műveinek angol gyökerei. *Orvosi Hetilap* 129/36: 1931–1932.

Weszprémi István 1968. *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia – Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Kétnyelvű kiadás. 3. kötet. Medicina Kiadó, Budapest.

Weszprémi István 1962. *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia – Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Kétnyelvű kiadás 2. kötet. Medicina Kiadó, Budapest.

Weszprémi István 1970. *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia – Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Kétnyelvű kiadás. 4. kötet. Medicina Kiadó, Budapest.

Weszprémi István 1792. Tudósítás A' leg-régibb Magyar Grammatikáról. *Magyar Museum* II/IV: 422–8.

Weszprémi István 1793. Tudósítás. A' legelső és leg-régibb Magyar Grammatikáról. *Magyar Hirmondó* 26: 426–31.

Weszprémi István 1795. *Magyar Országgi öt különös elmélkedések*. Weber Simon Péter, Pozsony.

Kazinczy Ferenc 1808. *Magyar régiségek és ritkaságok*. Pest.

Bartók István 2007. *Grammatica Hungarolatina – Editio Kazinczyana*. Adatok Sylvester János Grammatica Hungarolatinajának utóéletéhez a 1819. század fordulóján In: „*Nem súlyed az emberiség!*” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 587–594.

Berényi Mihály

TANULJUNK ANATÓMIÁT!

A kórház laboratóriumában ábrákkal teli, terjedelmes tábla lóg a falon. Egy cég nagylelkű ajándéka, amely anatómiai ismereteket terjeszt.

Elsőként a címe bántja a szememet: *Férfi nemi szervek*. Ha a *férfi* jelzőt különírjuk az utána következő szótól, akkor nemet jelent, vagyis esetünkben a nemi szervek férfiak. Férfiakból származó, rakásnyi nemi szervből még nem lehet férfit összerakni. Helyesebb lett volna a táblázat címe így: *Férfiak nemi szervei*. Van más megoldás is: *Férfi-nemiszervek*.

Egyik testrészünktől hosszú vonal vezet a szerv kétsoros nevéhez: *Hátsó herezacskó*
ütőér

Nocsak! Hány herezacskónk is van? Elöl köztudottan van egy, akkor is, ha nem mindenki látja a sajátját. De hol lehet a hátsó? A hasunkban netán van alsó, felső meg oldalsó is, csak nem látszik?

A természet bölcs, nem pazarol, beéri azzal az eggyel, amelyik kívül fityeg. Hát akkor miből van több? Ütőérből. A herezacskóhoz vezető herezacskó-ütőerekből. Ezek közül az egyik a hátsó. Helyes magyarsággal, anatómiailag is pontosan így nevezzük ezt az eret: *hátsó herezacskó-ütőér*. Nagyon jó a szerkezetes megoldás is: *a herezacskó hátsó ütőere*.

A táblázat másik ábrájából azt gyaníthatnám, hogy három húgyhólyagunk van, de most már nem hagyom magamat félrevezetni. *Felső hólyag artéria*. Szegény hólyag így nem tudja, hogy kihez tartozzon: a felsőhöz vagy az artériához? Segítsünk neki, de úgy, hogy már ne törekedhessen fölfelé, hiszen ehhez az artériának van joga. *Felső hólyagartéria* – ez lett volna a helyes. A középső és alsó hólyagartériára ugyanez vonatkozik. Az egybe- és különírás szabályai elleni többi, unalmas vétséget nem sorolom fel.

Keszler Borbála

A tulajdonnév-jelölés története

Ma mindenki számára természetes, hogy a tulajdonneveket nagybetűvel kezdjük. Ez a szokás azonban hosszú fejlődés eredményeképpen alakult ki, mint ahogy ahhoz is évezredek kellettek, hogy az emberiség az ősi képirástól eljusson a betűírásig.

Az írásnak bármilyen formáját használták, akár a képirást, akár a szóírást, akár a szótagírást, mindig törekedtek arra, hogy valamiféleképpen megkülönböztessék a tulajdonneveket a köznevektől.

A képirás legfőbb jellemzője, hogy valós tárgyakat ábrázol (1. és 2. ábra), amelyek hol egy-egy szót, hol egész mondatot jelentenek, de nem egyetlen nyelv szókincséhez kötve, ki-ki saját nyelvén olvashatja és értelmezheti a képirás jelképes ábráit.

1. ábra. Sziklarajz Új-Mexikóból (Faulmann 1880/1990: 211)

2. ábra. Indiánok kérvénye a washingtoni kongresszushoz (Dobhofer 1990: 25)

A képirás egyik igen híres emléke az egyiptomi Narmer-paletta, amely Krisztus előtt 3000-ből származik. Ennek hátlapján (3. ábra) van egy térdelő férfi, akinek a feje fölött néhány papirusztekercs, továbbá emberi fej és sólyom látható. Többek szerint ezek mutatják az emberalak nevét.

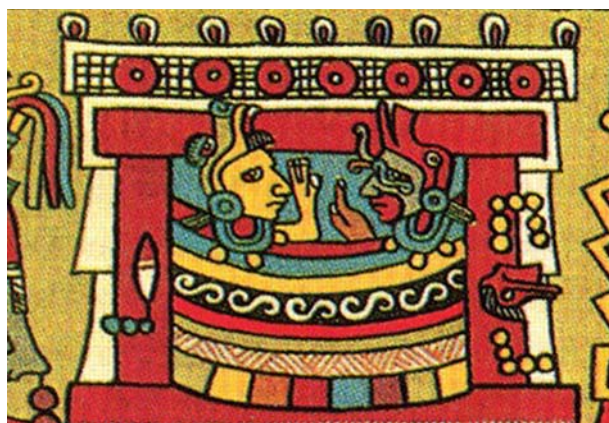
Bár a képirás kialakulása és virágzása az új kőkorra tehető, a képirásnak későbbi és számunkra könnyebben elemezhető emlékei is vannak. Ilyenek például az azték nyelvemlékek. Az azték iratokban, kódexekben a személy- és földrajzi neveket emberalakok melletti és alatti egyszerű rajzokkal (gyakran állatrajzokkal), valamint mennyiségre utaló jelekkel, például pontokkal jelölték (4. ábra). Vagy például az egyik (fiatal pár esküvőjéről szóló) azték képelbeszélés részletében (5. ábra) a völegény neve: *Tizenkét szél*, a menyasszonyé: *Három tűzkő*.

3. ábra. A Narmer-paletta Kr. e. 3000-ből (Kuckenburg 1990: 189)

4. ábra. Részlet egy azték képelbeszélésből. Jobbról balra haladva a személyek nevei: Hat majom, Egy ház, Tíz sas, Kilenc szél. A település neve (l. a bal oldali alakot), ahol a bal oldali házaspár (Tíz sas, Kilenc szél) lakik: Kódót okádó hegy (Diringer 1963: 160)

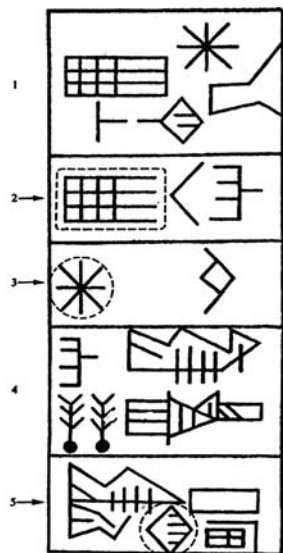
5. ábra. Azték jegyepár szertartásos fürdése az esküvőn (Haarmann 1963: 46)

Képirást használtak a XIX. század közepén az észak-amerikai kényszerlakhelyekben élő indián törzsek (a leni-lenape vagy dakota indiánok, az oglala indiánok stb.) is. A tulajdonneveket ők is az aztékokhoz hasonlóan jelölték (6. ábra).

6. ábra. Részlet az oglala indiánok 1883. évi törzsi jegyzékéből (Diringer 1963: 49)

Érdekes a tulajdonnevek jelölése a szóírásban vagy logografikus írásban is. A szóírásnak vagy logografikus írásnak a jellemzője (legalábbis elvben), hogy egy jelnek egy szó felel meg. Ezek a jelek eredetileg képek voltak, amelyek magát a tárgyat vagy a cselekvést ábrázolták, de később fogalmakat is jelölhettek. Idővel a képek egyszerűsödtek, és formájukban eltávolodtak az ábrázolt tárgytól vagy cselekvéstől, és csupán a szónak egyezményes jeleivé váltak, mint ma a beszédhangoknak a betűk. Tulajdonképpen tiszta szóírás nem is igen volt az ősi kínai íráson, az eszkimók írásán és néhány afrikai és óceániai íráson kívül (Istrin 1965: 520; Jensen 1969: 43–44), ugyanis a logografikus írásokban (mint a mezopotámiai ékírás, a krétai írás, az egyiptomi írás, a hettita hieroglifikus írás és a későbbi kínai írás is) a szavakat nem egy jellel, hanem jelegyüttesekkel jelölték, vagyis a régi logografikus rendszerek tartalmazták a logogrammák, azaz a szójelölő

7. ábra. A lagasi Eannatum király felirata Kr. e. 2470 körül (Haarmann 1990: 157)

jelek mellett egyéb jeleket is: szótag- vagy mássalhangzójelölő jeleket és jelentést meghatározó (determináló) jeleket is. A meghatározó jelek (determinatívumok) olyan jelentéstani járulékok, tartalmi jelölőelemek, amelyeket a főjelekhez, a logogrammákhoz fűztek, hogy a többjelentésű vagy azonos alakú logogrammák jelentését pontosítsák, azaz a dolgoknak vagy az élőlényeknek a csoportját meghatározzák. Később aztán a meghatározó jelek minden szóosztályhoz hozzákapcsolódtak, függetlenül attól, hogy volt-e több jelentése a szónak, vagy sem (Gelb 1982: 104; Istrin 1965: 42, 98).

Nézzünk meg néhány érdekes példát a logografikus írások tulajdonnév-jelölésére. A sumérban (7. ábra) például csillag formájú meghatározó állt az istennevek előtt (1. az ábra 3. mezőjében megjelölt részt) és rombusz formájú jel a helynevek után (5. mező).

Az egyiptomi írásban a női nevek meghatározója balra dőlő, tojás alakú jel, a városneveké körben kereszt, az országneveké balra dőlő ferde kúp volt (8. ábra).

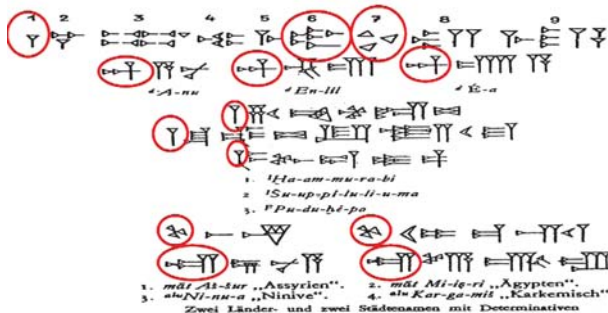
8. ábra. A női nevek, a városnevek és az országnevek meghatározó jelei az egyiptomi írásban (Dobhofer 1990: 76–7)

Érdekes szokás volt az egyiptomiaknál az is, hogy a hieroglifikon a fáraók nevét piros névgyűrűbe (cartouche) foglalták (9. ábra). Később, a papirusz feltalálása után, a hieratikus folyóírással írt szövegekben (a hieratikus írás papi kézírás; az egyiptomi írás hieroglifikus jeleinek a kézíráshoz alkalmazkodó egyszerűsített formája) az istenek nevét vörös tintával írták (Jean 1992: 39).

9. ábra. Cartouche Kleopátra névvel (Dobhofer 1990: 76)

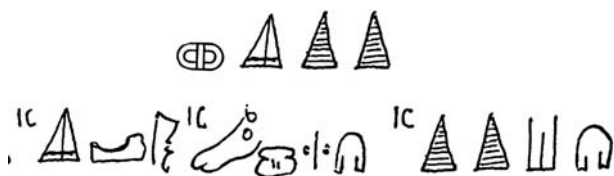
Az akkád, az elámi, a babiloni és az asszír ékírásban is meghatározó jelek jelezték a szavak egyedi jelentését vagy tulajdonnévi jellegét (10. ábra).

10. ábra. Az ékírás néhány meghatározó jele. Az első ékjel a babiloni, az asszír és az elámi rendszerben a személyek nevét jelölte, a 6. ékjel a babiloni írásban a király neve, a 7. jel az országok neve előtt állt. A 2. sorban látható bekarikázott jelet az asszírban az istenek neve elé tették (Dobhofer 1990: 170; Diringer 1963: 63; Bermant 1986: 107)

A hettita írásban az isten jele két egymással szemben elhelyezkedő félkörféle, a királyé megosztott kúpféle volt, az országé két, vízszintesen csúszott kúp (11. ábra).

Meghatározó jeleket használtak egészen újkeletű írásban is. 1900 után egy kis birodalomnak, Bamumnak (Bamum az

11. ábra. Hettita meghatározó jelek és példa ezek használatára: Tariktomé, Ermé földjének az uralkodója (Doblhöfer 1990: 200)

egykori német Kamerun területén volt) a királya Ndzsoja nyelve számára írást alkotott. Az eszkimóhoz hasonlóan a bamum írás is néhány év alatt eljutott a lineáris szó- és szótagírásig. Írásuknak hét fejlődési fokozata volt. Ezek közül a 3., a 4. és az 5. fokozatban (amely szóírás volt) szótagírással írták a tulajdonneveket, és cseresznyeszerű jelet tettek eléjük (vö. Friedrich 1979: 202–3, 457; 12. ábra).

12. ábra. Írásminták a bamum írás harmadik és ötödik fokozatából

A meghatározójel-használathoz hasonló a zulu írás (bantú nyelvcsalád) előtagos (prefixumos) megoldása is. A zulu írásban, bár a tulajdonneveket nagybetűvel kezdik, a nagybetűt megelőzi egy kisbetűs előtag, például: *uGubdele* (Giljarevszkij–Grivin 1964: 238).

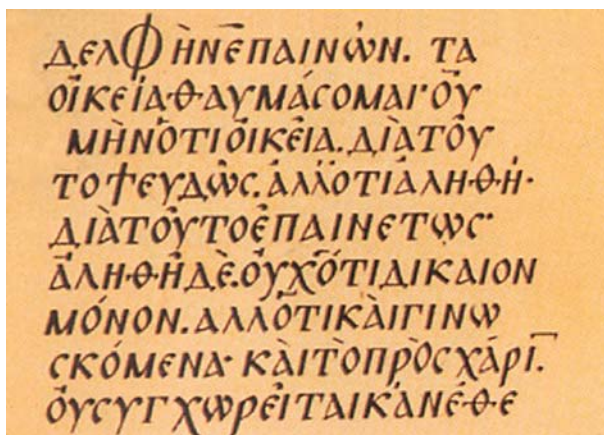
A kínai írásban a tulajdonneveket aláhúzással jelölik, a könyvcímeket pedig kétféleképpen: kettős hegyes zárójelek közé teszik, vagy hullámos vonallal aláhúzzák: 《 》 (《红楼梦》) vagy 红楼梦 (Prjabkin et al. 1971: 53; Jie Li 1996: 1411–2).

A szótagírások közül érdekes a japánok megoldása is. A japánok a szavak jelölésére minden változtatás nélkül a kínai írásjegyeket vették igénybe (kb. 25 000 jegyet), a VIII–IX. században azonban a kínai írás szójegyeinek egy kisebb csoportját (csupán hangérték alapján) felhasználva kialakították a hiragana elnevezésű dőlt jellegű szótagírást is, majd a XI. század végén a hiragana egyszerűsítésével létrehozták a kissé szögletesebb jelekből álló második szótagírásukat, a katakánát. Ma a kínai eredetű írásjegyek mellett mindkét típust használják. Mindig hiraganával írják a ragokat, a névutókat és az igekötőket, katakánával pedig a földrajzi és a személynéveket, valamint a hangutánzó és az indulatszavakat (Kéki–Köpeczi Bócz 1971: 73–6).

Az első betűírásokban (a föníciaiban, a görögben, az etruszkban, a latinban, az ugariti, az oszk stb. írásban) kezdetben csak néha különböztették meg a közneveket a tulajdonnevektől, például úgy, hogy a feliratokon vagy a viasztáblákon

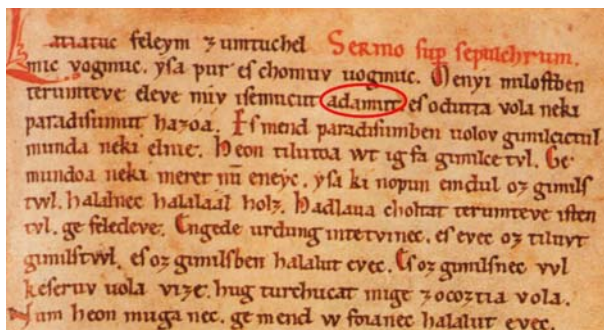
a névlistákat oszlopokba szedték, vagy az egyes neveket kiemelve a sor közepére írták (Müller 1964: 14); vagy úgy, hogy a személynév fölé vagy mellé vízszintes vagy függőleges vonalat húztak (Wattenbach 1895: 122–3).

A görög és a latin betűs írás eredetileg maiuscula, azaz nagybetűs írás volt (13. ábra). Itt tehát egyéb lehetőség nem is adódott a tulajdonnév jelölésére. Később a minuscula, azaz a kisbetűs írás kialakulása után (ez a Karoling-írástreform idejére, azaz kb. a VIII–IX. századra tehető) kezdett megjelenni a szókezdő nagybetű; először mondatkezdő helyzetben, majd tulajdonnevekben is. A tulajdonnevek nagybetűs írása azonban valójában a X–XI. században vált gyakoribbá, de a ma is érvényes szabályok Európa-szerte csak a XVII–XVIII. században (sőt Magyarországon még később) állandósultak (vö. Kniezsa 1959: 32–3).

13. ábra. Görög maiuscula (9. század)

Nálunk a nagybetűs írás egészen a XIX. század elejéig tarka képet mutat. A kéziratok emlékei egy részében a tulajdonneveknek következetes a kisbetűs írása, például a Halotti beszédben (14. ábra), a Birk-kódexben, a Festetics-kódexben, a Domonkos-kódexben, a Margit-legendában, a Példák könyvében, a Virginiai-kódexben, a Weszprémi-kódexben, a Sándor-kódexben, a Miskolci töredékben (15. ábra) stb.; másutt hol kisbetűt, hol nagybetűt találunk, például Anonymusnál, a Münchener-kódexben, a Könyvecsében, a Simor-kódexben, a Vitkovics-kódexben, a Guary-kódexben stb. Vannak pél-

14. ábra. Részlet a Halotti beszédből

imkepen vrad icus ut ellenjege
 kozot, inest lac qmaga el hagat
 tatot tamhcuamitp es felebarat.
 toplie. eny sor gonoz embzraktof
 meg koznekejtetet, Byonaba
 hujem hog azt mondob nekye,
 Oh vram **iesus** rishis, imkepen
 vly il igen meg vtaletuan es
 meg galaxatuan, hol vramar
 tamhcuamid es fele baratid. Oh
 en egyetlen egem vram **iesus** Oh
 en kinalt kepen valo qzpmem
 es tanaz adom Mit teget imkol

15. ábra. Részlet a Miskolci töredékből (1526)

mondhasatlan szereli
 Egoz **iesus** hog mynt
 loth volna torvaba m
 tonk tenyod ces nem
 volna : byzony te nagy
 segoz szerelmmedth nek
 myntatad. Kezlek tegy
 gyoz **iesus** hog mynt
 otyzolegoz kenyegeth i
 dragalatos veipodnek
 tayamal en spivembe
 yipad. hog te sent ken
 ces szerelmmedth en m

16. ábra. Részlet a Czech-kódexből (1513)

dák azonban a tulajdonnév viszonylag következetes nagy kezdőbetűs jelölésére is, például a Bécsi-kódexben, a Bod-kódexben vagy a Czech-kódexben (16. ábra).

Akadnak azonban a nagybetűs jelölésen kívül más megoldások is, például a Guary-kódexben (17. ábra) a nevek piros aláhúzása vagy a kezdőbetű piros függőleges vonallal való áthúzása. A Jókai-kódexben a másoló az egyes fontosnak érzett személyneveket, esetleg valamelyik helység, kolostor vagy templom nevét gyakran emelte ki a név elé írt írásjellel. Főként két személynév: Szent Ferenc és Szent Bernát neve előtt fordul elő többször. A kiemelésekhez a másoló a kódexben szereplő szinte valamennyi írásjelet felhasználta, az egyébként többnyire bekezdések jelölésére használatos fordított nagy P-t is (Liszka 1985/86: 84; 18. ábra).

A korai nyomtatványokban a tulajdonneveket eleinte néha még nem írták nagybetűvel (19. ábra), de igen korán szokásá vált a tulajdonnevek nagybetűs írása is (hol következetlenül: 20. ábra, hol következetesen: 21. ábra). Ami azonban

mett semmi embort ol' izon melrona nē tezon
 istem malaxtat es egeb zent aiaudoknat re
 telere mint mindyocoró valo hulaadas izert
 valaki istēnet malaxtat kuaāna es az ozooba nag
 zaba nag eadmel amē mēne tehat sohha v
 zaiabol ki ne zaiuigon az zent hulaadas metba
 uq nē lelend tehat halgussad zent **aragos** doctort mit mond
az halatla
sigeol
 Nem melto az istēnet igert aiaudoxia ki nē

17. ábra. Részlet a Guary-kódexből (1495 e.: 121)

haraguan gondola hogj elzete teletetst
 mein vakartauolna el **es** ydajt vazuammy
 boron senky yelen nem vofna **Mert** by to
 nozt myudkedyt vplagossat **val** Ma
 szgor elmene es zent **ferencnek** feby
 helyt azanneban vakara el **hog** az beyn
 es alataualo mezeaytis el vortat **de ha**
 zmad napon hogj myforon azan **ferenc**
 az aztabial **cutne**: **tefenti** **zent** **feren**
 cinek beperer **es** **qme** lata **az** **zent** **sebe**

18. ábra. Részlet a Jókai-kódexből (1448 k.)

Aerat autem ex utris capitaneis ditor 7 potenoi
arpad, filius **almus** filij **elcud** filij vgeg. Quis
 aut pater **almus** in patria erdeleu occisus est. no
 leni potuit in panonia introire. in erdeleu igitur
 quienerit 7 pecora sua recreauerit. Audiētes aut
 terre utilitatē de habitatorib: a optim? flamma

19. ábra. Részlet a Thuróczy-krónikából (1488)

10 Zdarwa maria	Iduelegi maria	Die grullet wa-
11 mil osti plia	malaxtal teijis	ria vollet genade
12 pan buob	ror wagison	der Herr
13 siebu	te welco	mie die
14 posehnana tya	wagij te albot	du bist gesegnet
15 mez y zsnami	azzoniallatok kew	vnter den stawe
16 a posehnani	es albot (zet	vnd gesegnet ist
17 plod	az te mehednet	die frucht
18 brischa tweho	gimeche	deines leibes
19 Jezis Cristus	Jesus christus	Jesus Christus.
20 Swata maria	zent maria	Heilige Maria
21 matko buozt	istennek annija	mutter Gottes
22 profy zanas	imagij eretevont	bis für vns
23 biedny	zegenijeter	armen sündes
24 hrisztns	bijneletert	ren
25 nynt	maslan	nun
26 a v hodims	ees az mij	vnd in der stund
27 smeti nassi	halalont orajian	vnsers todes
28 emen.	Amen.	Amen.

20. ábra. Részlet Pesti Gábor Nomenklaturájából (1536: D2)

már itt is feltűnik, hogy a tulajdonneveken kívül (valószínűleg német hatásra) gyakran nagybetűsek voltak egyéb fontosnak tartott szavak is (21. és 22. ábra), például a tisztség- és méltóságnevek: Király, Császár, Úr, Bíró; az egyházzal és a

Zent Albathe
 lohtna ecs **Saduceus lohtna** twodomanjrot.
 Zent Pe- Mijkoron azért iewt wolna **Iesus Cefarij**
 terzet Pal ana a **Rezebe**, tñ mondatij **Fijlipenek**
 napiã wa, berde az ew tanijwanijt mondwon. Em-
 lo Ewan. berne fñat tñnejt mogijak emberejt lenijt
 ewe mondana. Ne tñjt **Ianos baptistat**, ne-
 tñjt **Illijest**, ne tñjt **teggijt Hieremijait**, awa-
 gij walatijt eggijt az profetat tēzzijl, mō-
 da ne tñjt. Tñjt **teggijt** tñnejt mondotok
 engemet **Felele** **Sijmon Peter** ecs monda.

21. ábra. Részlet Pesti Gábor Új testamentumából (1536)

Avagy csak a magok jószágiból
 úziké-ki a **Pápiſták** az **Euangéli-
 cufokat**. Külömbet beſzél Cara-
 fa, és azt írja, hogy nem lévén
 ſenkire (érti a **Lutheránus Pátro-
 nusokat**) ſemmi tekintet, a **Prédi-
 kátorokat** mind ki-űzték Cseh-or-
 szágból, és a **kikrűgodoztak**, **vit-
 zek által kénſzeritettek** a **hóltig-
 való ſomorú ſzám-ki-veſéſre** (i.)
Sterberga **Cárasból** **penig**, **ugymond**,
 mely a **Munſterbergi Fejedelemé** (nő-
 Evigila- **ha ez Lutheránus**, és a **Cseh-orſzágt**
 e randé **Podebrágyi Király** **nemzetſégéből** **való**
 ſ Euan- **Fejedelem** mind egyjig ki-űzték
 gelici!

22. ábra. Részlet a Pápiſták méltatlan üldözése a vallásért (1643) című munkából

vallással kapcsolatos szavak: *Pap, Püspök, Anyaszentegyház, Lélek, Angyal, Örög, Oltár, Próféta, Atya, Zsoltár, Pokol* stb.; valamint a hónapok, ünnepek nevei: *Kedd, Húsvét*; a népnevek: *Német, Görög, Perzsa*, sőt a tulajdonnévből -i képzővel képzett melléknevek is, valamint egyéb fontosnak tartott szók is: *Szerencse, Korona, Muzsika, Szív* stb.

Hogy a nagybetűs szavak közül mit tartottak tulajdonnévnek, és mit nem, azt nehéz megállapítani, annál is inkább, mivel szabályt, útmutatást vagy utalást a korai (XVI–XVII. századi) magyar nyelvtanokban és helyesírásokban nemigen találunk a tulajdonnevek nagybetűs írására vonatkozóan, sőt a nyelvtanok példamondataiban és példaszavaiban is gyakori a köznevek nagybetűs írása.

A Magyarországon használatos, sőt a magyar szerzők által írt latin nyelvtanok, ha nem is foglalkoztak részletesen a kérdéssel, megkülönböztettek már köz- és tulajdonneveket, sőt rendelkeztek a nagybetűs írásról is, például Molnár Gergely *Elementa Grammaticae Latinae* című nyelvtana, amely a XVI. századtól kezdve évszázadokon keresztül tankönyvül szolgált a protestáns iskolákban.

1610-ben Szenczi Molnár Albert is említi *Nova Grammatica Ungarica* című munkájában a névszóknál (i. m. 44), hogy vannak köznevek és tulajdonnevek, az utóbbiak például: *Johannes, Danubius, Hungaria* stb. A helyesírási részben szabályként szerepel, hogy a tulajdonneveket nagybetűvel kell

írni, később azonban arról is szó van, hogy a fontos szavak is nagybetűsek, például: *Rex, Imperátor, Caesar* stb.

Tulajdonképpen a XVII. század elejétől soha nem jelentett gondot a ma tulajdonneveknek tartott szavak megítélése és írása. Vitákat okozott azonban igen sokáig az, hogy nem tekinthető-e egyéb csoportok is tulajdonnévnek, például a népnevek, a tudományágak nevei, a hónapok és az ünnepek nevei stb.

Ezek a nehézségek azonban a felvilágosodás korában – hosszú viták eredményeképpen a XIX. század 20-as éveinek a végére – tisztázódtak (a vitáról gazdag anyag található Fábrián Pálnak Az akadémiai helyesírás előzményei című munkájában). Az 1832-ben megjelent akadémiai helyesírási szabályzat pedig – gátat vetve a német mintájú nagybetűs divatnak – fő vonalaiban már a mai álláspontnak is megfelelő szabálypontokban rögzítette a tulajdonnevekkel kapcsolatos tudnivalókat.

A kérdés azonban teljes mértékben a mai napig sem oldódott meg. Bizonyos esetekben ugyanis vitatható, hogy valóban tulajdonnévről van-e szó, és jogos-e a nagybetűs írás. Az orvosi nyelv szempontjából elsősorban a személynevet tartalmazó szókapcsolatoknak, az intézmények alárendelt egységeinek, a rendezvényeknek, valamint a kitüntetéseknek a nevei szoktak gondot okozni. Ezekkel kapcsolatban a következő szabályok érvényesek.

1. A személynevet tartalmazó szókapcsolatok közszoói elemeit, a névkiegészítőket külön és kis kezdőbetűvel írjuk: *Kovács főorvos, Nagy László orvos, doktor Szabó Lajos* stb. (vö. Bősze–Laczkó 2009: 358).

2. Embercsoportok gyűjtő, gyűjtőjellegű nevei esetében is kisbetűvel írjuk a közneveket, hol kötőjel nélkül (ha a csoport tagjaitól független személy nevé viseli a csoport): *Bugát Pál egyesület*, hol kötőjellel (ha az embercsoport a vezető vagy az alapító személynek a nevé viseli): *Deák-párt stb.*

A tulajdon- és köznevek jelöletlen – rag és jel nélküli – kapcsolatában is kisbetűvel írjuk a közneveket, és kötőjellel kapcsoljuk a tulajdonnévhez: *Semmelweis-emlékévé, Széchenyi-díj, Turner-szindróma, Douglas-üreg* stb. (vö. Bősze–Laczkó 2009: 359).

3. Közismert, hogy az intézmények nevének minden szavát nagy kezdőbetűvel írjuk. Gondot szokott okozni az intézmények kisebb egységeinek a megnevezése. A helyesírási szabályzat ezek írását kis kezdőbetűvel javasolja, például: *Bethesda Gyermekkorház felvételi részlege, a Semmelweis Egyetem dékáni hivatala, Nyírő Gyula Kórház Belgyógyászati Osztály gasztroenterológiai részleg stb.* Elfogadható azonban a nagybetűs írás is.

4. Az eseménynevek (rendezvények, társadalmi, politikai mozgalmak, programok) esetében a helyesírási szabályzat

a kis kezdőbetűs írást javasolja: *jövőkutatási konferencia, nemzetközi orvoskongresszus, országos tudományos diákköri konferencia* stb.

Ha azonban az esemény intézményszerű, akkor a csupa nagybetűs írás a helyénvaló, például: *Budapesti Nemzetközi Vásár* stb.

Sokszor azonban nehéz eldönteni, hogy melyik esemény tekinthető intézményszerűnek (ha országos?, ha évenként ismétlődő?, ha önálló intézményi háttere van? stb.), és tény az is, hogy a gyakorlat inkább a nagy kezdőbetűs írás felé hajlik. Éppen ezért nem lehet súlyos hibának tekinteni a nagybetűs írást sem.

A tulajdonnevek írásának egyéb eseteiről bővebb tájékoztatás található A magyar orvosi nyelv című egyetemi tankönyvben (Bősze–Laczkó 2009: 357–64). A fenti tanulmány a Névjelek fejlődése a képjelektől a nagybetűs írásig című munka (Magyar Nyelvőr 120: 220–226, 1996) kibővített változata.

IRODALOM

Bermant, Chaim 1986. *Ebla: Egy ismeretlen ókori civilizáció*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Bősze Péter–Laczkó Krisztina 2009. Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 325–92.

Diringer, David 1949/1963. *The Alphabet*. London.

Dobhofer, Ernst 1990. *Zeichen und Wunder*. Westbild Verlag, Augsburg.

Fábian Pál 1967. *Az akadémiai helyesírás előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Faulmann, Carl 1990. *Geschichte der Schrift*. Reprint kiadás az 1880-as kiadás alapján. Augustus Verlag, Augsburg.

Friedrich, Johannes 1979. *Geschichte der Schrift unter besonderer Rücksichtigung ihrer Entwicklung*. Heidelberg.

Gelb, Ignace J. 1982. *A Study of Writing*. The University of Chicago Press, Chicago–London. Giljarevszkij, R. S. – Grivnyin, V. S. 1964. *Opregyelityel jazikov mira po pizmennosztijam*. Nauka, Moszkva.

Haarmann, Harald, 1990. *Universalgeschichte der Schrift*. Kampus Verlag, Frankfurt–New York.

Istrin, V. A. 1965. *Voznyiknovenyie i razvityie pizma*. Nauka Kiadó, Moszkva.

Jie Li 1996. Das chinesische Schriftsystem. In: Hardtmut, Günther–Otto, Ludwig (Hrsg.): *Schrift und Schriftlichkeit. Writing and its use*. Walter Gruyter, Berlin–New York, 1404–12.

Jean, Georges 1992. *Az írás, az emberiség emlékezete*. Park Könyvkiadó, Budapest.

Jensen, Hans 1969. *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.

Kéki Béla – Köpeczi Bócz István 1971. *Az írás története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Knieza István 1959. *A magyar helyesírás története*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kuckenburger, Martin 1990. *Die Entstehung von Sprache und Schrift*. Du Mont Buchverlag, Köln.

Liszka Gábor 1985/86. *Mondatok és tagmondatok elhatárolása a Jókai-kódexben*. Szakdolgozat, kézirat.

Molnár Gergely 1602. *Elementa Grammaticae Latinae*. Debrecen.

Müller, Rudolf Wolfgang 1964. *Rhetorische und syntaktische Interpunktion*. Univ. Bibl., Tübingen.

Szenczi Molnár Albert, 1510/1968. *Nova Grammatica Ungarica*. Hanau. Hasonmás kiadás.

Wattenbach, Wilhelm 1895. *Anleitung zur griechischen Paleographie*. S. Hirzel Verlag, Leipzig.

A MAGYAROKHOZ (RÉSZLET)

„Óh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok

S azt meg kell védened. Hallgass reám. Egy láthatatlan lángolás

Teremté meg e nagy világot s benned az lobog. Mert néked is van lángod:

Szent e nyelv! S több kincsed nincs neked! Óh csodás nyelv a magyar.

Révület fog el, ha rá gondolok is.

Ne hagyj hát, hogy elmerüljön, visszasüllyedjen a ködbe, melyből származott.”

Füst Milán

Kovács Éva

Még mindig az orvosi helyesírásról

Ami az orvosi szavak, szakkifejezések vagy az orvosláshoz tartozó szókinccs helyesírását illeti, nagy összevisszaságot figyelhetünk meg a szakkönyvekben, a tudományos rendezvényeken, a tudományos ülések vetített képein, az egészségügyi intézményekben. Ez a zűrzavaros állapot szinte egyidős az orvosi szaknyelv történetével, ezért indokoltnak tartom ennek rövid áttekintését, amely igen nehéz feladat, hiszen évezredes múltra tekint vissza.

AZ ORVOSTUDOMÁNY TÖRTÉNETE A történet az őskorig vezethető vissza, de írásos emlékek csak az ókorból maradtak fent ógörög, latin, arab nyelven. A középkorban is a latin nyelv volt a vezető a késői és vulgáris latinra támaszkodva, de a görög is uralkodó maradt, főleg a latinnal összetett formában. Áttörésről csak a XVIII–XIX. századtól beszélhetünk, amikor a tudományos műveket nemzeti nyelveken kezdték írni, ám az orvosi szaknyelvben továbbra is elsőbbséget élveztek a görög–latin szavak, bár igyekeztek bevonni a nemzeti nyelveket is.

Miért maradt meg a görög–latin elsőbbsége napjainkban is? Ennek oka az, hogy „a görög–latin nyelv rendkívül alkalmas arra, hogy szóképzéssel, többszörösen összetett szavaival, más nyelven csak hosszúságú körülrírással meghatározható jelenségeket röviden, egyetlen szóval meghatározzon” (Brencsán 1975). Csak egyetlen példa erre: *coma* (ógörög szó) jelentése: ’mély kábultság, eszméletlenség, amelyben a beteg külső ingerre sem reagál’. Az orvosi szótár szócikkében kilencféle *coma* található (Brencsán 1986).

Elsősorban ez az oka az idegen szó használatának, nem pedig az a tévhit, hogy a beteg ne értse, miről beszélnek előtte a viziten a kórházban, vagy mit írnak a zárójelentésben. Más témakörhöz tartozik az orvos-beteg párbeszéd, amelyben természetesen az orvos feladata a beteg számára érthető tájékoztatást adni.

Az összevisszaság rendezésének kérdése 1895-ben kezdődött az úgynevezett *BNA Baselia Anatomica Nomina* megjelenésével, majd 1935-ben a *JNA Jena Anatomica Nomina*, 1955-ben a *PNA Parisiana Anatomica Nomina* következett; 1960-ban New Yorkban néhány javítást végeztek el, 1965-ben Wiesbadenben pedig körülbelül 1000 helyreigazítást, néhány új szakkifejezést vezettek be, a régieket pedig elhagyták. 1970-ben Leningrádban az anatómiai nomenklatúrát kiegészítették szövettani kifejezésekkel: ez a *Nomina Histologica*.

Mindezek csak az anatómiai nevezéktant rendezték, illetve a WHO ajánlása alapján megszületett a nemzetközi gyógyszerkönyv, a *Pharmacopoea Internationalis*, amelyben leírták a gyógyszerek latin elnevezéseit. 1989-ben volt az utolsó idevonatkozó tudományos ülés, a *Terminologia Anatomica* Rio de Janeiróban.

Ám a klinikai és kórbonctani kórismék, tünetek, betegségek neveit, az orvosi beavatkozások, eljárások, kezelési módok elnevezéseit a mai napig sem szabályozták egységesen sem világviszonylatban, sem egy adott országon belül, így nálunk sem.

A MAGYAR ORVOSI NYELV TÖRTÉNETE A magyar orvosi nyelv hatszáz-hétszáz éves. Már a korai nyelvemlékekben is megjelentek az orvosláshoz kapcsolódó szavak, elsősorban az orvosi könyvekben, az orvosságos, a receptes és a füveskönyvekben. Megfigyelhető, hogy az orvoslásnak két ága különíthető el: a tudományos és a népi. A tudományos az akadémikusokra jellemző, akik latin nyelvű könyvekből szerezték ismereteiket, és maguk is ezen a nyelven írtak, a népi a kevésbé iskolázott embereké, akik hagyományos gyógymódra támaszkodva a magyar köznyelvből merítették a szókinccset.

Meg kell említenünk, hogy a latin nyelven író szerzők is kísérleteztek a magyarítással, ilyen nyelvújító volt Szcenci Molnár Albert, Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferenc (pl. *érszökés* = pulzus, *tüdőnek gegetskei* = tüdőhólyag). Tényleges nyelvújításról az 1770-es évektől beszélhetünk. Megalakult a Magyar Tudós Társaság, amely célul tűzte ki a szakszavak magyarítását, a szakszótárak készítését. Megjelent 1831-ben Bugát Pál és Toldy Ferenc szerkesztésében az *Orvosi Tár* című folyóirat, és az első magyar nyelvű orvosi könyv Frankovics Gergelytől *Hasznos és fölötte szükséges könyv* címmel. Elmondhatjuk, hogy, „az orvosi nyelv magyarítása és nyelvújítása nem zárult le a XIX. század végével, a XX. század elejével” (Keszler 2008), hiszen ma is időserű.

A MAI ORVOSI SZAKNYELV Az orvosi szaknyelv elemzését több szempontból is elvégezhetjük. Kettőre térek ki, a szóhasználatra és a helyesírásra, bár azt mondhatjuk, hogy az elsőből következhet a második.

Az orvosi latin, illetve az ógörög–latin ma is túlnyomó többségben fordul elő, de egyre több angol szakkifejezés

is bekerül a magyar nyelvhasználatba: *stroke*, *stressz*, *sokk*, *pacemaker*. A latin szókincs elemeit két részre oszthatjuk: amelyeknek van magyar megfelelőjük, és amelyeknek nincs, illetve egy szóval nem fejezhető ki, csak körülírással. Az első csoportba tartozókat mind latinul, mind magyarul használjuk: *tumor* = *daganat*, *hepatitis* = *májgyulladás*, *vena* = *visszér*, *gyűjtőér*, *penis* = *hímvessző*. A második csoportba tartozó szavaknak nincs egyetlen szóval kifejezhető magyar megfelelője, csak körülírással adhatók vissza, túl hosszú vagy nehézkes lenne magyarul: *infarktus* = belső szervet tápláló verőér eldugaszolódása miatt létrejövő, többnyire ék alakú elhalás; *dialysis* = valódi oldat és kolloidállapotú anyag oldategyéből a valódi oldat kiáramoltatása pórusos (félíg átteresztő) hártán; *dialysis extracorporalis* = művesekezelés. Ez utóbbiak további két csoportra oszthatók, egyik részük megmarad szigorúan a szaknyelvben, ezért többnyire megtartja latinos helyesírását: *diathesis* = a szervezet hajlama kóros válaszokra; *adnexectomia* = a méhfüggelékek műtéti eltávolítása; másik része beépül(het) a köznyelvbe gyakori előfordulása vagy jelentésbővülése miatt: *operáció*, *vírus*, *reakció*, *akut*, *krónikus*, *manuális*, *digitális*, *injekció*, *injektálni*. Ezek már annyira beépültek a nyelvünkbe, hogy sokszor nem tudják még az orvostanhallgatók sem a magyar megfelelőjüket, helyesírásuk egyértelműen a magyar nyelv szabályait követi.

A helyesírásban megfigyelhető jelenségek három csoportba oszthatók:

- Latinos helyesírás: *herpes labialis* = ajakherpesz (sömör)
- Magyaros helyesírás: *labiális herpesz*
- Kevert írásmód: amikor egy szón vagy kifejezésen belül latinos és magyaros az írás: *herpesz labialis*, *labiális herpesz*; *hyperfunkció*, *hiperfunctio*

Tekintsük át kissé részletesebben ezt a három csoportot.

LATINOS HELYESÍRÁS Az első csoportba tartozó szavak, kifejezések latin helyesírással, latin szórenddel íródnak, elsősorban a szigorúan vett tudományos nyelvezetre, a tankönyvekre, cikkekre jellemzők, ezért az anatómiai nevek, diagnózisok, műtétek, kezelési eljárások, receptek tartoznak ide: *vena cava superior* = felső(bb) öblös gyűjtőér; *hyperthyreosis* = pajzsmirigy-túlműködés; *gastritis chronica* = krónikus gyomorhurut; *appendectomia* = féregnyúlvány-eltávolítás/vakbélműtét; *laparosopia* = hasfalán át történő beavatkozás, műtét; *biopsia* = mintavétel; *Misce, fiat solutio!* = Keverd össze oldattá!

Meg kell említeni egy sajnálatos tény, azt, hogy a fiatalabb orvosnemdék már nem tartja be ezeket a szabályokat sem, ennek pedig több oka van: többségük nem gimnáziumban tanult latint, hanem csak az egyetemen 1–2 félévig, és ez nevéstésesen kevés, és meg is hozza a „gyümölcsét”. Alig látható olyan kórházi zárójelentés, amelyen tökéletesen lenne megfogalmazva és helyesen írva a kórelőzmény és az epikrízis.

Az orvostársadalom túlnyomó többségének az a véleménye, hogy az ilyen szavakat tisztán latinul kell(ene) írni, még akkor is, ha más nyelvi környezetben van. Véleményemet alátámaszt-

ja a számítógép adta végtelen és jól kihasználható lehetőség: dőlt vagy félkövér szedéssel jól kiemelhető és elkülöníthető az adott szöveggörnyezetben. Például: *Tonsillectomia* után a beteg státusza... / *Tonsillectomia* után a beteg státusza... Fel lehet(ne) hívni a figyelmet arra, hogy tiszta latin–göröggel állunk szemben, így rejtett oktatási céllal taníthatnánk a helyesírást, segíthetnénk az egyértelműbb írásmód alkalmazását.

MAGYAROS HELYESÍRÁS, MAGYARUL ÍRÁS Azokra a szavakra jellemző, amelyek nemcsak az orvosi szaknyelvben használatosak, hanem a köznyelvben is: *functio* = *funkció*, *prognosis* = *prognózis*, *rhythmicus* = *ritmikus*, *cardialis* = *kardiális*, *rheuma* = *reuma*, *sedativum* = *szedatívum*, *orthopaedia* = *ortopédia*, *oralis* = *orális* stb.

Miről van tehát szó? Ezek a szavak átkerültek, beépültek a nyelvünkbe, már jövevényszavak. Magyar ragokkal, jelekkel, képzőkkel látjuk el őket: *lokalizálni*, *funkcionál*, *szisztémás*, *szisztematizál*, *faktorok*, *faktorral* stb.

Javasolandó a latinul és görögül nem tudók, a betegek számára az egészségügyi intézményekben a magyaros vagy a magyar kiírás: *physiotherapia* helyett *fizioterápia*, *orthopaedia* helyett *ortopédia*, *rheumatologia* helyett *reumatológia*, valamint a betegségek, jelenségek magyar megnevezése: *collabál*/*kollabál* helyett *összeesik*, *transzfuzionálnak* helyett *vérátömlesztést adnak*, *comás* helyett *kómás*. A magyaros helyesírásnál a szórend is megváltozik: *gastritis acuta* helyett *akut gastritisz/gyomorhurut*, *anatomia regionlis* helyett *regionális anatómia*, *injectio intravenalis* helyett *intravénás injekció*.

A jövevényszóvá válás más idegen nyelvekben is megfigyelhető: saját nyelvszerzőkhöz alakítják a szót.

latin	német	angol	magyar
universitas	Universität	university	univerzitás
regio	Region	region	régió
necrosis	Necrose	necrosis	nekrózis
praeventio	Prävention	prevention	prevenió
praevenire	prävenieren	to prevent	preventálni
tomographia	Tomographie	tomography	tomográfia
gynaecologus	Gynekologe	gynecologist	ginekológus
funktionalis	funktionell	functional	funkcionális
reagere	reagieren	to react	reagálni
chronicus	kronisch	chronic	krónikus
biologia	Biologie	biology	biológia
endoscopia	Endoskopie	endoscopy	endoszkópia

Magyar helyesírással, a kiejtés szerint vagy magyarul írni – ez a célközönségtől függ. Inkább írjunk magyar helyesírással, a hangzást követve és ahol lehet, magyarul, hogy ne legyenek félreértések; a kívülállóknak tanulják meg helyesen az addig számukra ismeretlen olyan kifejezéseket, amelyekkel találkozniuk kell a mindennapi életben. Így elkerülhetővé válik az olyan torzszavak születése a kevésbé iskolázott embereknél, mint a helytelen népiesített változatok, például: *rögöny*, *rögönyöztetni*, *rögtönöztetni* (röntgen), *rece*, *recept* (recept), *mesteráció*, *mestendáció* (menstruáció), *bekomálni*, *bekomázni* (bekomálni), *rehoma* (reuma) (Bugyi gyűjtése, 1959).

KEVERT ÍRÁSMÓD A lehető leghelytelenebb megoldás az, amikor a latin–görög és magyar írásmód vegyesen jelenik meg egy szón vagy kifejezésen belül. Sajnos mégis ezzel a jelenséggel találkozhatunk a leggyakrabban.

	latinosan	magyarosan
preventio, praeventio	helyesen: praeventio	prevenció
kardialis, cardiális	helyesen: cardialis	kardiális
diagnostikus, diagnoszticus	helyesen: diagnosticus	diagnosztikus
intramusculáris, intramuszkularis	helyesen: intramuscularis	intramuszkuláris
haematológia, hematologia	helyesen: haematologia	hematológia
tachikardia, tachycardia	helyesen: tachycardia	tachikardia (lásd <i>technikus</i>)
radiográfia, radiografia	helyesen: radiographia	radiográfia
hipertónia, hypertónia	helyesen: hypertonia	hipertónia
gasztroscopia, gastroszkópia	helyesen: gastroscopia	gasztroszkópia

Érthetetlen, hogy a szövegek létrehozói miért nem kérdezik meg erről hozzáértő szakembereket? Utána kell nézni a megfelelő írásmódnak, hiszen oka van ezeknek a hibaforrásoknak. A példák elemzéséből a következő következtetéseket lehet levonni.

Az első öt példa latinus helyesírása, a *-cus*, *-alis*, *-aris* melléknévvégződés, a *c*, *t* hang ejtése, a *prae-* előtag (lehet igekötő és előljáró) valóban nehéz. Ez utóbbinál az angol hatása is tetten érhető, hiszen az amerikai angol nem használja az *ae* kettőshangzót.

A másik öt példa latin–ógörög szóösszetétel. Görögül még kevesebben tanultak, így nem lehet azon csodálkozni, hogy sokan nem tudják: a *haem-*, *tachy-*, *hyper-* előtagok, a *-scop(t)* (*>scopia* a latinban), *-grapho* (*>graphia* a latinban), *-logos* (*>logia* a latinban) eredetileg önálló szavak vagy szövelemek, később az összetételekben többnyire utótagokként váltak használatossá, ezek pedig valóban gondot okoznak.

Külön tanulmányt érdemelne az a görög szavak, amelyek a latinba átkerülve teljesen ellatinosodtak, például: *kyst(o)* *>cysta*, amely latin ragozást (első deklinációt) követi, jövevény-szóként *ciszta*, *cisztikus* a magyar írásmód. Ugyancsak teljesen külön kezelendő a görög kappa esete: *leukaemia*, amelyet nem szoktunk *c*-vel írni, a *katarakta* szó viszont írható *c*-vel is: *cataracta*, a *mikro-* és a *makro-* előtagok ellenben nem.

Érdekes az *encephalon* = agy(velő) szó viselkedése is: az *encephalon* és az *enkefalon* is helyes és használatos, de az *enkefalográfiában* már csak a *k* használatos, a rövidítésben: *EKG*.

A *glyko-*, *gliko-*, *gluko-*, *glüko-* előtagváltozók is bővítik a zűrzavart. Jó lett volna korábban egységesen állást foglalni, hiszen mindennapi szóhasználatunkban léteznek a *glukóz*, *glikémia* = vércukorszint szavak.

ORVOSI ANGOL Néhány szót érdemes szólni az élő nyelvekből, elsősorban az angoltól átvett szavakról. Létezik orvosi angol? Bíró András doktori értekezésében részletesen kifejtette ezt a témát. Az angol elsőbbségét senki nem vitatja,

a *conditio sine qua non* tényét, de az orvosi angol „nyelvezete se nem magyar, se nem latin, se nem angol, hanem ezek egyvelege” (Molnos 2007). „Már észre sem vesszük, hogy nem magyarul beszélünk, hanem egy elangolosodott KORCS latin nyelvet használunk” (Bősze 2004).

Szakmai követelményként jelentkezett/jelentkezik az egységesítés az angol irányába, az új betegségek, eljárások angolul jelennek meg a latin–görögre épülve, például: *SARS*, *AIDS*, *HIV*, *MRI*, *CT*, *PTX*.

SARS = súlyos akut légzőszervi szindróma
angolul: Severe Acute Respiratory Syndrome
latinul: severum acutum respiratorium syndroma

AIDS = szerzett immunhiányos tünetegyüttes
angolul: Acquired Immune Deficiency Syndrome
latinul: acquisitum immunis deficientiae syndroma

HIV = emberi immunhiány(-előidéző) vírus
angolul: Human Immunodeficiency Virus
latinul: humanum immunis deficientiae virus

MRI = mágneses magrezonanciás képalotás
angolul: (Nuclear) Magnetic Resonance Imaging
latinul: nuclearis magnetis resonantiae imago

CT = komputertomográfia, a *tomográfia* szó a szeletelésre utal
angolul: Computed [Axial] Tomography [CAT]
latinul: computor(is) [axialis] tomographia

PTX = légmell
angolul: pneumothorax
latinul: pneumothorax

Látható, hogy továbbra is latin szavakat veszünk át angol közvetítéssel. Az igéknél nem a latin imperfektumtövet ragozzuk a magyarban, hanem az angol szupinumtövet, például: *szecernál* helyett *szekretál*, *inficiál* helyett *infektál*, *injiciál* helyett *injektál*, *expresszionál* helyett *expresszál*, *konvertál* helyett *konverzál*.

Az ilyen szóhasználat szegényíti a magyar orvosi szaknyelvet, kizárja az idevonatkozó magyar szavainkat. Miért választják a szakma művelői ezt az utat? Lustaságból, nemtörődömségből, divatból, nagyravágyásból, vagy műveltebbnek akarnak látszani a nagy átlagnál?

Más a helyzet az olyan szavak esetében, amelyeknek ugyanúgy nincs meg a magyar megfelelője, mint a latin szavaknak, a fentiekben említett okok miatt. Túl hosszú lenne magyarul, csak körülírással lenne megoldható: *teszt* *> tesztelni*, *sokk* *> sokkolni*. Be kell látni, hogy elkerülhetetlen olyan szavak átvétele, mint a *pacemaker/pépszéker*, *shock/sokk*, *stress/stressz*. Egyszerűbb a rövidítések használata is: *AIDS*, *HIV*, *PTX*, *MRI* stb.

A *stroke*-ról már nem mondanám el ezt, miért jobb a *stroke*, mint a *szélütés* vagy a *gutaütés*? A *stroke-centrum* valóban jobban hangzik, mint a *szélütésközpont*, avagy a *Magyar Stroke Társaság*, mint a *Magyar Szélütéstársaság*, de van magyar neve is: az *Agyérbetegségek Országos Központja*, amely tényleg kissé nehézkes, hosszú (az *agyi katasztrófák* fordítás is használatban van, láthatjuk, hogy az összetett szó, jelzős szerkezet, birtokviszony hosszabb).

Dolgozatom megírásának az oka az, hogy a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratot lapozgatva rátaláltam Lampé László *Gondolatok az orvosi helyesírásról című cikkére* (2009), majd feltűnt, hogy a két és fél oldalas cikkhez heten szólta hozzá egy-két oldal terjedelemben. Még ez sem zárta le a témát, mert az eredeti cikkhez és a hozzá kapcsolódó vitához újabb három és fél oldalas cikket írt Szabó T. Attila *Változékonyság, változatosság, sokféleség, kiválogatás, megőrzés, fejlődés stílszerűen (Variabilitás, variabilitás, diverzitás, szelekció, konzerváció, evolúció / Variabilitas, variabilitas, diversitas, selectio, conservatio, evolutio)* címmel (2009).

A vélemények továbbra is sokfélék, úgy tűnik nincs egyértelmű egyezés, csak egyezkedni lehet. Következtetesként elmondhatjuk:

- A szakirodalomban írjuk a szakszavakat eredeti helyesírással és akkor, ha valóban nem lehet másképp.
- A szövegkörnyezet és a célközönség döntően a magyaros, kiejtés szerinti helyesírás mellett, különösen akkor, ha magyar ragokkal, jelekkel, képzőkkel látjuk el a szavakat.
- Kerüljük a vegyes írásmódot, a számítógép adta írásmóddal különítsük el az eredetit a többitől, ezzel tanítani is tudnánk.

Legyünk bátrak, tegyük szóvá a helytelen írásmódot az illetékeseknek, a szakembereknek, az újságíróknak. Két eset lehetséges: vagy elfogadják és kijavítják, vagy a rosszabbik, nem válaszolnak rá, megsértődnek, figyelmen kívül hagyják.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bősze Péter 2004. *Gondolatok az orvosi nyelv magyarításáról*. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője* I. MTA Társadalomkutató központ, Budapest, 301–10.

Brencsán János 1975. *Gondolatok az orvosi szaknyelvről*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Brencsán János: 1986. *Új orvosi szótár*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Bugyi István 1959. *Orvosi orthographia. Orvosi Hetilap*, 1.

Keszler Borbála 2008. *A magyar orvosi nyelv története*. In: Bősze Péter (szerk.): *A Magyar Orvosi Nyelv Tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 87–118.

Lampé László: 2009. *Gondolatok az orvosi helyesírásról. Magyar Orvosi Nyelv*, 9/1: 40–47.

Molnos Angéla 2007. *Gyógyítsunk magyarul!* Angol, latin és zagyvanyelvű gyógyászati, orvosi és lélektani szakkifejezések magyarul. Lélektani Szaknyelv Megújításáért, Debrecen.

Szabó T. Attila: 2009. *Változékonyság, változatosság, sokféleség, kiválogatás, megőrzés, fejlődés stílszerűen (Variabilitás, variabilitás, diverzitás, szelekció, konzerváció, evolúció)*. *Magyar Orvosi Nyelv*, 9/1: 48–51.

[http://hu.wikipedia.org/wiki/AIDS, SARS, HIV](http://hu.wikipedia.org/wiki/AIDS,_SARS,_HIV). (Letöltés ideje: 2010. március 4.)

<http://informal.wilcon.hu/index.php/egeszseg/11-legmell-ptx,ct,mri>. (Letöltés ideje: 2010. március 4.)

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

Bíró András 2006. *Az orvosi latin nyelv egyetemi oktatásának pszicholingvisztikai alapú megközelítése*. PhD-értekezés.

Bősze Péter 2008. *A magyar orvosi nyelv megőrzése, fejlesztése: lehetőségek és kötelességek*. In: Bősze Péter (szerk.): *A Magyar Orvosi Nyelv Tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 169–76.

Matekovics György 2007. *Fogászati személynévlexikon*. Dema Művek, Budapest.

Orvosi Terminológia. 1995. Medicina Könyvkiadó, Budapest.

Porter, Roy 2003. *Vér és virtus. Az orvostudomány rövid története*. HVG Kiadói Rt., Budapest.

Putz Orsolya 2009. *Az orvosi nyelv története. Magyar Orvosi Nyelv* 9/2: 76–80.

Schulcz, J. F. 1982. *Latinszkij jazik i osnovi terminologii*. Medicina, Moszkva.

„Az egészséges nemzetnek fő kifejezője a nemzeti nyelv.
Aki a magyar nyelv kifejlését hátráltatni akarja,
egyenesen a hon legbecesebb javát gátolja.”
(Széchenyi István)

Szabó Mária

Etikai írások a Corpus Hippocraticumban

„Ahol ugyanis nem hiányzik az ember szeretete (philanthropiáé), ott jelen van a hivatás szeretete is” (Utastások [Paraggeliai] VI. 4.)

„A betegek kezelése során két dolgot kell szem előtt tartani: használni, nem ártani. A mesterség három tényezőből áll: a betegség, a beteg, az orvos. Az orvos a mesterség szolgája” (Epidémiák 11. [ford. Németh Béla])

Az etikai írások, az *Eskü* (Horkosz), a *Törvény* (Nomosz), az *Utastások* (Paraggeliai), a *tisztességről* (Peri euszkhémoszünész), az *orvosról* (Peri iétrou) általában a hippokratészi iratok élén állnak.¹ Jóllehet ezek az írások biztosan különböző korokban és különböző szerzőktől származnak.

Az *Eskü* a legrégebb, hogy pontosan mikor keletkezett nem tudjuk, de Arisztophanész *A nők ünnepében*, amelyet Kr. e. 411-ben adtak elő, megemlíti.²

A *Törvény* már biztosan hellenisztikus kori, írója közel áll a sztoikus filozófiához. A nyilvánvaló sztoikus hatás ellenére idejének megállapítása nehéz, Erótianosz (Kr. e. I. századi grammatikus, a hippokratészi művekhez írt glosszáriumot) említi, de más ókori szerző nem hivatkozik rá. Az *Eskü* és a *Törvény* olvasható magyar nyelven, ezért ezekre csak utalok.³

Az *orvosról* (I. fejezet), a *tisztességről* és az *Utastások* című írásokat a téma hasonlósága köti össze. Mint a Corpus Hippocraticum valamennyi darabja, ezek is ión dialektusban íródtak. Közülük feltehetően az *orvosról* a legkorábbi,

néhány párhuzamos rész található ezen írás és a szintén korainak tartott *A régi orvostudományról* című vitairat között. Különböző érvek alapján Kr. e. 350–300 közé datálják. Csak az első fejezetében találhatók etikai kérdések, majd a sebészet, a kötések elkészítése, az orvosi eszközök tárgyalásával foglalkozik. Ezután rövid rész következik a tumorokról és a sérülésekről, a könyv végén pedig ajánlás olvasható az orvos-tanhallgatóknak a sebészeti gyakorlatra vonatkozóan.

Az *Utastások* biztosan későbbi írás, Erótianosz listáján eredeti hippokratészi műként szerepel. Galénosz ismerte, de nem írt hozzá kommentárt. A Kr. e. II. század elején élt orvos, Arkhigenész hivatkozik rá, a sztoikus Khrüszipposz pedig kommentárt írt a khairosz és a kronosz közötti különbségről, amellyel az *Utastások* kezdődik. A szerző olyan szavakat és kifejezéseket használ, amelyek csak a késői görögésnél jelennek meg, kedveli a célzásokat és a metaforákat, ami egyértelműen a sztoikusok hatása. Az írás aforisztikus tömörsége szokatlan kifejezésekkel és terminusokkal vegyül, sok szempontból homályos, nem csak a szövegromlás miatt.⁴ A III–XIII. fejezetek foglalkoznak az orvosi etikával, a díjazással, a betegek rigolyáival, a kuruzslókkal, a konzultációval, a későn tanulók és a nagy nyilvánosság előtt tartott előadások kérdéseivel.

A *Tisztességről* (Peri euszkhémoszünész, Decorum) című értekezést egyetlen ókori szerző sem említi. Szintén nehéz a kormeghatározása, a sztoikus filozófia hatása itt is egyértelmű, például a bölcsről szóló rész és a phüszisz hangsúlyozása a III. fejezetben. A szöveg sok helyen agrammatikus, a

1. Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya. Hippokratész. 1910: 348, 166. lábj. Hornyánszky Gyula a Parraggeliat *Utastásoknak*, a Peri euszkhémoszünész *A tisztességről* címmel fordította, ezért megtartottuk ezeket a címeiket.

2. Arisztophanész: *A nők ünnepe* (Arisztophanész vígjátékai. 1988: 606, ford. Arany János). Mivel a sorszámok nincsenek megadva, az oldalszámot adom meg.

Mnézilokhosz: Apollón uccse, én nem,

Amíg hitet nem adsz.

Euripidész: Mire?

Mnézilokhosz: Hogy kimentesz,

Ha bajba esném – bár török-szakad.

Euripidész: No, „esküszöm Aetherre, Zeusz lakára...”

Mnézikhorosz: „Miért nem Hippokratész fiaiera?”

3. Válogatások a Hippokratészi gyűjteményből. 1991: 17, 19.

4. Az aforisztikus stílus nemcsak a régi időkben volt kedvelt (lásd *Hét görög bölcs mondásai*), hanem a filozófiában (pl. Hérakleitosz) és az orvostudományban is. Az aforizmusok nagy tudást és tapasztalatot foglalnak magukba, könnyen meg lehet őket jegyezni, ezért különösen alkalmasak a tanításra. Ilyen aforisztikus írások a *Gyűjteményben*: az *Aforizmusok*, a *Köszömfeljegyzések*, a *kórjósálatok I.*, a *fogazatról* és a *Diétáról* bizonyos részei. A homályosság és a rituális nyelvezet a kultusszal, az orvosi társaságok rituális szabályaival, előírásaival és a titoktartással függenek össze.

nagyszámú szokatlan fordulat arra utal Jones szerint, hogy talán görögül rosszul tudó ember írta, ezért a fordítása igen nehéz, sokszor a pontos fordítás helyett értelmezést kell adni. Feltehetően nem kiadásra, hanem memoriternek szánták.⁵ A szerző homályossága ebben az írásban is lehet szándékos, hogy tudniillik a beavatatlanok ne értsék, ami csak a beavattak számára elmondható.⁶ Mindenesetre felbecsülhetetlen értékű az orvostörténet számára. Számos olyan dolgot ír le, amely segít képet alkotni az ókori orvosról, a napi vizitekről, az ápolásról, a díjazásról stb.

Úgy tűnik tehát, hogy az *Eskü* kivételével a többi etikai jellegű írás a hellenisztikus korból származik, amikor a filozófiai hatás második nagy hulláma éri el az orvostudományt.⁷ A hellenisztikus kor filozófiai iskoláiban előtérbe kerülnek az etika, az életvezetés kérdései, amelyek nagy hatással voltak az orvosi etikára is. A felsoroltakon kívül a *Gyűjtemény* több írása is foglalkozik olyan kérdésekkel, hogy melyek az orvosi iskolához tartozás feltételei, milyen legyen az orvos életvezetése, nevelése, külső megjelenése, a betegekkel való etikus kapcsolata stb. A filozófiát központi fontosságúnak tekintik az orvostudomány szempontjából. A *Tisztességről* írója ezt így fogalmazza meg: „Ezért kell a filozófiai tudást a gyógyítás tanába és a gyógyítás tudományát a filozófusok tudományába bevezetni. Mert az az orvos, aki filozófiai tudással rendelkezik, hasonló az istenhez” (V. 1–4). Galénosz is úgy vélekedik, hogy a legkiválóbb orvos egyben filozófus is.

A hippokratészi írások legnagyobb tanítása, hogy az orvostudomány olyan mesterség vagy tudomány (tekhné), mégpedig igen nehéz mesterség,⁸ amely elválaszthatatlan a legmagasabb erkölcsötől és a humanizmustól. Az orvosi etika célja az volt, hogy megvédje a beteget, és megőrizze a szakma méltóságát. A görög orvos nem a büntetéstől való félelem miatt engedelmesskedett az etika törvényeinek, hanem

mert szerette a mesterségét, és hivatása gyakorlása közben a philanthrópia vezérelte. Egyébként szemben például a Hammurapi-törvényekkel,⁹ a görögöknél nem volt törvény arra az esetre, ha az orvos tévedése okozta a beteg halálát, vagy a betegségét súlyosbította. Ezeknek következménye a tekintély elvesztése és a rossz hír volt (*Törvény I*).

Ugyancsak a tekintély elvesztését okozta a kuruzslók, a mágusok, a kathartészek, az agürtészek tevékenysége.¹⁰ A kuruzslás elterjedt voltára utal, hogy nemcsak *A szent betegségről* című írás lép fel ezek ellen, hanem a tárgyalt etikai írások valamennyien igyekeznek elhatárolni az igazi orvost a kuruzslótól,¹¹ és részletesen foglalkoznak az orvosok képzésével. Mivel semmiféle diploma nem létezett, nehéz volt annak az eldöntése, hogy ki az igazi orvos, és ki a sarlatán. A kuruzslás elsősorban a szegények körében öltött nagy méreteket, de volt egy gazdagokat megcélzó sarlatán réteg is, akik miatt az egész orvosi szakma rossz hírbe került. A *Levegőről* című írás szerzője szerint, amiért ellenszenvvel viseltetnek az emberek az orvostudomány iránt, annak a kuruzslás elterjedtsége az oka, a sarlatánok ugyanis az ismert és súlyos betegségek esetében a döntést a vélekedés (doxa), nem pedig a mesterségbeli tudás alapján határozzák meg (1).

A jó orvos teljes erejéből törekszik a mesterség elsajátítására, és nem a jó szerencsére vagy a véletlenre támaszkodik, mint a kuruzslók (*Utasítások VII*).

A szakma elsajátítása, a tanulás gyermekkortól fogva, valamint a tapasztalat megszerzése erkölcsi kötelessége az igazi orvosnak. A tanulást és a mesterségbeli tudást a *Törvény* a jókor megművelt termőföldbe, a kellő időben elvetett magok növekedéséhez hasonlítja.¹²

A bölcsesség és a tudás a mesterség szükségszerű feltételei, de csak ha nem szennyezi be nyereségvágy és a nem helyénvaló

5. Jones 1923/1995: 269.

6. A *Törvény* utolsó sorai egyértelművé teszik, hogy nemcsak a misztériumvallások beavatási szertartásai voltak szentek és titkosak. A következőket írja: „Mivel ezek a dolgok szentek, csak szent embereknek tárulnak föl. Avatatlan nem tanulhatja meg addig, míg be nem lesz avatva a tudomány misztériumaiba.”

7. A filozófia és az orvostudomány összekapcsolása a Kr. e. VI. századra tehető és a püthagóreusok nevéhez fűződik. Számos korai filozófus foglalkozott orvostudománnyal is, így például Püthagóraszson kívül a püthagóreus nézeteket valló krótoni Alkmaion, Empedoklész, Melisszosz, Démokritosz stb. Közülük Empedoklész (*A régi orvostudományról XX.*) és Melisszosz (*Az ember természetéről I.*) van név szerint megemlítve. A Corpus Hippocraticum számos írása jelentős filozófiai hatásokat mutat, így például *A levegőről* című szofisztikus vitairat, amely Gorgiasz, Anaximenész és apollóniai Diogenész erőteljes hatását bizonyítja.

8. A *Levegőről* szerzője azt írja, hogy az összes mesterségek közül az orvostudomány a legnehezebb, mivel a vele foglalkozók undort keltő dolgokat látnak, betegségeket, halált, amelyekből fájdalmat szereznek maguknak, míg a betegeknek enyhülést ad.

9. A Hammurapi-törvények következő paragrafusai szabnak ki büntetést az orvosra, ha az orvos hibájából nagyobb kár éri a beteget, például szentályog műtét után a beteg megvakul, vagy ha állatokról van szó, az állat elpusztul, illetve, ha sikeres a gyógyítás, akkor rendelkezik a megfelelő díjazásról is (215–227. §).

10. Plátón is fellép ezek ellen: az *Állam* 364b, a *Törvények* 428d, 932e.

11. *Az orvosról I.*, *Utasítások*, *Törvény*, *A levegőről*, *A szent betegségről* stb.

12. A *Törvény* ezen hasonlata a sztoikus filozófia hatása. A sztoikusok hasonlatai és metaforái közül a leghíresebbek a Diogenész Laertiosznál olvashatók, és amelyek a filozófia részeire vonatkoznak: „A filozófiát élőlényhez hasonlítják: a csontoknak és az idegeknek a logika felel meg, a húsos részeknek az etika, a léleknek pedig a fizika. Aztán hasonlítják tojáshoz is: a logika a tojás héja, az etika a fehérje, a fizika pedig a legbelső rész. Vagy a mindent megtermő földhöz hasonlít: az azt körülvevő sövény a logika, a termés az etika, a termőtalaj vagy a gyökerek a fizika” (*A sztoikus filozófusok életrajza*, 40. [ford. Steiger Kornél]) A másik fontos sztoikus fogalom a bölcs meghatározásában a khairoz, a kellő pillanat és az annak megfelelő magatartás. Itt a kellő időben elvetett mag a kellő időben elkezdett tanulást szükségességét fejezi ki.

magatartás. A mesterség elsajátításában alapvető a természetes képesség, a bölcsességben és a mesterségben természetből adott kötelesség a tanulás. Ezért kell a filozófiát átültetni az orvostudományba és az orvostudományt a filozófiába. A két között nincs áthidalhatatlan szakadék, az orvostudomány rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek filozófiává teszik (*Tisztességről* I–VI).

A tanulást gyermekkorban kell elkezdni, mivel a később tanulók már nem lesznek képesek a tudásukat tökéletesíteni. Az orvosnak először tapasztalatot kell szereznie, és utána foglalkozzon az egyes nézetek, a finom véleménykülönbségek megtanulásával (*Utasítások* XIII).

Az orvosokra vonatkozó szabályokat, előírásokat soha nem szabad laikusokkal közölni, viszont azoknak, akik be vannak avatva, az illendőségre, tisztességre és a szakmai ismeretekre vonatkozó dolgokat időben tovább kell adni (*Eskü, Törvény, Tisztességről* XVII–XVIII).

A társaságok, testvériségek megléte titkos szabályokkal és rituálékkal, a misztériumokba való beavatottakon kívül is, a püthagóreusok óta közismert. Az *Eskü, a Törvény, az Utasítások* és *A tisztességről* című írások nyilvánvalóvá teszik, hogy az orvosok is valamiféle testvériségbe tömörültek, amelynek megvoltak a titkos szabályai, rituáléi. Ezek a szabályok, valamint az eskü kötötte össze az Aszklépiadák nemzetségét, illetve azokat, akiket a nemzetségen kívül maguk közé választottak. Az esküt letevőknek meg kellett fogadniuk, hogy saját és mestere gyerekeinek átadja a tanítást, mégpedig ingyen, díjazás nélkül, valamint azoknak is, akik az esküt letették, de másnak nem.

Később, a hellenisztikus korban, az egyes poliszok erejének meggyengülésével még inkább elszaporodtak a különféle testvériségek, baráti társaságok, amelyekben a közösségi érzés érvényre jutott. Ez a baráti, közösségi érzés fejeződött ki a kor filozófia iskoláiban is (lásd Epikurosz kertje). Hogy ezeknek a testvériségeknek megvoltak a maguk titkos szabályai, rituáléi, a fenti írások igazolják. Az *Utasítások* és a *Tisztességről* lehetnek kommentárok ezekhez a titkos szabályokhoz és rituálékhoz, ez magyarázná homályosságukat. Az *Utasítások* V.-ben az orvos neve édelphilszmenosz (testvérnek fogadott), míg a *Törvényen* kívül a *Tisztességről* IV. fejezete is olyan titkokra utal, amelyekbe „gonoszságba és becstelenségbe öltözöttek” nem lehetnek beavatottak.

Az orvosok városról városra járva szereztek tapasztalatokat, Hippokratész huzamosabb időt töltött Thasszosz szigetén, legalább 6 évet, ha nem is egyfolytában. A hagyomány szerint

járt Abdérában, ahová az abdériai polgárok hívták meg, hogy vizsgálja meg Démokritoszt, akit örültnek tartottak amiatt, hogy folytonosan nevetett. Mindenesetre az *Epidémiák* I. és III. könyve nemcsak thasszoszi, hanem abdériai betegek leírását is tartalmazza. A thesszáliai Larisszában is hosszabb időt töltött. A *Törvény* IV. leírja, hogy milyen feltételek mellett szabad az orvosnak vállalkoznia arra, hogy városról városra vándoroljon: az ilyen orvosnak jól kell értenie a mesterségéhez szóban és tettekben egyaránt. A jó rábeszélőképesség, a jó érvelési készség, a meggyőző és választékos beszéd a jó orvos képességeihez tartozik (*Tisztességről* III.), hiszen a vándorló, nem szülővárosában dolgozó orvosnak mind ezekre szüksége van. Megfelelő érvek, rábeszélés nélkül nem fogadták volna el egy idegen orvos segítségét. Az orvosnak kötelessége volt meggyőznie a beteget, hogy vesse alá magát a kezelésnek, különösen, ha valamilyen sebészi beavatkozást kellett végrehajtania.

Az Kr. e. V. században került szorosabb kapcsolatba az orvostudomány a retorikával, Gorgiasz hatása kimutatható *A levegőről* írt szofisztikus, nyilvános felolvasásra szánt esszéjében. A hagyomány Hippokratészt egyenesen Gorgiasz és Démokritosz tanítványának tartja.¹³ A szónoklás hasznos és szükséges is volt az orvosok számára, erről Gorgiasz beszél Platon róla elnevezett dialógusában: „Gorgiasz: Testvérem és más orvosok kíséretében nem egyszer mentem már olyan beteghez, aki sem orvosságot nem akart bevenni, sem vágatni vagy égetni nem engedte sebéit. Beszélhetett az orvos. Végre nekem kellett előállnom, s én rábeszéltem e beteget, és nem más művészettel, hanem pusztán szónoklással.”¹⁴

Nemcsak a szofisták, hanem az orvosok is tartottak nyilvános előadásokat,¹⁵ nemcsak az Kr. e. V. században, hanem később is. A *Tisztességről* II. fejezete elítéli azokat, akik körbejárják a városokat, csöcseléket gyűjtenek maguk köré. Ezek nem igazi orvosok, hiszen csak meg kell figyelni ruházatukat, ékszereiket, minél jobban föl vannak cicomázva, annál inkább óvakodni kell tőlük. Az *Utasítások* XII. fejezete is elítéli a nyilvános előadásokat, különösen, ha azok tarkállanak a költői idézetektől. Ennek oka részben az, hogy a szakmai titkokat nem szabad a nyilvánosság elé tárni, de más módon is ártalmas az orvosokra nézve. Hiszen ha a szakmai járatlan-ság nagy meggyőző erővel párosul, akkor a kuruzslók mint szakképzett orvosok adhatják el magukat.¹⁶

Az orvosnak külső megjelenésére is ügyelnie kellett. Az arc-színe legyen egészséges, arca kövérkés, hiszen aki beteges külsejű, azt nem fogják alkalmasnak találni mások gyógyítására. Legyen tiszta, jól öltözött és illatos olajokkal megkent (*Az orvosról* I). Ruházata legyen egyszerű, ne legyen agyon-

13. Szabó Árpád – Kádár Zoltán 1984: 252–253.

14. Platon: Gorgiasz 456b, ford. Péterfy Jenő.

15. A *Levegőről* című íráson kívül nyilvános előadásra szánták *Az orvosi mesterségről* című szofisztikus esszét is.

16. Platon: Gorgiasz 456b–c.

cicomázott (*Tisztességről* III), kerülje a rossz illatokat, főleg arra ügyeljen, hogy ha beteghez megy, ne legyen borszagú (*Tisztességről* XV). Nagyjából ezt találjuk az *Utasítások* X. fejezetében is, hogy tudniillik az orvos ne viseljen díszes fejfedőt, és kerülje a szokatlan illatokat.

A beteghez belépve ügyeljen az ülés módjára, a ruha elrendezésére, legyen tartózkodó, törekedjen a meggyőző kifejezésre, a tömör beszédre, a betegre hatást gyakorló viselkedésre, tudjon felelni az ellenvetésekre, tanúsítson nyugodt önmérsékletet, ha nehézségek lépnek fel (*Tisztességről* XII), tudjon velős mondásokat alkalmazni, ismerje az élethez szükséges és jó dolgokat, legyen mentes a babonáktól (*Tisztességről* V).

Ami a jellemét illeti, legyen komoly, egyszerű, az ellenfeleivel szemben szigorú, nehéz helyzetekben kitartó, találékony, mindenkihez egyformán legyen barátságos. Legyen felkészülve az alkalmas időpont gyors megragadására, legyen türelmes a kedvező alkalom kivárásában, igazságos és jóindulatú (*Tisztességről* III).

Az igazi orvos nem pénzsóvár, hanem erényes, tartózkodó és jámbor (*Tisztességről* V). Tudjon hallgatni, éljen rendezett életet, mert ezzel tesz szert jó hírnévre. Jelleme legyen jó és kiváló,¹⁷ tiszteletre méltó és emberszerető (philanthróposz). A megjelenése legyen komoly, de az arca ne legyen szigorú, mert ezt könnyen önteltségnek és embergyűlöletnek értelmezik. Kerülje a féktelen nevetést és a túlzott vidámságot,¹⁸ mert az közönséges, és a közönségeséget mindenképpen el kell kerülni. Az orvos minden társadalmi érintkezésben legyen igazságos (*Az orvosról* I). Már az *Eskü* is kötelezi az orvost arra, hogy ne kövessen el jogtalanságot sem férfiak, sem nők testével, ne éljen vissza a helyzetével, akár szabad emberrel, akár rabszolgárról legyen szó. Ennek az Kr. e. V. századi megfogalmazása igen figyelemre méltó, hiszen ismerjük a nők és a rabszolgák helyzetét, igaz a szofisták közül néhányan már felhívják a figyelmet arra, hogy természettől fogva minden ember egyenlő. Ám Arisztotelész a rabszolgaságot természetesnek tartja, mivel a rabszolga alacsonyabb rendű uránál, egyszerűen „beszélő szerszám”. A hellenisztikus korban látunk a nőkkel és rabszolgákkal való bánásmód változására elszigetelt példákat, gondoljunk Epikurosz kertjére, ahová szabad bejárása volt a nőknek és a rabszolgáknak is.

Az orvos ne legyen bizalmas viszonyban a betegeivel. Mind a beteg testét, mind vagyoni helyzetét illetően gyakoroljon önuralmat (*Az orvosról* I).

Az orvosnak az első látogatása alkalmával nem szabad mindjárt a fizetségről való vitatkozással kezdenie, mert akkor azt

sugallja a betegnek, hogyha nem jön létre megállapodás a díjazást illetően, akkor nem fog törődni vele, és nem írja elő az azonnali gyógykezelést. Így a beteg nem fog nyugtalanodni a megszabott díj kifizetése miatt, mert ez különösen az akut betegségben szenvedők állapotát nagymértékben ronthatja. A jó orvost ne a pénz, hanem a jó hírnév megszerzése ösztökélje (*Utasítások* III). Egyébként is mindig vegye figyelembe a beteg anyagi helyzetét. A szűkös helyzetben lévőknek is segítséget kell nyújtani, a szegényeket ingyen kell gyógyítani. De a gazdagok anyagi helyzetével sem szabad visszaélni. Így ugyanis sokan, akik veszélyes állapotban vannak, visszanyerik egészségüket a jóságos orvossal való meglegedettségük révén is (*Utasítások* VI.).

Az orvos ne fecsegen sokat a szakmában járatlanoknak, csak a legszükségesebb dolgokat kell tudatni a kívülállókkal (*Tisztességről* VII). A beteg elől a legfontosabb dolgokat el kell titkolni, a szükséges utasításokat jókedvűen és derűsen kell megadni, elfordítva a beteg figyelmét arról, ami vele történik. Olykor meg kell pirongatni, máskor féltő gonddal bátorságot kell önteni belé, közben semmit sem szabad feltárni a beteg jövőjéről vagy jelen állapotáról, mert az ezen való aggodás miatt rosszabbra fordulhat az állapota (*Tisztességről* XVI). Idült betegségeknel az engedékenység is segíthet talpra állítani a beteget, ha az orvos féltő gonddal ügyel az olyan betegre, aki nem tudja, hogy neki mi a jó (*Utasítások* VII). Ez azt jelenti, hogy ne vonjunk meg hirtelen minden megszokott dolgot a betegtől, mert az ugyanúgy ronthat az állapotán. Ha valaki idült betegségben szenved, és mindenről le kell mondania, amit addig szeretett enni, inni vagy tevékenykedni, az ezekről való teljes lemondás miatt a beteg állapota testileg-lelkileg egyaránt romlik.

A fentieknek ellentmond, hogy a betegség kimenetelének megjövendölését, a prognózist, a kósi orvosi iskolában fontosabbnak tartották a kórisménél. Ez nyilvánvalóan az orvostudomány és a jóslás szoros kapcsolatából fakad, a jóslás minden fajtája azért jött létre, hogy a jövő előre kiszámítható és befolyásolható legyen. Különösen nagy tekintélynek örvendett az az orvos, aki a beteghez belépve meg tudta mondani, hogy milyen lefolyás várható. A *Prognózisok* szerzője ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Remek dolognak tartom azt, hogy az orvos törődjön az előrejelzéssel, mert amennyiben felismeri és előre megmondja betegei mellett állva a jelen, a megelőző és a bekövetkező állapotot, kitölti azokat a hiányokat, amelyek a betegek beszámolóiban vannak, jobban elhiszik róla, hogy felismeri a betegek helyzetét, s így az emberek rá merik bízni magukat az orvosra”.¹⁹ Nem más a feladata a jósoknak sem, így Kalkhász azért lett a görögök „legjobb szavú jósa”, mert

17. A jó és kiváló, kalosz kai agathosz: Homérosznál csak az arisztokráciára vonatkozik, Arisztotelésznel a szép és a jó általában az erényre vonatkozik, szépek és jónak mondják az igazságos embert, a bátrát, a mértékleteset, tehát általában az erényes embert (*Nagy etika* 1207b–1208a).

18. A túlzott érzelmi kitörések kerülése a sztoikus filozófia tanítása, a szenvedélymentesség a bölcs jellemzője.

19. *Prognózisok* I., ford. Németh Béla.

„tudta, mi van, mi jön el, mi esett meg a múltban”.²⁰ Ezért vették figyelembe az álmokat is a betegségek előrejelzésére és lefolyására nézve.

A *Tisztességről* XIII. fejezete előírja az orvosnak, hogy betegét gyakran látogassa meg, hogy figyelemmel kísérhesse a beteg állapotának a változását, és kellő időben tudjon segítséget nyújtani, ha szükséges. Egyúttal oda tud figyelni a beteg mulasztásaira, mert sokan nem veszik be az utálatos folyadékokat, gyógyszereket vagy hashajtókat, és időnként meghalnak. Ha azonban erre az orvos odafigyel, akkor emiatt a beteg halála esetén nem érheti gáncs (*Tisztességről* XIV).

A *Tisztességről* XVII. fejezete fontos utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy mi történik a beteggel az orvos két látogatása között. Az orvos ekkor olyan tanítványt hagy a beteg mellett, aki már be van avatva a mesterség titkaiba, és akire szintén vonatkoznak az orvosi titoktartás szabályai. Ő végzi a beteg kezelését az orvos utasításait betartva a két vizit közötti időben, egyben beszámol az orvosnak a beteg állapotában beállt változásokról. Ez a szövegrész különösen azért nagyon jelentős, mert alig tudunk valamit a betegápolásról.

Sok esetben, amikor a betegek kuruzslók kezére adják magukat, állapotuk rosszabbodik, és csak ekkor hívatnak igazi orvost. Noha ezek a betegek megvetést érdemelnek, de még ezektől sem szabad megtagadni a segítséget, és ezzel büntetni őket (*Utasítások* V). Hiszen ezek gyakorta vagonukat is elvesztik, mert állapotuk rosszra fordulásakor gyakran váltogatják az orvosokat, ez persze nem történne meg, ha kezdettől fogva szakemberekre bíznák magukat (*Utasítások* VII).

A kuruzslók jellegzetessége többek között az is, hogy nem hívnak másik szakembert, ha a beteg állapota rosszabbra fordul. Az igazi orvos azonban nem sérti meg az etikát, még ha időnként nehézségei is vannak egy betege miatt, vagy tapasztalatlansága folytán a sötétben tapogatózik, hanem ilyen esetekben szorgalmazza más orvosok hívását. Több orvos ugyanis biztosabb segítséget tud nyújtani a betegnek. A konzultáló orvosok soha ne veszekedjenek, ne csúfolódjanak egymással, féltékenyek se legyenek egymásra, mert ez a jellembeli gyengesség jele (*Utasítások* VIII).

Mindezek az előírások, etikai szabályok a legnagyobb humanitásról, az emberek és a szakma szeretetéről tesznek tanúbizonyságot. Fel sem tudjuk fogni, hogy a korabeli orvosoknak mennyi mindennel meg kellett küzdeniük, nem volt érzéstelenítés, antibiotikumok, mit sem tudtak a kórokozókról, a betegápolás laikusokra lehetett bízva, és nagyon gyenge lábakon állhatott, széles körben elterjedt a

babona és a mágia az orvostudományban is. Ha mindezeket a tényezőket figyelembe vesszük, és a nehézségek felsorolása korántsem teljes, akkor lenyűgözve állunk ezek előtt a rendkívül emberi, nagyszerű etikai elvek előtt. Nemcsak a beteg testi állapotával törődtek, hanem nagyon is tudatában voltak, hogy a jó, emberséges orvosba vetett bizalom, hit annyira fontos, hogy még a reménytelennek tartott esetekben is gyógyulást hozhat. Odafigyeltek a beteg aggodására, szorongására, amelyet a betegsége, a jövője, a kifizetendő orvosi díj nagysága kelthetett, tisztában voltak vele, hogy mindezek nagymértékben súlyosbíthatják a beteg állapotát. Úgy gondolom, hogy jól tették, hogy nem árultak el semmit a beteg jövőjéről sorsára vonatkozóan a betegnek, mert amíg remény van, élet is van.

IRODALOM

Arisztophanész 1988. *A nők ünnepe*. Arisztophanész vígjátékai, Európa Kiadó, Budapest.

Arisztotelész 1975. *Eudémósi etika*. Nagy etika. Gondolat Kiadó, Budapest. Fordította: Steiger Kornél.

A tisztességről, Peri aiszkhémoszünész, Decorum. 1952. Hippocrates vol. II. Loeb Classical Library, Harvard University Press, London. Translated by W. H. S. Jones.

Az orvosról I., Peri iétrou, Physician (Chapter I.). 1952. Hippocrates vol. II. Loeb Classical Library, Harvard University Press, London. Translated by W. H. S. Jones.

Diogenész Laertiosz 1983. A sztoikus filozófusok életrajza. In: *Sztoikus etikai antológia*. Gondolat Kiadó, Budapest. Válogatta, a jegyzeteket, utószót írta: Steiger Kornél.

Hornvánszky Gyula 2007. *A görög felvilágosodás tudománya*. Hippokratész. Liget Könyvek, Budapest.

Platón 1984. *Gorgiasz*. Platón Összes Művei I. Európa Kiadó, Budapest.

Szabó Árpád – Kádár Zoltán 1984. *Antik természettudomány*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Utasítások, Paraggelias, Precepts. 1952. Hippocrates vol. I. Loeb Classical Library, Harvard University Press, London. Translated by W. H. S. Jones.

Válogatások a Hippokratészi gyűjteményből. 1991. Gondolat Kiadó, Budapest. Válogatta: Havas László.

SZABÓ MÁRIA FORDÍTÁSAI

AZ ORVOSRÓL

Az orvos tekintélye nyilvánul meg abban, hogy jó színben van, és alkátának megfelelő testi állapotban. A sokaság ugyanis úgy ítéli, hogy aki nem örvend ilyen jó testi állapotnak, az másnak sem tudja helyesen gondját viselni. Legyen továbbá tiszta, jólöltözött és olyan kenetektől illatozó, amelyek semmi esetre sem keltenek gyanút.²¹ Ez ugyanis jó hatással van a betegekre.

20. Homérosz: Iliász I. 70, ford. Devecseri Gábor.

21. amelyek semmi esetre sem keltenek gyanút: nem keltik azt a gyanút, hogy az illatszert a kellemetlen, egészségtelen testszag leplezésére szolgál.

A helyes gondolkodású orvosnak a lelki dolgokra²² is tekintettel kell lennie – nem csupán arra, hogy hallgatag legyen, hanem arra is, hogy minden szempontból rendezett életet éljen, mert hírneve szempontjából ez a legkedvezőbb. Nemes és jó jellemű ember legyen, és mivel ilyen, legyen mindenki-vel szemben komoly és szeretetteljes. A tolakodó és túlbuzgó embert ugyanis lenézik, még ha az ilyen viselkedés haszonnal jár is. Legyen gondja cselekedetének független szabadságára, mert az emberek szívesen veszik, ha ugyanazon dolgokat csak ritkán alkalmazzuk ugyanazon személyek esetében.²³

Legyen figyelmesen komoly, de arca ne mutasson komorságot. A komor arc ugyanis gőg és megvetés jele; a nevetgélés és a túlzott vidámságot ellenben közönségesnek szokás ítélni, ettől pedig különösképpen őrizkedni kell.

Minden társas érintkezésben tanúsítson megfelelő viselkedést,²⁴ erre nagyon kell ügyelnie. Az orvosnak a betegekkel szemben a legcsekélyebb bizalmasság sem megengedett. A betegek ugyanis az orvos kezére bízzák magukat, és ő minden percben találkozik asszonyokkal, hajadonokkal és nagy értékű javakkal. Mindezekkel szemben önuralmat kell gyakorolnia. Ilyennek kell lennie lélekben és testben.

DECORUM

(AVAGY AZ ORVOS TISZTESÉGE ÉS MÉLTÓSÁGA)

I. [1] Nem oktanul²⁵ <vélekednek>, akik a bölcsességet, mégpedig az életben megnyilvánuló bölcsességet²⁶ sok mindenre fölhasználhatónak tartják.²⁷

[2] A bölcsesség sok megjelenési formája ugyanis fölösleges túlzásként²⁸ alakult ki. Azokat mondom ilyennek, amelyek semmivel sem járulnak hozzá azon dolgok lényegéhez,²⁹ amelyeket tárgyalnak. Ám ezek is részben elfogadhatók, amennyiben az ilyen nem téltenség és nem hitványság;³⁰ az üres és tétlen időöltés³¹ ugyanis a rosszat keresi, és arra csábít.

[3] Az éber³² és az értelmet valamivel szembeállító³³ ellenben olyasmit hoz magával, ami az életet széppé teszi.

[4] Most elhagyom azokat <a fajtáit a bölcsességnek>, amelyek semmivel sem járulnak hozzá a tárgyalt dolgok lényegéhez.³⁴ A kifinomultabb és valami másra irányuló <bölcsesség>³⁵ a mesterséget eredményezi, a mesterség meg a tisztességet és a jó hírnevet.

II. [1] Minden <bölcsesség>, amelyben valamilyen mesterségbeli módszer³⁶ működik, tiszteletre méltó, ha nem szennyezi be alávaló nyereségvágy és tisztességtelenség. Ha beszennyezi, akkor arcátlanságuk teszi hírhedtté az ilyen embereket.

[2] Az ifjak hajlamosak rá, hogy a csapdájukba essenek; érettebb korukban aztán verítékeznek a szegyénytől láttukon, öregeknél meg elkeseredésükben törvényeket hoznak avégett, hogy kiűzzék őket városukból.

[3] Az ilyenek tömeget gyűjtve maguk köré³⁷ és közönséges dolgokkal ámítva őket járnak körbe a városokban. Megismerni az ilyen embert ruházatáról és egyéb kellékeiről. Minél

22. a lelki dolgokra: az erényes viselkedésre utal.

23. ha ugyanazon dolgokat csak ritkán alkalmazzuk ugyanazon személyek esetében: A mondat szövege romlott és bizonytalan. A tanács értelme valószínűleg az, hogy az orvos ne szolgálai módon, mechanikusan és egyhangúan alkalmazza a gyógyítóeljárást.

24. tanúsítson megfelelő viselkedést: szó szerinti: „legyen igazságos (dikaiosz)”. A szövegkörnyezetből világos, hogy a dikaiosz jelentése itt: ’korrekt viselkedésű ember’.

25. oktanul (alogosz): a szó ilyen értelemben először Platónnál fordul elő.

26. mégpedig az életben megnyilvánuló bölcsességet (tautén ... tén en tó bio): eleve korlátozza a témát: a bölcsességnek nem minden fajtájáról van szó. Lásd a következő mondatot.

27. fölhasználhatónak tartják (proballomenoi ... khrészimén): A fogalmazás arra utal, hogy a szerző nem saját véleményeként vezeti be azt a gondolatot, hogy „az életben megnyilvánuló (vagy: az élet gyakorlati dolgaira vonatkozó) bölcsesség sok tekintetben hasznos”, hanem hiteles személyek „nem oktanul” kifejtett véleményeként adja elő. Az egyezséghez való csatlakozás bejelentése – vagy éppen ellenkezőleg, az egyezség elutasítása – az értekező prózában bevett formája a téma bevezetésének. Vö. Anaxagorasz: „A görögök helytelenül vélekednek a keletkezésről és a pusztulásról” (Anax. B 17); „Kettős érveket mondanak Hellaszban azok, akik a jóról és a rosszról beszélnek” (Disszoi logoi I 1).

28. fölösleges túlzásként (periergié): ’useless learning’ LSJ. A gondolatmenet olyan, mintha az arisztotelészi Metafizika azon gondolatával szemben állítana ellenérvet, amely szerint a gyakorlati haszon nélkül való (mé prosz khrészin) tudományok magasabb rendűek azoknál, amelyek gyakorlati szükségleteket elégítenek ki (Metaf. A 1, 981 b 13 – 982 a 3).

29. semmivel sem járulnak hozzá azon dolgok lényegéhez (méden esz khreosz): A khreosz kifejezés ilyen használatához lásd a IV. fejezet következő mondatát: „Hiszen a bölcsességben és a mesterségben a lényegi dolog nem olyasmi, ami megtanítható” (adidakton gar to khreosz en te szophié kai en té tekhné).

30. nem téltenség és nem hitványság: uk argié, ude mén kakié.

31. az üres és tétlen időöltés: to skholazon kai aprékton.

32. éber (egrégorosz): vö. Hérakleitosz B 1; 26; 63; 88; 89.

33. az értelmet valamivel szembeállító (prosz ti tén dianioian entetakosz): Jones: ’exercise of the intellect’. Úgy érthető, hogy a periergié esetében a dianioia mintegy önmagára irányul.

34. amelyek semmivel sem járulnak hozzá a tárgyalt dolgok lényegéhez (tasz méden esz khreosz piptuszasz dialexiasz): vö. az I [2] rokon értelmű mondatával. Jones szerint annak a glosszája.

35. valami másra irányuló <bölcsesség> (prosz heteron ti): vö. „az értelmet valamivel szembeállító”.

36. mesterségbeli módszer (methodosz ... tekhniké): vö. Nikomakhoszi etika I 1.

37. tömeget gyűjtve maguk köré: agorén ergazomenoi.

inkább fel vannak cicomázva, annál jobban kell őrizkednie és utálkozniuk tőlük az embernek, ha megpillantja őket.

III. [1] A bölcsesség ezzel ellentétes fajtáját így kell szemügyre venni:³⁸ ennek embereiben nincs sem tanáros mesterkeltés, se fölösleges túlzás.³⁹

[2] Ruházatuk illendő és egyszerű, nem szertelenségre, hanem tekintélyre valló, arról tanúskodik, hogy viselője hajlamos az elmélkedésre, az önmagában való elmélyedésre és a <szellemi> haladásra.⁴⁰

[3] Az ilyen emberek megjelenésükben komolyak, egyszerűek, a vitában élesek, készek a válaszra, kitartóak az ellenállásban, de a lélekben hasonlókkal szemben szellemesek és közlékenyek, mindenkivel szemben higgadt viselkedést tanúsítanak. Környezetük heves zavarodottsága esetén hallgatagok, dermedt hallgatása esetén jól érvelnek és állhatatosak, készen állnak a kellő pillanat fölismerésére és megragadására, tudják, hogyan kell élni az étkekkel, és mértékletesek, türelmesek a kellő alkalom kivárásában, hatásos szavakban közlik mindazt, amit be kell mutatniuk, ékesszólóak, előadásukban kellem nyílvánul meg, mindebből következőleg jó hírnévnek örvendenek, és a hallott dolgokkal kapcsolatban az igazságra korlátozódnak.⁴¹

IV. [1] Az említett jellemvonásokban a legbefolyásosabb tényező a természet. Akikben ez⁴² megvan, azok máris haladást mutatnak az említett jellemvonások tekintetében, ha gyakorolni kezdik a mesterséget.

[2] Hiszen a bölcsességben és a mesterségben a lényegi dolog⁴³ nem olyasmi, ami megtanítható.

[3] Mielőtt tanulni kezdene, a természet jut el és terjed ki⁴⁴ a kezdet megragadásáig, a bölcsesség pedig a magából a természetből eredő dolgok ismeretét eredményezi.

[4] Sokan ugyanis, akik mindkét logosznak birtokában vannak,⁴⁵ soha nem használják egyszerre mindkét dolgot a bizonyításban.

[5] Mihelyt valamelyikük megvizsgál valamit a beszédben adott igazság szempontjából, nem megy vissza a dolgoknak a természet szempontjából történő vizsgálatához.⁴⁶ Ezek olyan utat találnak, amely hasonló amazok⁴⁷ útjához. Levetközvén magukra öltik a hitványság és a dicstelenség egészét.

[6] A tanulmányait folytató ember tevékenységének eredményéből fakadó logosz az, ami helyes. Hiszen mindaz, ami a mesterség szabályai szerint lett létrehozva, a logoszból származik. Ha valaki a mesterség szabályai szerint beszél ugyan, de nem így jár el az alkotás során, az a mesterség szabályait semmibe vevő módszerről árulkodik. Mert véleményt alkotni, de nem cselekedni – ez a tanulatlanságnak és a mesterség hiányának a jele.⁴⁸ A merő vélekedés leginkább az orvosi mesterségben hoz szégyent azokra, akik így járnak el, és pusztító azokra nézve, akik e vélekedéseket alkalmazzák. Hiszen akik az okoskodásoknak adnak hitelt, és úgy vélik, tudják azt, ami pedig a képzésből fakadó eredmény volna, azokhoz hasonlatosak, akik azt hiszik, hogy az arany a tűz hatására salakká változik.⁴⁹

[7] Ez a megállapítás nem tűr kivételt. Ahol a megértés együtt jár <az alkotással>, ott a tudás nyomban megmutatja a célt. Némelykor az idő zökkenti a helyes keréknyomba a mesterséget, vagy mutatja meg az eszközöket azoknak, akik hasonló úton járnak.

V. [1] Összefoglalva az eddig mondottakat: a bölcsességet be kell vonni az orvosi mesterségbe, az orvoslást meg a bölcsességbe. Hiszen az az orvos, aki filozófus is egyben, istennel egyenrangú.

[2] Egyebekben nem sok különbség van <a két foglalkozás között>. Hiszen az orvoslásban megvan a bölcsesség valamennyi jellemvonása: a pénzsóvárságtól való mentesség, a figyelmesség [entropé], a tartózkodás [erüthrié], a szolid öltözködés [katasztolé], a helyes véleményalkotás [doxa], az ítélőképesség [kriszisz], a higgadt nyugalom [hészükhié], a vitakészség [apantészisz], a tisztaság [kathariotész], a velős

38. *így kell szemügyre venni*: értsd: így kell látni, így kell bemutatni őket. A szerző attitűdje ugyanaz, mint a mű első mondatában.

39. *fölsöleges túlzás (periergié)*: vö. I [2].

40. *a <szellemi> haladásra (prosz te tén poreién)*: szó szerint „a sétára”. Vö. az arisztotelészi *euporia* és a sztoikus *prokopé* fogalmával. Mindkettő a bölcsesség útján megtett előmenetelt, haladást jelenti – vö. IV [1] „haladást mutatnak” (*peporeuntai*).

41. *az igazságra korlátozódnak*: azaz nem adnak helyt a vélekedéseknek.

42. ez: a természetes rátermettség.

43. *a lényegi dolog (to khreosz)*: vö. I [2], I [4].

44. *jut el és terjed ki (katarrüé kai kekhütai)*: mindkét ige alapjelentése: ’árad, szétömlik’. A metafora eredete talán Platón egyik hasonlata: a tehetséges ifjú „oly könnyedén, biztosan és eredményesen áll neki a tanuláshoz és a kutatáshoz, mint az olaj nesztelen folyása” (*Theaitétosz* 144 b).

45. *mindkét logosznak birtokában vannak*: valószínűleg a természet és a bölcsesség logoszára (nézőpontjára, elvére, kutatási szabályára) utal.

46. Az ebben a mondatban bemutatott eljárást a szerző elítélendőnek tartja, mert aki a mesterségben így jár el, az nem alkalmazza kiegyensúlyozottan a dolgoknak (*prégmata*) és a dolgokra vonatkozó beszédnek (*logosz*) a vizsgálatát, hanem egyoldalúan a logosza hagyatkozik a *prégmata* figyelembe nem vételével.

47. *Amazok*: valószínűleg a II. fejezetben bemutatott hitvány mesteremberekre utal.

48. *ez a tanulatlanságnak és a mesterség hiányának jele*: vö. Platón, *Phaidrosz* 268 a–c.

49. *az arany a tűz hatására salakká változik*: a tájékozatlan ember helytelen vélekedését példázó egykorú szólásmondás lehet.

mondások alkalmazása [gnómologié], az élethez hasznos és szükséges dolgok ismerete, a tisztaságról való gondoskodás [katharsziosz apempolészisz],⁵⁰ a babonáktól való mentesség, az isteni tekintély.

[3] E tulajdonságai ezekkel állnak ellentétben: zabolátlanság [akolaszié], közönségesség [banauszíé], telhetetlenség [aplésztié], vágyakozás [epithümié], eltulajdonítás<ra való hajlam> [anairezszisz], szégyentelenség [anaideié].

[4] <A bölcsesség és az orvoslás közös jellemvonása>⁵¹ az eljövendő dolgok ismerete, a barátság⁵² alkalmazása, <annak tudása>, hogy hogyan és miként bánjunk a gyerekekkel és a javakkal.⁵³

[5] Az orvoslással társul egyfajta bölcsesség, mivel az orvos ezeket a tulajdonságokat is birtokolja, és a legtöbb tulajdonsággal rendelkezik.⁵⁴

VI. [1] Legkivált az istenekre vonatkozó ismeretet szövi bele az orvoslás az elmébe. Az orvosi mesterség ugyanis nagy tisztelettel van az istenek iránt az affekciók⁵⁵ tekintetében általában és az események⁵⁶ tekintetében különösen. Az orvosok átengedik a terepet az isteneknek, hiszen az orvoslás nem bővelkedik hatékony eszközökben. Jóllehet az orvosok sok mindent tudnak kezelni, számos körülmény spontán módon fölébük kerekedik.

[2]⁵⁷ Az orvoslás mindazt, amit jelenleg ellenőrzése alatt tart, innen veszi. Melyik útja az, amelyik a bölcsességben ide vezet? Maguké ezeké az isteneké. Erre az emberek nem gondolnak ugyan, ám egybehangzóak velük a testi dolgokra vonatkozó azon tényezők, amelyek az orvosi mesterség egésze révén értek el haladást, változnak formájukban és minőségükben; némelyek a sebészettel kapcsolatosak, mások vagy az ápolás, vagy az életmód szabályozása révén nyújtanak segítséget. Szolgálja ez az igen rövid összefoglalás a megismerésüket.

VII. [1] Mivel az imént elmondottak tekintetében így áll a dolog, ezért az orvosnak az utasításaiban egyfajta könnyed szellemességet kell alkalmaznia; a rideg fellépés ugyanis megközelíthetetlené tenné őt mind az egészséges, mind a beteg ember szemében.

[2] Ügyelnie kell arra, hogy saját testéből ne sokat mutasson, és ne fecsegen sokat a kívülállóknak, hanem csak a legszükségesebbet mondja. Úgy ítéli ugyanis, hogy ez <a magatartás> kezelési módszerének a kritikáját eredményezné.

[3] Működésében ne legyen semmi fontoskodás, és ne hagyatkozzék pusztá képzelgésekre.

[4] Gondold meg mindezeket, miként készíthetik elő számodra a helyes eljárást úgy, ahogyan kell. Ha nem így működsz, mindig kétségek közepette kell eljárnod.⁵⁸

VIII. [1] Gondot kell fordítani az orvoslásban a nagyfokú tartózkodó illendőségre a tapintással, bedörzsöléssel, beöntéssel kapcsolatos tevékenységek során; a kéz használatának eleganciájára a tépések, kötszerek és pólyák alkalmazásakor; a kezelés megszervezésének és a gyógyszereknek a kérdésére a sérülések és a szembetegségek esetén és mindezeknek különböző válfajaiban; arra, hogy a kezud ügyében legyenek a szerszámok, az eszközök, a kés meg a többi. A felkészületlenség ugyanis ezekben a dolgokban zavart és kárt okoz.

[2] Legyen kéznél egy másik, egyszerűbb eszközkészlet utazás esetére. Ezt nagyon ügyesen és módszeresen kell összekészítened, hiszen az orvos nem járhat szerte.⁵⁹

IX. Jól véd emlékezetedbe a gyógyszereket és tulajdonságaikat, mind az egyszerű, mind a leírt tulajdonságokat,⁶⁰ hiszen a betegségek gyógymódja végül is az elmében van; és emlékezz ezek módjaira: arra, hogy mindegyikük hányféleképpen és milyen formában nyilvánul meg. Az orvosi mesterségnek ugyanis ez a kezdete, a közepe és a vége.

50. „as the physician cleanses the sick body, so wisdom cleanses the sick mind” (Jones); *akatharsziosz apempolészisz* (a tisztátalanságtól való megszabadulás [Litré]).

51. <A bölcsesség és az orvoslás közös jellemvonása>: a *hauté* kifejezést értem így.

52. *barátság (philié)*: a szó ’szeretet’-et és ’valakibe vetett bizalm’-at is jelent, lásd Platón: *Lüszisz* (passim).

53. A mondat értelme homályos; Jones szerint másolási hiba következtében kerülhetett ide (”This sentence is strangely out of place, and most obscurely expressed”).

54. *az orvos ezeket a tulajdonságokat is birtokolja, és a legtöbb tulajdonsággal rendelkezik (kai tauta kai ta pleiszta ho iétrosz ekhei)*: a mondat értelme homályos. Litré olvasata: *kai tauta ta pleiszta* (’és a legtöbb ilyen’ – ti. tulajdonsággal rendelkezik az orvos).

55. *affekciók*: az ’affekció’ a görög *pathosz* fordítása. *Pathosz (elszenvedés, szenvedés, szenvedély)* mindaz, ami az embert egy általa irányíthatatlan külső ok hatására éri.

56. *események (szümpótoma)*: a kifejezés itt bizonyosan nem ’tünet’-et (szimptómát) jelent. Jones ’előre nem látható eseménynek, balesetnek’ (accident) érti.

57. A [2] bekezdés szövege erősen romlott. A fordítás Jones értelmezését követi.

58. A „helyes eljárás” (*euporié*) a módszeres vizsgálódás eredménye. A „kétségek közepette történő eljárás” (*aporein*) a módszeres vizsgálódást nélkülöző döntésképtelenség. A fogalmi ellentét Arisztotelésztől származik (*Metafizika* III 1 fejezet).

59. *nem járhat szerte (u ... dierkheszthai)*: olyan esetben, amikor rendelőjétől távol kell segítséget nyújtania, az orvos ne kerüljön kényszerhelyzetbe, hogy fűhöz-fához kapkodva innen műszereket, onnan gyógyszert, megint máshonnan kötszert kelljen kölcsönkérnie.

60. *leírt tulajdonságokat (dünamiesz ... anagegrammenai)*: vagyis egy gyógyhatású szer azon hatásait, amelyeket a szer egy orvosi receptkönyvben leírt gyógyszerkeverék alkotórészeként fejt ki.

X. Készíts különböző célokra fölhasználható lágyító anyagokat, valamint különböző célokra alkalmazható gyógyszerkeverékeket előírás szerint. Legyenek készenlétben a hashajtó főzet szükséges fajtájú és mennyiségű összetevői is, amelyeket megfelelő helyekről gyűjtöttél, és az előírt módon készítettél elő, némelyikét hosszú ideig tárolva, másikat azon frissiben alkalmazva a kellő időben, mindegyiket az előírásnak megfelelően.

XI. [1] Ha belépsz a beteghez, ezek legyenek a kezéd ügyében, hogy ne légy tanácstalan.⁶¹ Avégett, hogy minden készen álljon ahhoz, amit tenni fogsz, már mielőtt belépsz hozzá, tudnod kell, mi a teendő. Hiszen sok esetben nem okoskodásra, hanem gyakorlati segítségére van szükség.

[2] Gyakorlati tapasztalatod alapján előre kell látnod a jövőbeli következményeket. Erre szükség van a jó hírnévhez, és jele a tanultságnak.

XII. [1] Belépve hozzá ügyelj arra a módra, ahogyan leülsz, legyen gondod az illedelmes tartózkodásra, öltözködére, a tekintélyt sugárzó modorra, a szükszavúságra, a higgadt cselekvésre, a betegágy mellett tanúsított megfelelő magatartásra, az ápolásra. Legyenek megfelelő válaszaid a kételyt kifejező kérdésekre, maradj állhatatos a zavaró körülmények sokasága közepette, dorgáld meg a rémületükben zajongókat, állj készen arra, hogy azt tedd, amit tenned kell.

[2] Ezen kívül legyen gondod az első előkészítő lépésre. Ha ezt elhibáztad is, a többiben mutass csalhatatlanságot: ez a magatartás sugallja a hatékony segítőkészséget.⁶²

XIII. [1] Gyakran látogasd a beteget! Vizsgálatát nagyon gondosan végezd, hogy a mindenféle változások⁶³ meg ne tévesszenek. Így könnyebben látod, mi a helyzet, egyben ügyesebben is tudsz eljárni.

[2] A nedvekben jelen lévő dolgok változékonyak, így a természet és a véletlen hatására könnyen átalakulnak.

[3] A segítségnyújtás megfelelő idejének⁶⁴ megpillantásában elkövetett hibák a <betegség> kitörését és a <beteg> halálát siettetik, mivel nincs semmi, ami megvédje őt. Ha ugyanis sok tényező egyszerre eredményez valamit, az nehézséget okoz. Az egyenként föllépő körülmények könnyebben kezelhetők, és könnyebben kikapaszthatók.

XIV. Ügyelned kell a betegek helytelen viselkedésére is: gyakran hazudnak az előírások betartására vonatkozóan. Mivel a kellemetlen ízű orvosságot, hashajtót meg egyéb gyógyszereket nem veszik be, hát meghalnak. Tettüket nem vallják be, az orvosra meg szégyent hoznak.

XV. [1] Ügyelned kell a fektetés körülményeire is: némelyek az évszaktól, mások a betegség fajtájától függenek. Vannak betegek, akiknek levegős helyen kell feküdniük, és vannak, akiknek fedett és védett helyen.

[2] Ügyelj a zajokra és az illatokra is, kivált a bor illatára, mert az nagyon káros, elkerülendő, vagy meg kell változtatni.⁶⁵

XVI. [1] Mindezeket nyugodtan és könnyedén végezd, légy segítségére betegednek, de úgy intézd, hogy számos dolog rejtve maradjon előtte.

[2] A szükséges rendelkezéseket derűsen és higgadtan közöld vele, tereld el figyelmét arról, hogy mi történik éppen. Olykor keményen és komolyan meg kell őt feddned, olykor meg gondoskodóan és figyelmesen bátorítanod kell, ám anélkül, hogy bármit is föltárnál előtte jövőbeli vagy jelenlegi állapotáról. Sok beteg esetében ugyanis rosszabbodást okoz az efféle, vagyis a jelenlegi vagy a jövőben várható állapotáról megfogalmazott nyilatkozat.

XVII. [1] Egyik tanítványodat tedd meg felügyelőnek: ő hajtsa végre – de ne érdesen eljárva – rendelkezéseidet, és intézze az előírt segítségnyújtást. Olyan embert válassz ki erre a szerepre, aki már be van avatva annyira a mesterség dolgaiba, hogy magától el tudja végezni azt, ami szükséges, és biztonságosan végre tudja hajtani a kezelést. <Az is az ő feladata>, hogy a látogatásaid közötti időszakban történtek ne kerüljék el a figyelmedet.

[2] Soha ne bízz semmit az avatatlanokra! Ha nem így jársz el, baj esetén téged ér gáncs. Soha ne legyenek kétségeid a törekvésed sikerét biztosító dolgok felől, és akkor soha nem ér vád, hanem dicsőségben lesz részed.

[3] Mindezen tennivalókat előre mondd el azoknak, akiknek hatalmában áll ezt jóváhagyni.⁶⁶

61. *hogy ne légy tanácstalan (hina mé aporész)*: lásd az *aporein* jelentését a 34. jegyzetben.

62. A [2] bekezdésben adott tanács: a megkezdett intézkedést be kell fejezni. Ha az intézkedő orvos menet közben rájön, hogy első lépése helytelen volt, ne vonja vissza intézkedését, hanem hallgatólagosan javítsa. A nyílt visszavonás ugyanis bizonytalanságnak, kapkodásnak és a szakértelem hiányának a jele volna, és ez megrendítené a betegnek az orvosba vetett bizalmát.

63. a *mindenféle változások*: a betegség előrehaladtával bekövetkező esetleges tünetváltozások észlelése a tapasztalatlan orvost arra a helytelen következtetésre készítheti, hogy más betegségről van szó, mint amit elsőre diagnosztizált.

64. A gyógyító beavatkozás „megfelelő idő(pont)ja” (*kairosz*) a hippokratészi orvostudomány egyik legfontosabb fogalma. A hippokratészi *Aforizmák* kezdőmondata utal erre: „Az élet rövid, a mesterség nagy; a *kairosz* gyorsan elröppen, a (gyógyítás) kísérletének (kimenetele) bizonytalan, a döntés nehéz”.

65. A mondat értelme homályos. Nem tudjuk, hogy a bor illata miért veszélyes, és hogyan kell megváltoztatni.

66. A mondat valószínűleg az orvosi konzíliumra vonatkozik: a szupervízió növeli az eljárás sikerének esélyét, kudarc esetén pedig csökkenti a kezelőorvos személyes felelősségét.

XVIII. Miután ezek azok a dolgok, amelyek a bölcsességben, mégpedig az orvoslásban és egyéb mesterségekben a jó hírnevet és a tisztességet biztosítják, az orvosnak ismernie kell mindazon részleteket, amelyeket előadtam, fel kell öveznie magát a másikkal,⁶⁷ amelyre ügyelve megtartja, és ezt nyújtva

megalkotja. A jó hírnevet biztosító dolgokat ugyanis meg kell védeni az emberek között. Akik közöttük járnak útjukat, azok hírnevesek a szülők és a gyermekek szemében. És ha számos dolgot még nem tudnak is, maguk a gyakorlati tenivalók eljuttatják őket azok ismeretébe.

67. *fel kell öveznie magát a másikkal (periennümenon ... tén heterén)*: a szövegkörnyezet alapján nem tudjuk, mi ez „a másik”. Jones feltevése szerint titkos formuláról van szó, amelyet a beavatott hallgató vagy olvasó ismer. A befejező mondatok értelme ugyanilyen homályos; titokzatos emelkedettségük a korai orvos-filozófus Empedoklész szavaira emlékeztet:

Mert ha ezeket is erős szivedbe helyezed,
és jóindulatúan, tiszta szorgalommal szemléled,
akkor mindezek jelen lesznek életed során,
és még sok egyebet is nyersz belőlük (Empedoklész B 110).

Nyelvünk és a képszerűség

1. Hámori József agykutató professzor a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat 2010. évi első számában (10/1: 18–19) Az anyanyelv szerepe a magyarság jövőjében – az agykutató szemével címen a nyelvtudomány és a stilisztika számára is tanulságos dolgozatot tett közzé. Ebben nyelvünk egyik jellemző sajátóságaként említi – az ő szavaival – „a részben képi gondolkodás”-t. Vissza is tekint a nyelvek eme jellemzőjének a történeti alakulására. A sumérok írott nyelve (Kr. e. III. évezred végétől) még képjeles, úgynevezett logogramokból álló írás volt. A Kr. e. II. évezredtől Babilóniában létrejön a hangjelölő írás, a képi írás kezd kiszorulni, biológiailag a bal féltelke túlsúlya kezd érvényesülni. Kr. e. 1600-tól pedig a föníciai írásrendszer – amelyre egyébként az összes európai írás épült – a grafémáival már az elvont, bal agyféltekés gondolkodást képviseli. Végül Kr. e. 800-tól a hellének kidolgozzák a valódi abécét. Tehát a képi gondolkodás megszűnt, az elvont, teljesen bal féltelkés gondolkodás vált uralkodóvá. Viszont – állapítja meg a szerző – a magyar nyelv megőrzött valamit a jobb féltelkés látásmódból is, és azt egyezteteti a bal féltelkés beszélt nyelvvél (részben képi gondolkodás). Majd hangsúlyozza, hogy „ezt elsősorban a magyar népdalban, illetve a magyar költészetben lehet kimutatni”, és hogy „ez a képi gondolkodásmód (Balassitól egészen a mai napig) a magyar költészet és így a magyar nyelv rendkívüli értéke”. Hámori professzor kutatása révén immár a biológia felől is mintegy bizonyítást nyert a nyelvünkbeli képi gondolkodás, képszerűség megléte.

Nem véletlen tehát, hogy Bárczi Géza, az európai hírű nyelvtudós a következőképpen jelölte meg „nyelvünk jellegzetes erényei”-t a *Magyar nyelv életrajza* című, több kiadásban megjelent munkájában: „színes, változatos hangzás, rendkívüli metrikai rugalmasság; tömörség, szoros logikus kapcsolás; finom árnyaltság, képszerűség; pontos fogalomalkotásra való képesség” (1963: 387). Itt szerepel tehát a képszerűség is. Természetesen a magyar nyelv és stílus története során többen rámutattak nyelvünknek erre a lényeges sajátosságára. Ezúttal azonban arról kívánok megemlékezni, aki elsőként tette ezt meg: Sylvester Jánosról, a XVI. századi nagy humanistánkról. Talán nem lesz érdektelen röviden szólni arról, hogy Sylvester János hogyan utalt nyelvünknek erre a jellemzőjére már a XVI. század második negyedében.

2. Mielőtt rátérnénk Sylvester jelzett megjegyzésére, lássuk röviden az életpályáját. Sylvester János a Szatmár megyei

Szinyérváralján született 1504 körül. 1526-tól 1528-ig a krakkói egyetemen tanult. Közben a magyar diákok seniora volt, és a híres lengyel nyomdász, Hieronymus Vietor műhelyében is korrektorkodott. Krakkóban nagy hatással volt rá Lenard Cox erasmista köre. 1529-ben már Wittenbergben tanult. Ekkor ismerkedett meg a német humanizmussal, továbbá Luther és a kiváló tudós pedagógus Melanchthon munkásságával. 1534-ben talált aztán pártfogóra a humanista műveltségű és a magyar nyelv ügyével törődő Nádasdi Tamásnak, Sárvár urának a személyében. Sárvári tartózkodása alatt tanított a helyi iskolában, majd megszervezte az újszigei nyomdát. Itt jelentette meg élete fő műveit: grammatikáját, az első magyar nyelvtant (*Grammatica Hungarolatina*. Sárvár–Újsziget, 1539) és az e nemből szintén első teljes Újtestamentum fordítását (*Új Testamentum... Sárvár–Újsziget, 1541*). 1543-ban meghívták a bécsi egyetem héber tanszékére, itt tanított 1552-ig, később görögöt és történelmet is. 1552-ben elvesztette bécsi katedráját, és ettől kezdve nem tudunk semmit az életéről, talán 1553-ban meghalt.

3. A magyar nyelv képszerűségére vonatkozó, említendő megállapítás Sylvester Újtestamentum-fordítását bezáró, úgynevezett könyvvégi jegyzetekben található. Ennek címe: *Az ollán ighikrúl való tanuság, mellék nem tulaydon ieğziben vétetnek*, vagyis: az olyan szavakról való tanulság, melyek nem eredeti jelentésben vétetnek. Sylvester tehát az első magyar nyelvű – mintegy négyoldalnyi – stilisztikai tanulmány-nal jelentős kezdeményező lépést tett a magyar stilisztika és jelentéstan területén is.

Induljunk ki abból, hogy a XVI. század második negyedében három út vezetett a vulgáris nyelvek – köztük a magyar – felfedezéséhez, azaz nyelvtani rendszerbe foglalásához, majd szabványosításához:

- nyelvtanok és nyelvtanfélék írása;
- fordítás, elsősorban bibliáknak (először egyes részeinek) a lefordítása;
- a latin nyelv iskolai tanítása, pontosabban ennek érdekében (legalábbis kezdeti fokon) az anyanyelv felhasználása.

Sylvester valójában mind a háromban részt vett, de a könyvvégi jegyzetek megírását elsősorban az Újtestamentum lefordítása eredményezte. A benne található stilisztikai-jelentéstan megállapítások nyilván a fordítói munka közben tudatosultak, illetve alakultak ki.

A biblia sajátos stílusa, gyakori átviteles kifejezésmódja a fordítók figyelmét önkéntelenül is hamar a képes beszéd jelentéstani és stilisztikai vizsgálata felé terelte. A középkori bibliai értelmezéstan, amely már tárgyalta a szentírás átvitt értelmű szavait és kifejezéseit, még tovább fejlődött, szélesedett a keresztyén humanista tudósok kezében. Természetes tehát, hogy az ő iskolájukon, módszereiken nevelkedett Sylvester Újtestamentum-fordításának a végéhez csatolt jegyzeteiben a biblia példázatos stílusáról, átvitt értelmű szavairól, kifejezéseiről értekezik.

A bibliai értelmezést követve abból a jelentéstani tételből indul ki Sylvester, hogy minden szó és minden mondat akármilyen nyelvben vagy eredeti, vagy átvitt értelmű. Az eredeti értelemről így nyilatkozik: „Tulaydon ieǵzi/ben vitétik az ighe mikoroñ el nem távozik attul, az mit kiualtkippen kell vala iegezni.”¹ Átvitt értelmű a szó akkor, „mikoron el tauozik attul, az mit kiualtkippen kell vala iegezni”. A szavak egymásutánja „a beǵid” is lehet tulajdonképpeni és átvitt értelmű. Ezután szavakat és mondatokat említ mindkét értelemben, a bibliából vett példákkal illusztrálva. Szót ejt például a *Kenír*, *Teft* és *Vír* (kenyér, test, vér) szavakról. Átvitt értelmű mondatai közül is lássunk egyet: „Te mikoroñ vad olayfa volnã, az igaz olayfãba oltatãl be”; „Mell’ beǵidnek tulaydon értelme – Sylvester szerint – ez”: „Te mikoroñ pogañ nembõl támadtãl volna, ęs ennek okãirt ideghen nip volnã az iftentũl, az Sido nip kõzibe vãla/řtatãl, kik az iftennek tulaydon nipi.”² Kiemeli, hogy különösen Pál apostol él gyakran „ill’ en beǵideknek nemiuel”³.

És itt következik Sylvester fejtegetéseinek legszebb, a magyar nyelvhasználatra legtöbbet mondó része. Megállapítja, hogy a bibliaolvasónak hozzá kell szoknia az átviteles kifejezésmóddhoz, mert a szentírás tele van ilyen szavakkal és mondatokkal. De – folytatja Sylvester – „Kõnũ kediglen hozzã řokni az mũ nipũknek, mert nem ideghen ennek az ill’ en beǵidnek neme”⁴ Azt is megmondja a továbbiakban, hogy hol használja népünk az efféle beszédmódot: „Il ill’ en beǵiduel naponkid valo řolã/ãban”, és „Il inekben kiualtkippen az virãg inekben, mell’ ekben cõudãlhatt’ a minden nip az Maǵar nipnek elmijnek ęles voltãt az lel’ ben, mell’ nem egẽb, hanem Maǵar poeřis”⁵ Ez utóbbi mindkét

megjegyzésnek megvan a maga feltétlen értéke. Annak hangsúlyozása tudniillik, hogy a magyar nép az átviteles kifejezésmóddal, a képszerűséggel él hétköznapi beszédében, éleslátásra valló felismerés. Azzal meg, hogy Sylvester a virágéneket hozza példának (ha ezek tartalmát mindjárt meg is vetette), már mint igazi nemzeti humanista, a magyar költõi stílusnak első méltányolója és egyben a magyar stilisztikának is első munkása jelentkezik.

4. Ezúttal érdemes még szólnunk Sylvesternek nyelvünk értékeit méltató szavairól. Az egész latinul írt nyelvtannak talán a legszebb, sokszor szinte ódai magaslalon szárnyaló része az az egy lapnál alig hosszabb szöveg, amelynek minden sorából nyelvünk határtalan szeretete és ugyanakkor az azt megilletõ büszke önérzet sugárzik. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a magyar nyelv éppúgy szabályozható nyelvtanilag, mint a három jeles nyelv, a héber, a görög és a latin közül bármelyik („Est enim regulatissima, vt vocant, non minus quam una ex primariis illis, hebraea, graeca, et latina” 75). Ez a megállapítás már a vulgáris nyelveknek az említett három szent nyelvvel való egyenrangúsítását jelenti. Ezután a γλωττώμαχια-ról beszél, valószínűleg arról a nyelvi harc-ról, amely a vulgáris nyelvek között felemelkedésünk után megindult, hogy melyik vegye át a latin vezető szerepét. Sylvester azok ellen fordult, akik a magyar nyelvet illetlenül megvetették, sőt bemocskolták. És nyelvünk ezt méltatlanul sokáig eltúrte – mondja a továbbiakban –, pedig a mieink megvédehették volna az efféle rágalmakkal szemben. Anyanyelvünk roppant gazdagsága eddig el volt rejtve számunkra, amelyet most először megtalálva feltárunk és napvilágra hozunk. Ha ezzel élni nem vonakodunk (amint remélem és óhajtom) – folytatja Sylvester –, koldusszegényekből egyszerűen dúsgazdaggá válunk („Habuiumus thesaurum hunc linguae patriae hactenus absconditum, quem nunc primum reperitum erimus, in lucemque proferimus; quo si frui non recusauerimus, breui (vt spero et opto) ex inopibus diuites euademus abunde” 75). Más nemzetek szerényebb értékekkel is tetszelegnek, mi valóban kiváló tulajdonunkat is kevésbé vesszük.

Végezetül szólva azt hiszem, napjainkban is tanulhatnánk Sylvester János megállapításaiból.

1. Tulajdon jegyzésben [jelentésben] vitétik az ige, mikor el nem távozik attól, amit kiváltképp kell vala jegyezni [jelenteni].

2. Te mikoron vad olajfa volnã, az igaz olajfãba oltatãl be. Mely beszédnek tulajdon értelme ez: te mikoron pogány nembõl támadtãl volna, és ennek okãért idegen nép volnã az istentõl, a zsidó nép kõzibe választatãl, kik az istennek tulajdon népe.

3. ilyen beszédeknek nemével.

4. Könnyũ pedig hozzãszokni a mi népũknek, mert nem idegen ennek ez ilyen beszédnek neme.

5. Ilyen beszéddel naponként való szólásãban; ily énekekben, kiváltképp a virãgénekben, melyekben cõudãlhattã minden nép a magyar nép elmjének ęles voltãt a lel’ esben, mely nem egỹb, hanem magyar poeřis.

Kötőjelek

BEVEZETÉS Nyelvünkben a szókapcsolatok írásmódjában mindig az egyszerűsítésre törekszünk: a különírás a legegyszerűbb írásforma, ennél jelöltebb a teljes egybeírás, a kötőjelek használata már bonyolultabb, a nagyköötőjeles írásmód pedig a legerőteljesebb jelöltségű. Írásgyakorlatunkban a kötőjelek minden szövegformában előfordulnak, jelentésük, szerepük többirányú, alkalmazásukat a helyesírási szabályok (AkH.¹¹) határozzák meg. A szabályok sokrétűek, ezeket a 262. és a 263. szabálypont mutatja be több alpontban a szerepük szerint tárgyalva a kis- és a nagyköötőjelet, minden esetben megjelölve azokat a szabálypontokat, ahol az adott jelenségek megtalálhatók a szabályzatban. Mindez talán kevésbé köztudott, ez is magyarázhatja, hogy az orvosi-biológiai irodalomban a kötőjeles szókapcsolatok írása és utótagjaik kapcsolása sok bizonytalanságot okoz, írásmódjuk még egy-egy folyóiraton, sőt cikken belül is különbözhet. Egységesebb alkalmazásuk és írásuk szabályainak könnyebb elsajátítása végett célszerű a kötőjeleket csoportosítani.

A magyar helyesírás megkülönböztet kötőjelet és nagyköötőjelet. Mindkettőt az úgynevezett szavak és szórészek közötti írásjelként tartjuk számon. A kötőjel (diviz) az előtte és utána lévő betűkhöz vagy számokhoz mindig közvetlenül, szóköz nélkül tapad. A nagyköötőjel hossza a kötőjel kétszerese, a gondolatjelével azonos, és ugyancsak többnyire közvetlenül illeszkedik a mellette lévő betűkhöz vagy számokhoz. A gondolatjelet mindig szóközzel írjuk. A kötőjelet kiskötőjelnél is szokás nevezni, hogy megkülönböztessék a nagyköötőjeltől, leginkább mégis egyszerűen kötőjelnél mondjuk.

KÖTŐJELEK A kötőjelek feladata sokféle, ez alapján négy csoportot tudunk megkülönböztetni:

- mellérendelő kötőjelek,
- tagoló kötőjelek,
- szerkezeti kötőjelek,
- toldalékoló, elválasztó kötőjelek.

Mindegyik kötőjelforma a szavak valamilyen egységét fejezi ki, az alkalmi mellérendelő kötőjelek azonban lazább szerkezeti egységet jelölnek.

MELLÉRENDELŐ KÖTŐJELEK A mellérendelő kötőjelek az egymással valamilyen állandó vagy alkalmi mellérendelő viszonyban összekapcsolódó szó- és számtársulások, szóösszetételek kötőjelei. A mellérendelő viszony alapvetően két szó

között létrejövő jelentésbeli (vagyis nem nyelvtani) kapcsolat, amely lehet állandó (mellérendelő összetett szavak) vagy alkalmi, ez utóbbi esetben a két szó nem válik összetétellé, mellérendelő szószervezetet alkot. (Természetesen mellérendelő viszony létrejön tagmondatok és a szöveg mondatai között is.) A mellérendelő kötőjelek a következők.

AZ ISMÉTLÉSES MELLÉRENDELÉSEK

- Szóismétlések (a változatlan és a módosított [egyik tagja már nem él] formájú szó- vagy szótókezőzödések) [tövisméltés] keletkező összetételek (*ki-ki, alig-alig, néha-néha, csupa-csupacsupa; réges-rég, nőttön-nő, telis-tele, végestelen-végig, körös-körül*).
- Igekötő-isméltés (*vissza-visszanéz, fel-felmerül, félre-félrehúzás*).

A VALÓDI MELLÉRENDELŐ ÖSSZETETT SZAVAK

- Azok az összetett szavak, amelyek két szó összekapcsolódásából jönnek létre, köztük mellérendelő viszony van, a két tag együttesen mást jelent, mint külön-külön, ám mindkét tagja felvehet toldalékot (toldalékolási próba), vagy eleve a két tag csak toldalékos formában él mellérendeléseként (*több-kevesebb, többé-kevésbé, sült-főz, sütnék-főznek, sütés-főzés, testi-lelki, orrán-száján, ízig-vérig, apraja-nagyja, búja-baja, csurran-cseppen, éjjel-nappal*). Ide tartoznak a nem vagy csak az utótagon toldalékolható valódi mellérendelések, ezek voltaképpen kivételes írásmódúak az alapszabály tekintetében (*édes-bús, édes-búsan, sakk-matt, sakk-mattot, rabló-pandúrt, klasszika-filológus, sík-domború [lencse]*); ezek többtagúak is lehetnek (*piros-fehér-zöld, piros-fehér-zöldet; fül-orr-gégészeti osztály, fül-orr-gégészet*).
- Az álikerszók, amelyek valódi összetételek, annyiban hasonlítanak az ikerszókra, hogy a tagok alaki felépítésük szerint az úgynevezett indukciós ikerítéshez hasonlóak (azaz mintha az egyik tag a másik alaki változata lenne) (*csapot-papot, szánom-bánom, dül-fül, nyalni-falni*).

AZ ALKALMI MELLÉRENDELÉSEK

- Két, általában azonos szerepű toldalékkal ellátott szó alkalmi mellérendelő egységét kifejezhetjük kötőjellel, a kötőjelnél itt teljesen azonos szerepe van a kötőszóval, ezek a szókapcsolatok nem szótári egységek, elsősorban melléknévi alakulatok (*biológiai-kémiai, régészeti-néprajzi, klinikai-patológiai*, sőt: *alany-álltmányi*).

- Olyan alkalmi mellérendelő összetételek is létrejönnek, amelyek két főnév alkalmi kapcsolatából keletkeznek, ugyancsak nem szótári tételek, és mint alkalmi mellérendelő formák beleilleszkednek egy alárendelő viszonyba, ez az úgynevezett 3. mozgószály (*kajak-kenu verseny; fény-árny játék; könyv vétel-eladás; élet-halál harc; nap-éj egyenlőség; orvos-beteg párbeszéd; költség-haszon elemzés; vér-nyirok ér; sejt-vírus DNS; BRCA gén-fehérje, fény elnyelés-visszaverődés*).
- A fentiekkel szoros összefüggésben vannak, ám a számok különleges jellege miatt külön csoportba soroljuk, a vagy-lagosság kifejezését a számok között (6-7 darab, nyolc-tíz napra, 3-4. évfolyam, második-harmadik osztályban).

AZ IKERSZÓK

- Jóllehet az ikerszók nem összetételek, hiszen nem két szó összekapcsolódásával jönnek létre, hanem egyfajta játékos szóalkotással, azaz teljesen eltérő nyelvtani művelet eredményei, a helyesírás szerint mégis ebbe a kötőjelcsoportba sorolhatók. Ezek a laza szerkezetű (a tagok külön-külön kaphatnak toldalékot) ikerszók (*irul-pirul, hébe-hóba, immel-ámmal*), a tulajdonnévi ikerszók (*Anna-Panna, Anna-Pannát*) és a toldalékkal nem vagy csak kivételesen ellátható ikerszók, ezek főként a párhuzamos ikeresítések (*csíhi-puhi, csíhi-puhit, piff-puff*).

A BETŪVEL ÍRT SZÁMOK

- A betűvel írt, kétezren felüli számok tagolásának kötőjele is ebbe a csoportba tartozik; az alapvető helyesírási szabály szerint a kétezren felüli, betűvel írt számokat a matematikai tagolásnak megfelelően kötőjelezzük (*kétezer-öttszáz, kétmillió-öttszázharmincnyégyezer, háromszázhatvanöt*).

A mellérendelő formákat a legjellegzetesebb tulajdonságok alapján csoportosítottuk, a csoportok határai nem élesek, számtalan átmenetet tartalmaznak. A kötőjeles mellérendelések kétféleképpen lépnek szerkezetbe: ha a mellérendelő összetétel melléknévi értékű, akkor jelzői helyzetbe kerül, így a jelzett szó teljesen természetes módon különírandó (*klinikai-patológiai eset*), ha azonban főnév, akkor a harmadik mozgószály értelmében az utótag vagy ritkábban előtag a szerkezeten belüli alárendelő viszony ellenére is ugyancsak különírandó (*kutya-macska barátság*).

TAGOLÓ KÖTŐJELEK (AZ ALÁRENDELŐ ÖSSZETETT SZAVAK KÖTŐJELEI) Tagoló kötőjelnek azokat a kötőjeleket nevezhetjük, amelyek az egybe nem írható, alárendelő összetett szavak rögzítésében vesznek részt. Ezek a következők:

A SZÓTAGSZÁMLÁLÁSI (6 : 3-AS) SZABÁLY SZERINT TAGOLÓ KÖTŐJELEK

- Az alárendelő összetett szavakat egybeírjuk, kivéve a hat szótagnál hosszabb és a három vagy több szóösszetételei tagból álló összetételeket, amelyeket a könnyebb olvashatóság kedvéért kötőjellel tagolunk a két fő összetételei tag

határán (*anyagcsere-vizsgálat* – három szóösszetételei elem [*anyag + csere + vizsgálat*] és hét szótag [*a-nyag-cse-re-vizs-gá-lat*]).

AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK MOZGÓSZABÁLY ALAPJÁN KELETKEZETT KÖTŐJELEK

- Az első mozgószály: ha a szótagszámlálás szabályai (az ún. 6 : 3-as szabály) miatt kötőjellel már tagolt szóhoz újabb szóösszetételei vagy képzőszerű utótagot csatolunk, az első kötőjelet kihagyjuk, az eredetileg kötőjellel írt szót egybeírjuk, és az utótagot kapcsoljuk kötőjellel. Két kötőjel ugyanis egy alárendelő összetett közszóban hagyományosan nem lehet (*anyagcsere-vizsgálat + kérés* → *anyagcserevizsgálat-kérés*). A további utótagokat is kötőjellel kapcsoljuk, miközben a szerkezet ismét elmozdul (*tumornekrózis-faktor + vizsgálat* → *tumornekrózisfaktorvizsgálat-kérés* → *tumornekrózisfaktorvizsgálat-kérés*).
- A második mozgószály: ha egy alkalmi jelzős szószervezethez olyan szóösszetételei vagy képzőszerű utótag járul, amely a jelzős szerkezet egészére vonatkozik, az eredetileg különírt jelzős szókapcsolatot egybeírjuk, és az utótagot kötőjellel kapcsoljuk, függetlenül a szótagok számától (*keringő vérsejt + vizsgálat* → *keringővérsejt-vizsgálat*). A további utótagokat is kötőjellel társítjuk, miközben a szerkezet ismét elmozdul (*keringővérsejt-vizsgálat + kérés* → *keringővérsejtvizsgálat-kérés*).

RÖVIDÍTÉST VAGY MOZAIKSZÓT TARTALMAZÓ SZÓÖSSZETÉTELEK KÖTŐJELEI

- Az orvosi-biológiai írásgyakorlatban gyakori, hogy valamely szó betűszóval, illetőleg két betűszó lép egymással nyelvtani viszonyba, és alkot összetételt. Ezek társítása csak kötőjellel lehetséges, akkor is, ha tartozékként betűt/számot/magyarázót hordoznak, vagy önmagukban is kötőjelesek (*HPV-DNS, HPV16-DNS, BRCA1-mRNS, sejt-DNS, pN1(mi)-esetek, LSIL-kenet, ASC-US-sejt, tbc-oltás, tud.-történet*). Utótagokat az efféle szóösszetételekhez csak kötőjellel kapcsolhatunk (*HPV18-DNS + vizsgálat* → *HPV18-DNS-vizsgálat*).

Ha a jelzővel ellátott betűszó kap összetételei utótagot, akkor az egyszerűbb, átláthatóbb íráskép miatt nem alkalmazzuk a második mozgószályt, azaz nem kötőjelezzük meg a jelzőt és a jelzett szót, valamint az utótagot sem, hanem a teljes különírással élünk (*hibás DNS + minta* → *hibás DNS minta*, a *hibás DNS-minta* esetében ugyanis a jelző az utótagra, azaz a mintára vonatkozik).

HÁROM AZONOS MÁSSALHANGZÓT AZ ÖSSZETÉTELI HATÁRON SZÉTVALASZTÓ KÖTŐJEL

- A magyar helyesírásban alapvető hagyomány, hogy három azonos mássalhangzót nem írunk le egymás mellé, összetételei határon viszont találkozhat három egyforma mássalhangzó, és mivel ilyenkor egyszerűsíteni nem lehet, a kötőjeles tagolás a megoldás (*sakk-kör, expressz-szerű*); ezek újabb utótagjait is kötőjellel kapcsoljuk (*sakk-kör*

+ szervezés → sakk-kör-szervezés); hasonló helyzet a második mozgószabály alkalmazásakor is előállhat (*barokk korszak + elemzés → barokk-korszak-elemzés*).

NÉMA BETŰRE VAGY A MAGYARBAN SZOKATLAN BETŰ-EGYÜTTESRE VÉGZŐDŐ IDEGEN ÖSSZETÉTELEK UTÓTAGJÁT KAPCSOLÓ KÖTŐJELEK

- Ha egy idegen szó néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűegyüttesre végződik, az utótagot kötőjellel kapcsoljuk (*stroke-betegség, curettage-kanál*); és a további utótagot is kötőjellel fűzzük (*stroke-betegség + kezelés → stroke-betegség-kezelés*).

A TULAJDONNÉV ÉS KÖZNÉV ÖSSZETÉTELÉNEK KÖTŐJELEI

- A tulajdonnevek nyelvi egységes rendszert alkotnak, ez írásmódjukon is látszik, hiszen a névkezdetet külön jelöljük (nagybetű), és többféle módon, de minden névformánál fontos a névterjedelem írásképi jelölése is. Így ha összetételbe kerülnek, az alapalak állandóságának megőrzése ekkor is fontos szempont, ezért a hozzájuk kapcsolódó közneveket kötőjellel fűzzük (esetenként a különírás is lehet megoldás) (*Semmelweis-emléktábla, Brencsán-szótár, Brencsán János-féle, Semmelweis Ignác-díj*); a további utótagot is kötőjellel kapcsoljuk (*Semmelweis-díj + átadás → Semmelweis-díj-átadás*).

AZ AZONOS UTÓTAGÚ VAGY ELŐTAGÚ ALÁRENDELŐ ÖSSZETÉTELEK ÖSSZEVONÁSA

- Ha két vagy több egymás után következő alárendelő összetett szónak azonos az előtagja vagy az utótagja, rendszerint csak az első vagy az utolsó összetételt írjuk ki teljes egészében, az elhagyott közös utó- vagy előtagra pedig a kötőjel utal (*csípő- és sarokfájdalom, térdhajlítás és -nyújtás, HPV- és AFP-gén, HPV- és AFP-gén-vizsgálat*).

A SZOKATLAN ALKALMI ÖSSZETÉTELEK, FŐLEG A SZÉPIRODALOM NYELVÉBEN

- A mindennapi írásgyakorlatot nem érinti, ám meg kell említeni a szépirodalom nyelvhasználatában előforduló egyedi összetételekben használatos kötőjelet (*rőzse-dalok, bogáncs-szívem*).

A tagoló kötőjelek tehát kétfélék. Azokban az alárendelő összetételekben, amelyekben a kötőjel elmozdítható (az első és a második mozgószabályos szerkezetek), az utótag kötőjeles kapcsolásakor az eredeti szó szerkezet elmozdul. A többi szerkezetben a kötőjel mozdíthatatlan.

SZERKEZETI KÖTŐJELEK Szerkezeti kötőjelenek valamely fogalom, megnevezés, név részét képező kötőjeleket nevezhetjük, amelyek az ilyen fogalmak, nevek bonthatatlan egységének a jelei.

TARTOZÉKBETŰ(KE)T, -SZÁMO(KA)T ÉS -MAGYARÁZÓT TARTALMAZÓ SZAKKIFEJEZÉSEK, SZAKELNEVEZÉSEK

- A tartozékelemeket a közszavakhoz kötőjellel kapcsoljuk, és az ezekhez járuló összetételi tagokat is kötőjellel

fűzzük a szerkezethez (*C-vitamin, hepatitis-B, Y-kromoszóma, AB-vércsoport, B₁₂-vitamin, E6-fehérje*; továbbá: *A-vitamin + hiány → A-vitamin-hiány, hepatitis-B + fertőzés → hepatitis-B-fertőzés, X-kromoszóma + rendellenesség → X-kromoszóma-rendellenesség, E6-fehérje + képződés → E6-fehérje-képződés*).

KÉMIAI NEVEK, KÉPLETEK KÖTŐJELEI

- A kémiai nevek, szakszavak mozdíthatatlan kötőjeleket a szakmaiság határozza meg (*szén-monoxid, cink-aluminát, 3-acetil-4-formil-2-metil-1-pirrol-ecetsav*); ezekhez a kifejezésekhez az utótagokat is kötőjellel kapcsoljuk (*szén-monoxid + mérgezés → szén-monoxid-mérgezés, 3-acetil-4-formil-2-metil-1-pirrol-ecetsav + meghatározás → 3-acetil-4-formil-2-metil-1-pirrol-ecetsav-meghatározás*).

KÉTELEMŰ CSALÁDNEVEK

- Kötőjellel összekapcsolt kételemű családneveinket a hagyomány őrzi, valamint a 2004-es családjogi törvény értelmében a házasságkötéskor lehetőség nyílt a két családnev összekapcsolására, és ezt a törvény kötőjellel írja elő (*Konkoly-Thege, Szent-Györgyi Albert, Polgár-Laczkó Viktória*).

A FÖLDRAJZI NEVEK

- A földrajzi neveknek a kötőjeles írásmód rendszerint csak bizonyos fajtáját jelöli, nevezetesen a természetföldrajzi neveket, valamint két helységnév vagy megyenév állandó kapcsolatát (*János-hegy, Velencei-tó, Holt-Tisza, Zugló-Alsórákos, Észak-Európa, Kál-Kápolna, Hajdú-Bihar megye*).

AZ IDEGEN SZERKEZETEKBE ELŐFORDULÓ KÖTŐJELEK

- Az idegen szavak, szerkezetek kötőjeles írásmódját abban a formában tartjuk meg, ahogyan azok az eredeti nyelvben szerepelnek (*feed-back, follow-up, e-mail*); az ilyen alakulatoktól az utótagot különírjuk (*follow-up + vizsgálat → follow-up vizsgálat, e-mail + küldés → e-mail küldés*).

A szerkezeti kötőjelek jellemzője tehát, hogy nem mellé- vagy alárendelő összetételeket kapcsolnak vagy tagolnak, hanem sajátosságosan szakszavak, nevek mozdíthatatlan kötőjelei, avagy idegen elemek, illetőleg a tartozékelemek kapcsolódását szolgálják.

TOLDALÉKOLÓ, ELVÁLASZTÓ KÖTŐJELEK Ezek a toldalékok illesztésére, illetőleg a szavak elválasztására szolgáló kötőjelek. A következők léteznek:

- A hosszú mássalhangzóra végződő tulajdonnevek és az azonos mássalhangzóval kezdődő toldalékok közötti kötőjel (*Tallinn-nál, Thomas Mann-nal, Papp-pal, Bükk-kel*).
- Rövidítések és betűszók toldalékainak a kötőjelei (*oszt.-on, cm-rel, az MTA-nak, DNS-sel, AFP-vel*).
- A néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűegyüttesre végződő idegen szavak toldalékolására használt kötőjelek (*stroke-ot, curettage-t, microarray-vel*).

- Számok és a számokhoz kapcsolódó jelek toldalékolásának a kötőjelei (5-öt, 10-éig, 10.35-kor, 15-e, 1999-ben, 10%-ban, 90-kal).
- A sorvégi elválasztás kötőjele.

Valójában egyik csoportba sem sorolható be az *-e* kérdőszócskát (szaknyelven kérdőpartikulát) az állítmányi szerepű szóhoz kapcsoló kötőjel (*megfelel-e?*), ugyanis a kérdőszócskák nem toldalék, nem alkot mellé- vagy alárendelő összetételt az állítmányi szerepű szóval, és nem is tartozik a szerkezeti csoporthoz sem.

NAGYKÖTŐJELEK A nagyköötőjelek írása meglehetősen sok nehézséget vet fel. Egyrészt erős jelöltségű írásjel, nagyon különös helyzetekben alkalmazzuk, másrészt nem kellően ismert az írásgyakorlatban. Az alábbiakban összefoglaljuk a használati szabályait. Alkalmazásuk szerint öt csoportot különböztethetünk meg. (Ehhez lásd még Ludányi 2008, 2010; Grétsy 2003.)

- Két vagy több nép (nyelv) nevének alkalmi kapcsolatát jelölő nagyköötőjel (*angol–magyar, holland–franciás*); a népnevek állandó kapcsolatát a kiskötőjel (mellérendelő kötőjel) jelöli (*Német–római Császárság* [állandó kapcsolat], de: *Magyar–Olasz Nőgyógyász Társaság*).
- A szakpárok alkalmi kapcsolatára utaló nagyköötőjel (*orvos–biológia szakon* [alkalmi kapcsolat]; *ének–zene–magyar szak* [az *ének–zene* mellérendelő összetett szó, vagyis állandó kapcsolat, amelyhez a *magyar* alkalmilag társul]).
- Két vagy több tulajdonnév alkalmi kapcsolatát kifejező nagyköötőjel; ezek további utótagjait kiskötőjellel társítjuk (*Czuczor–Fogarasi–szótár* [Czuczor Gergely- és Fogarasi János-féle szótár], *Nagy–Szabó* [szerkesztők], *Schönlein–Hench–purpura*, *Michelson–Lynch–szindróma*, *Schlatter–Osgood-féle megbetegedés*, *Debrecen–Ferencváros–mérkőzés* [a Debrecen és a Ferencváros közti mérkőzés], *Budapest–Pécs-gyorsvonat*, *Budapest–Pécs* [Budapesttől Pécsig, Budapest és Pécs közötti távolság], *budapest–pécsi*).
- A *közt*-viszonyt kifejező orvosi-biológiai szakszavak alkalmi (mellérendelő) kapcsolatának nagyköötőjele; utótagjaikat különírjuk (*vér–agy gát* [a vérkeringés és az agy közötti gát], *ideg–izom átmenet* [a idegvégződés és az izombeidegzés közötti ideginger-átkapcsolás]). Mindenképpen megjegyzendő, hogy ez az írásmód a jelenleg érvényben lévő helyesírási szabályzatban nem szerepel, sőt eszerint hivatalosan nem is alkalmazható. Ám a készülő új kiadás már megengedőbb a szaknyelvek vonatkozásában, ezért vettük fel a nagyköötőjeles írásmódok közé.
- A valamittől valameddig viszonyt (térben, időben és átvitt értelemben) érzékeltető nagyköötőjel; a számjegyekkel vagy betűvel írt számoknál is nagyköötőjelet írunk, ha a valamittől valameddig viszonyt pontosan határozzuk meg (11.00–11.45 [az előadás pontosan 11 órától 11 óra 45 percig tart, nem hozzávetőlegesen 11.00 és 11.45 között], 112–113. oldalon [csak a 112. oldal elejétől a 113. oldal

végéig terjed], *második–harmadik évfolyamban, második–harmadikban, másodikban–harmadikban* [kizárólag a második és a harmadik évfolyamban, a második évfolyam elejétől a harmadik évfolyam végéig, a többiben nem]).

MEGJEGYZÉSEK

A nagyköötőjelek gyakorlati jelentősége az alkalmi kapcsolat érzékeltetése, a pontos *tól–ig* és a szakszavak *közt*-viszonyának a kifejezése. Ezek némileg átfedik egymást.

- A nagyköötőjellel kapcsolt személynevek külön személyeket jelölnek (az összetett vezetékneveket kiskötőjellel kapcsoljuk, hiszen az állandó kapcsolat: *Szent-Györgyi Albert* – egy személy). Jól érzékelteti az állandó és alkalmi kapcsolat jelölését a *Szent-Györgyi–Krebs-ciklus*. Hasonlóan megkülönböztető a népek neveinek (*Német–római Császárság* [név, állandó kapcsolat], *német–római párbeszéd* [alkalmi kapcsolat]) és a szakpárok (*ének–zene–magyar szak*) írásánál is.
- A *Budapest–Pécs-távolság* (Budapest és a Pécs közti távolság) példa nemcsak alkalmi kapcsolatnak, hanem a valamitől valameddig (Budapesttől Pécsig) pontos viszony kifejezése is. Az ilyen szerkezet így a *közt/között* vagy *közti* névutós alakulatnak felel meg. Ugyanígy a nagyköötőjellel társított számok (14–18. oldalon, hatodik–hetedikben) alkalmi társulása szintén pontos *tól–ig* kapcsolatot is érzékeltet.
- A *közt/között/közti* és a pontos *tól–ig* viszony kifejezése tükröződik az orvosi-biológiai szakszavak *közt*-viszonyt jelölő alkalmi (mellérendelő) szókapcsolatában is (*hüvely–végbél távolság* – a hüvely és a végbél közötti pontos távolság).

ÖSSZEZÉS Bizonytalanság és következtetlenség a kötőjeles szerkezetek és ezek utótagjainak írásánál az orvosi irodalomban mindennapos, ám a sajtóban és a köznyelv más területein sem kivételes, talán a vonatkozó helyesírási szabályok sokrétű volta miatt is. A szerkezetek írásszabályok a kötőjelek csoportosításával viszonylag egyszerűen megfogalmazhatók a következők szerint.

A *mellérendelő kötőjeles* szerkezetek, azaz az egymással egyenértékű szakkifejezések, közsavak társítására használt főnévi szókapcsolatok utótagjait mindig különírjuk, függetlenül attól, hogy közéjük kis- vagy nagyköötőjelet teszünk, illetőleg, hogy azokat teljesen kiírva vagy rövidítve (rövidítés, mozaikszavak formájában) jelöljük. A további utótagokat is szóközzel csatoljuk. Ha melléknevek mellérendelő kapcsolatáról van szó, akkor nyilván a jelzős szerkezetek írásmódjának megfelelő írásmóddal élünk (*orvosi-biológiai szakirodalom*).

Ezzel ellentétben a *tagoló* és *szerkezeti kötőjeles* szavak utótagjait, egyetlen kivétellel, mindig kötőjellel társítjuk, sőt a további utótagokat is kötőjellel kapcsoljuk. A kivételt a kötőjelet tartalmazó idegen- (forráshely szerint írt) szavak utótagjai jelentik, amelyeket különírunk. A *toldalékoló* és *elválasztó kötőjelek* írása nem okoz nehézséget.

A nagyköötjeles szerkezetek mind alkalmi kapcsolatok, ezek a kötőjelek tehát alkalmi kötőjelek. A tulajdonnevek esetében az utótagokat kiskötőjellel társítjuk, a melléknévi jelzőknél az írásszabály nyilvánvaló.

A kötőjelek alkalmazásával sokszor nehézkes, hosszú, olykor bonyolult formák keletkeznek, kiváltképp például a molekulák neveinek írásánál. Ilyenkor célszerű szerkezetes megoldással élni.

IRODALOM

A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2009. Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 325–392.

Grétsy Zsombor 2003. Stílus és helyesírás nyelvünkben, illetve az orvosi szaknyelvben. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 27–33.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008. *Helyesírási tanácsadó*. Osiris Kiadó, Budapest.

Ludányi Zsófia 2008. Kötőjel vagy nagyköötjel? *Magyar Orvosi Nyelv* 8/2: 64–68.

Ludányi Zsófia 2010. A mozgósabályokról. *Magyar Nyelvőr* 136: 21–31.

HELYESÍRÁSI EMLÉKEZTETŐ

mellérendelő összetett szavak | keletkezhetnek a mellérendelő szavak szoros kapcsolatából, amikor az összetett szó jelentése már más, mint a tagjaié külön-külön (valódi mellérendelő összetett szavak) (*éjjel-nappal* [mindig], *aprajana-gyija* [mindenki]), és kialakulhatnak szavak vagy szótövek ismétlődésével is (ismétléses mellérendelő összetételek):

- a) A valódi mellérendelő szóösszetételek önálló jelentésű szavak kapcsolódásai. Ha tagjaik még külön-külön toldalékolhatók (toldalékolási próba), vagy eleve csak toldalékolt formában alakulhatnak összetételle, az ilyeneket kötőjellel kapcsoljuk (*több-kevesebb* siker; *többé-kevésbé* jól műtött; *ide-oda* kapkodott; *orrán-száján* vérzett; *kérő-esdeklő* szavakkal beszélt). Ezek egyszerű kötőszavas szerkezetekké nem alakíthatók át, mert az összetétel jelentése már más, mint a tagoké külön-külön (az *orrán-száján* vérzett azt jelenti, hogy mindenütt vérzett és nem azt, hogy az orrán és a száján vérzett).

Ha a valódi mellérendelő összetételek már teljesen összeforrak, és csak az utótagon toldalékolhatók, az egybeírást kell alkalmazni (*rúgkapál* [jelentése más, mint a *rúg* és a *kapál* szavaknak], *rúgkapált* [a második tagon toldalékolt], *búbánat*, *búbánatos*; *búskomor*, *búskomorság* [depresszió]; *szerteséjjel* [egyik tagján sem toldalékolható]).

Előfordulnak azonban csak az utótagon vagy egyáltalán nem toldalékolható kötőjeles valódi mellérendelő összetételek is (*édes-bús*, *édes-búsan*, *sakk-matt*, *sakk-mattot*, *sík-domború* lencse); ezek többtagúak is lehetnek (*piros-fehér-zöld*, *piros-fehér-zöldet*; *fül-orr-gégészeti osztály*, *fül-orr-gégészeten*). Az ilyenek tehát kivételes írásmódúak. A kötőjellel és az egybeírható valódi mellérendelések nem mindig különböznek el élesen, ezért írásuk is bizonytalan lehet, nemegyszer csak a szótárakra hagyatkozhatunk.

A valódi mellérendelő összetétel sajátosság formája az → álikerszó.

- b) Az ismétléses összetett mellérendeléseknek két formája van: ismétlődhet az egész szó vagy csak a szavak töve.

A szóismétlések tagjai egyformák, ezeket kötőjellel társítjuk (*néha-néha*, *csupa-csupa*). Kifejezhetnek nyomatékosítást (*csupa-csupa-csupa* jót; *nagyon-nagyon* szeret). A szóismétlés jellemzően jelentésmódosulást is hordozhat (*már-már* [majdnem]; *egy-egy* [néhány]). Az egybeírás kivételes, az ilyenek jószerivel csak a → mondatzók között található. Előfordul alkalmi mellérendelő szóismétlés is, ennek jelentése más, mint az ismétléses szóösszetételé, ezek tehát szószervezetek (ne sietessed a szülést, csak *lassan*, *lassan* haladjon a baba át a szülőcsatornán; *lassan-lassan* megértem [már majdnem értem]).

A töismétléses összetételek egyik tagja csak az ismétléses szóösszetételben létezik, önállóan már nem. Írásmódjuk a kötőjelezés (*telis-tele*, *nőttön-nő*), de egy-egy kivétel akad (*körkörös*, *túlontúl*, *hetedhét*). Nem sorolhatók ide, csak hasonló az egyazon szónak más-más toldalékkal ellátott ismétlései, amelyeket különírunk (*szemtől szembe*, *jobbnál jobb*). Ugyanígy különírjuk az ismétléses → névutós szószervezeteket is (*nap nap* után, *fej fej* mellett).

Buvári Márta

Elnevezéstan

ZAGYVA SZAVAK Nemcsak új áruk, hanem időről időre új betegségek is megjelennek. Még szedte áldozatait a H1N1, de már megvolt a természetes magyar elnevezése: *új influenza*. Volt már *ázsiai, hongkongi influenza, spanyolnátha*, ez most egyszerűen *új*. (Igaz, valószínűleg lesz majd újabb is.) Nem volt ilyen szerencsés az *AIDS*, sem a következő, az *atípusos tüdőgyulladás*.

Az *AIDS* tipikusan angol elnevezés: *szerezett immunhiányos tünetegyüttes*. Olyan, mint az *UFO*. Nem tudjuk, micsoda, de elnevezzük jó részletesen, aztán a körülírás kezdőbetűit összeolvaszuk. Vagy mint az *NGO*, amelyet szolgálai *nem kormányzati szervezetek*ként fordítanak, ha egyáltalán veszik maguknak a fáradságot a fordításra. Magyarul ezeket *társadalmi szervezetek*nek hívjuk. Mit is jelent hiányt szerezni? – Elveszíteni. Tehát *immunvesztés*. És miért *tünetegyüttes*? Talán a tünet a lényege egy betegségnek? Nem tudták, mi a lényege, de elnevezték, ezzel birtokba is vették. Azóta kiderült, hogy fertőzés okozza. Az ideiglenes nevet felválthatná a lényeget kifejező elnevezés: *fertőző immunitáshiány*.

Néhány éve egy addig ismeretlen fajta tüdőgyulladás jelent meg. Erről sem tudták kezdetben, hogy mitől van. A betegség megjelent, és valahogyan hírt kellett adni róla. Angolul *atypicalnak* nevezték el. Itt is fölvetődik a kérdés, hogy miért tagadással jellemzik. Ha nem tipikus, akkor milyen? *Szokatlan, eltérő, rendhagyó*.

Az *atypical* „magylatin” megfelelője *atipikus* lett volna. Mi ilyesformán használjuk a latin szavakat mintegy ezer éve. Valaki magyarítani akarta, de beleragadt az eredetibe, és öszvérszót gyártott. Eleinte így írták: *a-típusos*, aztán lett *atípusos*. A szó töve így is „magylatin”: *típus*, csak hozzátettek egy magyar képzőt. Ez önmagában véve nem szokatlan. Egyik külföldi ismerősöm csodálkozott azon, milyen könnyedén teszünk magyar toldalékokat az idegen szavakhoz. Persze, hiszen másképpen nem tudnánk őket használni, mondatba fűzni. Például: *mobilo, abnormálisak, instabilan, szubtrópusi*. Ezek a szavak látszólag hasonlítanak az *atípusos*hoz. Csakhogy *abnormális, instabil, szubtrópus* szó van önállóan, *atípus* pedig nincs. *Típusos* szó elvileg létezik (a szótár ritkának jelöli, ugyanazt jelenti, mint a *tipikus*), de ha már magyar szónak tekintjük, van is rajta egy magyar képző, nem tehetjük eléje az *a-t* fosztóképzőként, mert a magyarban az *a* nem jelent tagadást, sőt egyáltalán nincs a magyarban elő-

képző. Ismerünk latin előképzőket, előtagokat, amelyek több jövevényszóban is előfordulnak, tudjuk, hogyan módosít az *ab-*, *anti-*, *in-*, *intra-*, *-szub* stb., de az ezekkel kezdődő latin szavakat többnyire egészben vettük át, így magyarosítottuk el őket némileg. (A Magyar ragozási szótár nem is jelöl bennük szóelemhatárt.) Az *antipatikus* például nem az *anti-* és a *patikus* összetétele, mert akkor a *gyógyszerész* ellentétét vagy ellenségét jelentené. (Igaz, némelyik ilyen előtag – éppen az *anti-* is – önállósult már némileg, alkottunk már velük vegyes szavakat is, például: *antianyag*. A *szuperről* nem is beszélve.) Nem sokkal jobb a *nem típusos* sem. Ha a *típus* szóhoz képzőt teszünk, az az *-ú*: ilyen vagy olyan *típusú*. De ha azt mondjuk: *a típusú*, akkor a folytatás *b típusú, c típusú* stb. Tehát ha ragaszkodunk az eredeti szerkezethez, akkor a *nem tipikus* a leghelyesebb. De miért ragaszkodnánk? Évek teltek el azóta, mégsem sikerül megszabadulni ettől a suta elnevezéstől. Pedig azóta már nyilván több mindent megtudtak a betegségről.

Ha már megállapították, miben tér el ez a betegség a szokásos tüdőgyulladástól, akkor ezt a fontos jellemzőt kellene a nevében megjelölni. Ha Ázsiában jelent meg először, akkor *ázsiai*. (Mint ahogy volt *hongkongi influenza, spanyolnátha*.) Ha gyorsan terjed, fertőző/ragályos tüdőgyulladásnak (mint *fertőző májgyulladás*). Ha gyakran meghalnak benne, akkor *vésszes tüdőgyulladásnak*. Vagy ha tudjuk, hogy a szokásos tüdőgyulladás baktériumtól ered, ez pedig vírustól, akkor mondhatjuk, hogy *vírusos tüdőgyulladás*. Az utóbbi jellemzőket az orvosok ismerik, és hogy nyelvileg milyen megoldás a helyes, azt a nyelvész tudja. Tehát ha a hír fordítója nem boldogul a kifejezéssel, helyes, ha felhív előbb egy szakembert, jelen esetben orvost, és amikor már tudja, mi a fogalom tartalma, tanácsot kér egy nyelvésztől. Ha pedig az első megjelenésig nincs erre idő, legalább a második alkalomra. Nem mindegy, mi kerül be a köztudatba, mert ha egy hibás szóalkotás vagy maga az idegen szó elterjed, nagyon nehéz már kiirtani.

Az „atípusos”-hoz hasonló az *e-level*. Attól nem lesz magyar a kifejezés, ha az *e-* idegen rövidítéshez egy magyar szót ragasztunk. Az *e-level, e-posta, e-piac, e-társadalom* ugyanolyan vegyes szavak, mint az *atípusos*, ráadásul a kötőjeles *e* óhatatlanul hosszú *e*-nek hangzik. Ezen nem segít Szabó T. Attila javaslata sem, az *e-vél* (még ha szellemes is), amúgy pedig egy szót az elején csonkítani meglehetősen szokat-

lan. Az *elektronikus* szó természetes rövidítése *el.* lenne, ez már valamivel többet mondana, hiszen *e*-vel kezdődő szó rengeteg van. Az *elektronika* egyébként magyarul *gyengeáram*; vagy a *villamosság* szóval is megkülönböztethetnénk a *villanytól*, az *elektromosságtól*. Nem is feltétlenül az elektronikusságnál kell megragadni a számítógéppel kapcsolatos fogalmakat. Molnos Angéla a *villámlevél* szó megalkotásakor a gyorsaságot emelte ki. Lehetne *távírat* is, de ez a szó már foglalt. Szerintem az *e-mail* legmegfoghatóbb eleme, hogy számítógépen írjuk, és azon is jelenik meg, tehát *géplevél*. A vírusos tüdőgyulladásához és az új influenzához hasonlóan gátat kellene vetni az *e-járványnak* is.

Az *e-piac* szónál csak az *online* rosszabb. *Rendeljen online* – halljuk. *Online szavazás*. Azt jelenti, hogy *vonalban*, azaz számítógépes kapcsolatban vagyunk. Magyarul azonban az *online* szón nem látszik, hogy határozó vagy jelző, de nem is lehet hozzá határozóragot tenni. Ez még a generativisták¹ szerint sem magyar. A hangzása is olyan angolos, hogy soha nem lesz belőle magyar szó, ahogy a *pendrive*-ből sem. Akkor már inkább: *Rendeljen interneten*. Vagy egyszerűen: *számítógépen*. *Számítógépes szavazás / villámshavazás*.

AZ ELNEVEZÉS MÓDSZERTANA Ha új fogalom jön be a nyelvbe, a leglustább megoldás az idegen név átvétele. Ez csak akkor fogadható el, ha annyira új a fogalom, hogy nem köthető semmilyen meglévő magyar szóhoz, csak körülírással fogalmazható meg, továbbá, ha az átvett szó hangalakja illeszkedik a magyar nyelv hangzásához, és lehet célszerűen todalékolni is.

A következő fokozat a tükörfordítás. A legtöbb embernek, ha magyarítani akar, ez jut eszébe. Pedig csak akkor jó, ha az

eredeti elnevezés eléggé találó volt, és a mi gondolkodásmódukunknak is megfelel.

Az igazán jó megoldás az, ha meggondoljuk a fogalom lényegét, és ahhoz keresünk jól használható magyar szót. A névben nem kell mindennek benne lennie, elég a leglényegesebb, legszembeűnőbb elem. Még az sem elengedhetetlenül szükséges, hogy szabályos legyen a képzése. Az viszont fontos, hogy jól használható: ragozható, mondatba illeszthető legyen a szó.

EGY ÚJ PÉLDA A napokban dr. Majtényi Gáborral – előadása és az abból készülő cikk kapcsán – azon töprengtünk, mi lenne a jó magyar szakkifejezés a *kollektív intelligencia* fogalmára. A cikkből megtudtam, hogy a kollektív intelligencia „emergens” [halmazati?] fogalom, vagyis több, mint a csoport tagjaiban meglévő értelem összessége, és célszerű viselkedésben nyilvánul meg. A *kollektív* szó fordításaként kínálkozik a *közös* vagy az *együttes* szó. Az *együttes*ben inkább benne van az összeadás, a több. Az *intelligencia* szónak pontosan megfelel az *értelem*. Valaki fordította már ezt a fogalmat a *sokaság bölcsességének*. A bölcsességben benne van a célszerűség is. Hasonlóképpen az *okosságban*. Hátrány, hogy ezeket a szavakat kevésbé használhatjuk állatokra is, mint az *értelem* szót. A *sokaság bölcsessége* kifejezés a birtokviszony miatt nem használható jól. Nem mondhatjuk, hogy *a csoport vagy nemzet sokaság bölcsessége*. Azt viszont mondhatjuk, hogy *egy csoport együttes bölcsessége, együttes bölcs viselkedése*. Lehetne még *csoportbölcsesség* vagy *csoportértelem*, de ezekből sem tudunk melléknevet képezni (*csoportbölcs?* *csoportértelmes?*). Megkérdeztük Bősze professzort is, ő is az *együttes bölcsesség* kifejezésre szavazott, azzal a fenntartással, hogy tekintettel kell lenni a szöveggörnyezetre.

HELYESÍRÁSI EMLÉKEZTETŐ

mellérendelő mondatok | voltaképpen halmazott tagmondatok (*Bementem a műtőbe, és elaltattam a beteget* – a két egyszerű tagmondatból keletkezett mellérendelő összetett mondat, a tagmondatok egyenlő értékűek a szerkezetben). A példamondatban a két tagmondat között kapcsolatos viszony van, de az ilyen összetett mondatok – hasonlóan a szavak mellérendelő kapcsolatához vagylagosságot (*Vagy bemész a műtőbe, vagy megírod a zárójelentést*), ellentétet (*Ügyesen vette ki a nyirokcsomókat, de nagyon lassan fejezte be a műtétet*), oksági (*Szeretek műteni, ezért sokszor megyek a műtőbe*) viszonyt is tükröz. A tagmondatokat vesszővel választjuk el; a közöttük lévő jelentésbeli (mellérendelő) viszonyt a kötőszó teszi egyértelművé. A mellérendelő összetett mondatok lehetnek nyitottak vagy zártak, az előbbiekhöz újabb tagmondat is kapcsolódhat (*Bementem a műtőbe, elaltattam a beteget, és figyeltem a műtétet*).

1. Általános nyelvészeti irányzat, amely szerint, ha akár halandzsaszavakat magyar todalékokkal összefűzünk, akkor az magyarul van.

Gaál Csaba

Quality hunglish (statement)

Jelszó: az idegen szavak használata megóv az utánkérdezéstől, és fokozza a hitelességet. (G. Cs.)

SZERKESZTŐSÉGI BEVEZETÉS Az alábbi cikk elrettentő példája az angol nyelv hatásának a tudományos írásokra és az ügyintézés levelezésére is. Ámbár eltúlozva írt, mondhatnánk viccnek szánt összeállítás, mégsem valószerűtlen: hasonló mondatokkal, sőt bekezdésekkel már találkozhatunk a nyelv más területein is. A minap olvasom: „A »See and Treat« nagyon effektív terápiája a CIN-nek (cervicalis intraepithelialis neoplasia), ahol a patient compliance nem megfelelő. Ez a management ma már evidence based, és biztos carcinoma profilaxis stratégia.” Észre sem vesszük, pedig a tudományokban bizony ebbe az irányba haladunk. Az írás az angol szavak és kifejezések beáramlásának és az angolos fogalmazásnak is – tehát a nemzetközi (angol) nyelv káros hatásainak – szellemesen megírt példája. Jól mutatja a tudományos nyelveket fenyegető veszélyt. Figyelmeztet: védjük nyelvünket, írjunk magyarul.

Miután klinikánkon a felügyelőbizottság az új CEO (chief executive officer) által szolgálati utasításban elrendelte a TOM-ot (total quality management), és ezek után az EFOM (European Foundation for Quality Management) alapján önértékelést végeztünk, azóta konzekvensen követjük a feedback eredményeket.

A risk-managementben még több controllingra van szükségünk a patient safety területén. Bevezettük tehát a CIRS-et (critical incident reporting system) úgy, hogy nem felejtünk el a SOP-okról (standard operating procedures), amelyek természetesen evidence based alapon működnek, és amelynek háttérben kizárólag guideline-ok állnak. A következőkben egy alkalmazási példa leírása a fenti kritériumok szerint egy studyból, bár borderline esetről van szó.

Félix úr gerincfájdalmai miatt felkereste az ISO 9010 Disease Management Kompetencia Centrumot. A recepcióban a front office vállalkozóorientált hölgye fogadta, akinek sweatshirtjén a praxis Corporate Identity jelvénye volt látható. A subcutan implantált adatchipjének beolvasása után rögtön létrejött az online kapcsolat a koordináló orvossal. Az automatikus case management felismerő program azonnal megállapította, hogy ahhoz az esetsoporthoz tartozik, amelyek a praxis

portfólióanalízise folytán növekedő fázisban van, és így a benchmarkcsoport felső harmadához sorolható.

Ezután Félix úr helyet foglalt a VIP (very important person) lounge-ban. Közben az automatikus digitális file evaluáló rendszer, amely a serverállomáson tárolt clinical pathway output adataival is rendelkezik, és amely a workflow-t is magába foglalja, interaktív módon kiértékelte leleteit és a markereket. Az evidence based ellenőrzést követően a kezelést a Treatment Center a delhiprocess konformon alapuló guideline szerint beindította. A minimálökonomikus szempontok alapján elvégzett chiropracticus beavatkozás után a beteg az ICU-ra (Intensiv Care Unit) került, ahol a postoperatív fázis a facility managementnek köszönhetően zavartalan volt.

Sajnos az ambuláns DRG-decoder (diagnosis related group) megállapította, hogy a CCL-up-coding (clinical complexity level) kísérlete ellenére az eljárást nem fedezte a budget. A balanced scorecard tekintetében ez egy klasszikus esete a risk-managementnek. Az erre bevezetett individualizált best supportiv case némileg kiegyenlítette a low-cost elképzelést, különösen, hogy Félix úr PIN kódja megkönnyítette a receptfelírást. Szerencsére a falra montírozott Help Yourself Vibrator segítségével a maradék myogelosis fellazult. Röviddel hazatérése előtt a Medical Lobby Trust Outpatient Service Line részlegétől időpontot kapott a későbbi ellenőrzésre. A damage control keretek között maradt.

Nincs ez másként a stroke részleggel, valamint a disease management programmal sem, amelyeket a Memorial Clinic bevont a működésébe, ugyanis ezek a homepage adatai szerint gate-keeper funkciót töltenek be. A clinical pathway program megvalósításával még sok munka van előttünk, a learning curve reliability indexe alacsony. Konzekvens change managementtel a PDCA ciklus (plan-do-check-act) és a controlling párhuzamosan kiterjeszhető a screening és assessment eszközeivel. Problémát csak a compliance-ban látunk. Egyre fontosabb a customer relationship management (CRM), úgyhogy saját public relation (PR) osztályt és új corporation designt létesítettünk. Több benchmark jelzi, hogy image-ünk megnövekedett, és a balanced score card elve beépült. Egy gondunk van már csak, mégpedig az, hogy kidolgozott rendszerünket az orvosok nem akarják elfogadni.

Chief score chairman

Berényi Mihály

Mondatcsiszolás

CSAK EGY VESSZŐ? Egyetlen kis vessző – vagy annak hiánya – nagy változást okozhat némelyik mondatban.

Íme néhány példa az élet különböző területeiről.

Fiatal férfi beteg ritka jóindulatú hólyagdaganata.

Urológiai közlemény címe a csiszolásra váró mondat. A közleményből kiderült, hogy a daganat leiomyoma volt, amely a hólyagban nagyon ritkán fordul elő, és az esetet a ritkasága miatt tartották közlésre érdemesnek a szerzők.

Az ilyen mondatokban a *ritka* után kitett vagy ki nem tett vessző dönti el, hogy különösen ritkán előforduló daganatról van-e szó, vagy feltűnően jóindulatúról. Két kulcsszavunk (*ritka, jóindulatú*) az esetek többségében orvosi szakszövegekben fordul elő egymás mellett. Az írók sajnálatosan gyakran kifelejtik a vesszőt a két szó közül.

Lehet *ritka nagy* gólt löni. Vannak *ritka gonosz* gazemberek és *ritka rosszindulatú* bírálók is. A varjú *ritka okos* madár. Ezekben a vessző nélküli példákban nyomatékosító vagy fozó szó a *ritka*. Helyettesíthető volna a *nagyon* határozóval (*nagyon nagy, nagyon gonosz, nagyon rosszindulatú, nagyon okos*). Példamondatunk ekkor ez lenne: *Fiatal férfi beteg nagyon jóindulatú hólyagdaganata.*

Kétségtelen, hogy a leiomyoma jóindulatú, de ezt a jóindulatát nem szokás fokozni, a szerzők sem erről akartak írni, ezért a cím ebben a formában is rossz. Az *extrém ritka jóindulatú* jelző ebben az esetben mindig hibás.

Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy az esetismertetésre a hólyag leiomyomájának ritkasága miatt került sor, akkor ki kell tennünk a címből kimaradt vesszőt. A közlemény helyes címe ez lett volna: *Fiatal férfi beteg ritka, jóindulatú hólyagdaganata.*

A radikális prosztatektómia ritka korai szövődményének megoldása.

Az előző mondattal kapcsolatban leírtak után a *ritka korai* jelző azt jelenti, hogy a szövődmény rendkívül korai. Az előadásból azt tudtuk meg, hogy a szövődmény korai is és ritka is. A vesszővel kibővített és helyes cím ez lett volna: *A radikális prosztatektómia ritka, korai szövődményének megoldása.*

Három mázsa mérgező vegyszerrel permetezett petrezselymet loptak.

E hír hallatára hány toxikológust kell riasztanunk? Vajon a három mázsa mérgező vegyszert egyetlen szál petrezselyemre zúdították rá? Szegény tolvaj sokáig keresgélhetett, mire a méregdomb alatt megtalálta a petrezselymet. Más a helyzet, ha a petrezselyem volt három mázsa. Ebben az esetben a mázsa utáni vessző nem hiányozhat: *Három mázsa, mérgező vegyszerrel permetezett petrezselymet loptak.*

A nyár folyamán egyik Magyarországra szakadt ismerősöm keresett telefonon.

Nyelvész mondata ez, amelyből valószínűleg a nyomda ördöge lopta ki a vesszőt. Hiánya – papíron – történelmi változásokat okozhat. Jogos a kérdés: hány Magyarország van? Állapodjunk meg abban, hogy most csak egy. Viszont a hibás mondat kijavítására több megoldás is kínálkozik. Legegyszerűbb, ha a helyére tesszük a vesszőt: *A nyár folyamán egyik, Magyarországra szakadt ismerősöm keresett telefonon.*

EGYSZERÜBBEN ÉRTHETŐBB

Merevedési zavarban szenvedő, diabeteses, férfi betegeknek elért artéria dorsalis penis áramlásfokozódás magas frekvenciás ingeráram kezeléssel.

Javaslatom: *Áramlásnövekedés az arteria dorsalis penisben nagyfrekvenciás ingeráram hatására, merevedési zavarban szenvedő cukorbetegekben.*

Krónikus veseelégtelen férfiak erektilis diszfunkciójának kezelési lehetőségei.

Javaslatom: *Az erektilis diszfunkció kezelése idiült veseelégtelenségben, ám magyarosan még szerencsésebb: Veseelégtelenségben szenvedők merevedési zavarának kezelése.*

Heredaganatos férfiak spermaképének, fertilizációs képességének és spermium kromoszóma anomáliáinak változása tumorelles kezelés előtt.

Javaslatom: *Heredaganatos férfiak spermaképe, nemzőképessége és kromoszóma-rendellenességei a daganatellenes kezelés előtt.*